

Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης Department of Public Administration

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ «ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ» ΜΕ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ «ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ»

ΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΙΚΑ

(ΑΜ 7120Μ042)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΧΑΝΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Αθήνα, Δεκέμβριος 2021

ΘΕΜΑ: ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΠΙΚΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (ΑΜ 7120Μ042)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΧΑΝΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής (Επιβλέπων)

ΚΡΙΑΡΗ ΙΣΜΗΝΗ, Καθηγήτρια

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ ΦΕΡΕΝΙΚΗ, Επίκουρη Καθηγήτρια

Copyright © Μπίκας Κωνσταντίνος, 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν θέσεις του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ- ABSTRACT

Η υποχρέωση στράτευσης αποτελεί θεμελιώδη υποχρέωση που προβλέπεται ρητά στο Σύνταγμα. Διέπεται από την αρχή της ισότητας και της καθολικότητας καθόσον οφείλουν όλοι οι Έλληνες που είναι σωματικά ικανοί να συμβάλλουν στην άμυνα της χώρας μας. Ωστόσο, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, έχουν προβλεφθεί από τον νομοθέτη ορισμένες νόμιμες εξαιρέσεις από τις ανωτέρω αρχές που δικαιολογούνται από λόγους δημοσίου συμφέροντος. Μάλιστα, έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερη συζήτηση ως προς το ζήτημα της στράτευσης των γυναικών. Επιπλέον, η αρχή της υποχρεωτικής στράτευσης έρχεται σε αντίθεση με μία σειρά θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων, όπως είναι η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η ελευθερία της συνείδησης και η θρησκευτική ελευθερία. Για τον λόγο αυτό, ο νομοθέτης, κάνοντας στάθμιση των αντικρουόμενων συμφερόντων, προέβλεψε την εναλλακτική θητεία για τους αντιρρησίες συνείδησης, η οποία, ως ρύθμιση, έχει ιδιαίτερο συνταγματικό ενδιαφέρον. Τέλος, η παραβίαση της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης επιφέρει τόσο ποινικές όσο και διοικητικές κυρώσεις με την άσκηση ποινική δίωξης και την επιβολή χρηματικού προστίμου και άλλων διοικητικών περιορισμών. Εξετάζεται κατά πόσο οι επιπτώσεις της ανυποταξίας είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα και την αρχή *ne bis in idem*, όπως αυτή θεμελιώνεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

The mandatory military service is a fundamental obligation which is stimulated in the Constitution. It is governed by the principle of equality and universality as all Greeks who are physically capable of contributing to the defense of our country owe it. However, according to proportionality principle, there are some legal exceptions from the previous precepts that are excused by reasons of public interest. In fact, there has been a special debate on the issue of women's conscription. Also, the principle of mandatory military service is in conflict with a number of fundamental constitutional rights, such as the free development of the personality, freedom of conscience and religious freedom. For this reason, the legislator, weighing the conflicting interests, provided for the alternative term for conscientious objectors, which, as a regulation, has a special constitutional interest. Finally, the violation of constitutional obligation of mandatory service leads to both criminal and administrative sanctions with the criminal prosecution and the imposition of fines and other administrative restrictions. It examines whether the effects of disobedience are in line with the Constitution and the principle of "*ne bis in idem*", as enshrined in the European Convention on Human Rights.

Περιεχόμενα

I.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
A.	Η νομική θεμελίωση.....	6
B.	Τα χαρακτηριστικά της στράτευσης.....	8
B.1	Υποχρεωτικότητα	8
B.2	Καθολικότητα.....	8
Γ.	Η αυτοπρόσωπη εκπλήρωση	9
II.	ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ.....	10
A.	Η έννοια της γενικής αρχής της ισότητας	10
B.	Ισότητα στην στρατολογική στράτευση.....	12
B1.	Ισότητα ως προς την χρονική διάρκεια στρατιωτικής θητείας.....	14
Γ.	Φορείς της στρατολογικής ισότητας	16
Δ.	Νόμιμες εξαιρέσεις	18
E.	Στρατολογική ισότητα και ισότητα των δύο φύλων	20
E1.	Ισότητα των δύο φύλων	21
E2.	Στράτευση γυναικών και παρεκκλίσεις από την αρχή της ισότητας των φύλων	23
E3.	Δικαιολόγηση των παρεκκλίσεων από την αρχή της ισότητας των φύλων.....	25
E4.	Ισότητα φύλων και επαγγελματική ελευθερία	28
III.	ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.....	31
A.	Υποχρέωση στράτευσης και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας.....	31
A.1	Η έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας	32
B.	Υποχρέωση στράτευσης και ελευθερία της συνείδησης.....	35
B.1	Ελευθερία συνείδησης και αντίρρηση συνείδησης.....	36
Γ.	Υποχρέωση στράτευσης και θρησκευτική ελευθερία.....	38
Γ.1	Η έννοια της θρησκευτικής συνείδησης.....	38
Δ.	Συνταγματικά περιθώρια για διαφορετικές λύσεις.....	40
E.	Η μετεξέλιξη του ρυθμιστικού νομοθετικού πλαισίου	42
E.1	Το προϊσχύον νομοθετικό καθεστώς	42
E.2	Το ισχύον νομοθετικό καθεστώς.....	47
ΣΤ.	Συνταγματικά ζητήματα της εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης	53
ΣΤ. 1	Συνταγματικές πτυχές ως προς τις προϋποθέσεις αναγνώρισης των αντιρρησιών	53
ΣΤ.2	Συνταγματικές πτυχές ως προς την διαφορετική μεταχείριση των αντιρρησιών	56
IV.	ΕΝΝΟΜΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΜΗ ΕΚΠΛΗΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ	59
A.	Η νομοθετική πρόβλεψη της μη κατάταξης.....	59

B. Η ποινική διάσταση της ανυποταξίας.....	61
Γ. Η διοικητική διάσταση της ανυποταξίας.....	65
Γ1. Η διοικητική φύση του χρηματικού προστίμου της ανυποταξίας	66
Δ. Η «ποινική φύση» του χρηματικού προστίμου και εφαρμογή της αρχής ne bis in idem	72
V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	76
VI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	80
Α. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ	80
Β. ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	80

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. Η νομική θεμελίωση

Στην ελληνική έννομη τάξη η υποχρέωση στράτευσης θεμελιώνεται στο άρθρο 4 παρ. 6 του Συντάγματος όπου αναφέρεται ρητώς ότι *«κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων»*.¹ Στην πραγματικότητα το ίδιο το Σύνταγμα καθιερώνει μία συνταγματική υποχρέωση αυξημένης τυπικής ισχύος που αφορά ένα διευρυμένο σύνολο προσώπων. Ήδη από την σύσταση του νέου ελληνικού κράτους έγιναν προσπάθειες για θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής στράτευσης, με ρητή αναφορά στο άρθρο 30 του ηγεμονικού Συντάγματος του 1832 όπου αναφέρεται ότι όλοι οι Έλληνες έχουν χρέος να στρατεύονται προς υπεράσπιση της πατρίδας, αποκτώντας μετέπειτα άμεσο συνταγματικό έρεισμα με την αναθεώρηση του 1911.

Ταυτόχρονα, η υποχρέωση εκπλήρωσης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης αποτελεί εκδήλωση του χρέους εθνικής αλληλεγγύης, την οποία το κράτος μπορεί να αξιώνει από όλους τους πολίτες, σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος.² Το χρέος της εθνικής αλληλεγγύης και οι θεσμοποιημένες συνταγματικές υποχρεώσεις, όπως είναι και η στρατολογική υποχρέωση, στην πραγματικότητα συνιστούν θεμιτούς περιορισμούς των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, οι οποίοι όμως θα πρέπει να εξετάζονται αναλυτικά, υπό το πρίσμα της θεμελιώδους αρχής της αναλογικότητας, ειδάλλως θα συνιστούν υπέρμετρους περιορισμούς και παραβίαση εν τέλει των συνταγματικών επιταγών, αντί για υλοποίηση των συνταγματικών υποχρεώσεων. Είναι κρίσιμο να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι, στο άρθρο 25 παρ. 4 δεν μπορεί να θεμελιωθεί ερμηνευτική διαστολή της αποστολής των ενόπλων δυνάμεων, διότι αυτή προβλέπεται ρητώς στο άρθρο 4 παρ. 6 και αφορά καθαρά την άμυνα της χώρας και της προστασία της εδαφικής ακεραιότητας. Δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση η ανάθεση στις ένοπλες δυνάμεις καθηκόντων εσωτερικής πολιτικής με επίκληση της έννοιας «εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης» του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος.³

Το Σύνταγμα δεν προβαίνει σε απαρίθμηση των περιπτώσεων κατά τις οποίες κάποιος οφείλει να συμβάλει στην άμυνα του κράτους, παρά μόνο προβλέπει την βασική υποχρέωση, αφήνοντας την ρύθμιση των περαιτέρω στρατολογικών ζητημάτων στον νομοθέτη. Κατόπιν της συνταγματικής επιφύλαξης υπέρ του νόμου που προβλέπεται στο άρθρο 4 παρ. 6 Συντ., τα ζητήματα που αφορούν την υποχρέωση στράτευσης ρυθμίζονται κατεξοχήν από τον Ν. 3421/2005 (ΦΕΚ 302/13-12-05) «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις». Το εν λόγω

1. Σύνταγμα της Ελλάδας, άρθρο 4 παρ. 6

2. Βλ. Αλιβιζάτου Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 29-30

3. Βλ. Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 157

νομοθέτημα ρυθμίζει μία πληθώρα ζητημάτων που αφορούν την υποχρέωση στράτευσης και τη λειτουργία του στρατεύματος. Αυτή απαιτεί καθεστώς στρατιωτικής πειθαρχίας, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκτέλεση του στρατιωτικού καθήκοντος, σε βαθμό που ξεπερνά την πειθαρχία που είναι αναγκαία στην δημόσια υπηρεσία εν γένει και που ρυθμίζεται από τον δημοσιοϋπαλληλικό κώδικα. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, είναι αναγκαίοι ως ένα βαθμό οι περιορισμοί ορισμένων συνταγματικών δικαιωμάτων των στρατιωτών και των στρατευσίμων.

Δεδομένου ότι η συνταγματική υποχρέωση της στράτευσης συνιστά περιορισμό των δικαιωμάτων, ο νομοθέτης, κατά την ρύθμιση των στρατολογικών ζητημάτων, έλαβε υπόψιν του την αρχή της αναλογικότητας, υπό την έννοια ότι για να εξασφαλίσει την προστασία του εννόμου αγαθού της εθνικής ασφάλειας και άμυνας, δεν θέσπισε μόνον καθολικές ρυθμίσεις και υποχρεώσεις για τους άρρενες Έλληνες πολίτες, αλλά και νόμιμες εξαιρέσεις, λαμβάνοντας υπόψιν την προάσπιση άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως είναι για παράδειγμα η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η αρχή της ισότητας και η προστασία της ιδιωτικής ζωής και των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Η αρχή της αναλογικότητας, μέσα από σταθερή και πάγια νομολογία του ΣτΕ και του Αρείου Πάγου, έχει εδραιωθεί ως περιορισμός των περιορισμών που υφίστανται τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα από την νομοθετική και εκτελεστική εξουσία κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, αποτελώντας έναν αμυντικό μηχανισμό οριοθέτησης των νομοθετικών περιορισμών των δικαιωμάτων. Με βάση την θεμελιώδη αυτή αρχή, για να θεωρηθεί ένας περιορισμός δικαιώματος θεμιτός θα πρέπει να πληροί τρία βασικά κριτήρια που αποτελούν την ουσία της αναλογικότητας: την καταλληλότητα ή προσφορότητα, την αναγκαιότητα και την *stricto sensu* αναλογικότητα. Για την συνδρομή του πρώτου κριτηρίου απαιτείται η ύπαρξη συνάφειας μεταξύ του επιβαλλόμενου περιορισμού και του σκοπού στον οποίον αποβλέπει ο περιορισμός αυτός. Για να συντρέχει το κριτήριο της αναγκαιότητας, θα πρέπει να αποδεικνύεται ότι δεν υπήρχε άλλο ηπιότερο αλλά εξίσου αποτελεσματικό μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Τέλος, το τρίτο κριτήριο που είναι η αναλογικότητα υπό την στενή του όρου έννοια (*stricto sensu*), απαιτεί συγκεκριμένη στάθμιση μεταξύ βλάβης και οφέλους, με τέτοιο τρόπο που ο περιορισμός να τελεί σε εσωτερική αλληλουχία με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η αναμενόμενη ωφέλεια να μην υπολείπεται της επερχόμενης βλάβης.⁴

Με βάση τα ως άνω αναφερθέντα, η υποχρέωση στράτευσης αποτελεί το μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού της εξασφάλισης της άμυνας της χώρας, της προστασίας της εδαφικής ακεραιότητας και της διατήρησης της εθνικής κυριαρχίας. Δεδομένου της ιστορικής ταυτότητας αλλά και της γεωγραφικής θέσης της χώρας μας, η άμυνα αυτής συνιστά ένα ακανθώδες ζήτημα το οποίο θα πρέπει να εξασφαλιστεί με κάθε τρόπο. Προς επίτευξη των ανωτέρω στόχων, ο Έλληνας νομοθέτης θέσπισε ένα σύστημα

4. Βλ. Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 91-93

καθολικής και υποχρεωτικής στράτευσης για όλους τους Έλληνες άρρενες πολίτες. Ωστόσο, για την επίτευξη του στόχου αυτού μέσω της υποχρεωτικής στράτευσης, οι φορείς της υποχρέωσης στράτευσης, κατά την εκπλήρωση της υποχρέωσης τους, υφίστανται ορισμένους περιορισμούς σε άλλα θεμελιώδη δικαιώματά τους και συνταγματικές ελευθερίες όπως είναι η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους, η αρχή της ισότητας μεταξύ των πολιτών και η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων. Για αυτό το λόγο, η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί τον μηχανισμό προστασίας των υφιστάμενων περιορισμών, με βάση την οποία θα πρέπει πάντοτε ο τρόπος εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας να είναι κατάλληλος, αναγκαίος και αναλογικός ως προς τον σκοπό της προάσπισης της εθνικής άμυνας.

B. Τα χαρακτηριστικά της στράτευσης

B.1 Υποχρεωτικότητα

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της στράτευσης στην Ελλάδα είναι η υποχρεωτικότητά της. Το ίδιο το Σύνταγμα θεσπίζει την στράτευση ως υποχρεωτική, καθώ συνιστά μία υποχρέωση των Ελλήνων για συμμετοχή στην άμυνα της χώρας. Στην πραγματικότητα, αποτελεί ένα δημόσιο καθήκον, μία δημόσια υποχρέωση που έχει συνταγματικό έρεισμα. Το σύστημα στρατολόγησης της υποχρεωτικής θητείας σε καιρό ειρήνης είχε ως αφετηρία την Γαλλική Επανάσταση, με τη δημιουργία ισχυρού και οργανωμένου στρατού, και το υιοθέτησαν αρκετά ευρωπαϊκά κράτη για να έχουν εφεδρική δύναμη σε περίπτωση πολέμου. Ωστόσο, στην σύγχρονη εποχή πολλά ήταν τα κράτη που κατήργησαν την υποχρεωτική στράτευση και την αντικατέστησαν με επαγγελματικό στρατό που αποτελείται από αμειβόμενα στελέχη και μισθοφόρους. Στην Ελλάδα συνεχίζει να εφαρμόζεται μέχρι και σήμερα η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία παρέχοντας την δυνατότητα ένοπλης, άοπλης ή πολιτικής θητείας.⁵ Ακριβώς λόγω του υποχρεωτικού χαρακτήρα της στράτευσης, ο νομοθέτης έχει θεσπίσει αυστηρότατες κυρώσεις σε περίπτωση μη εκπλήρωσης της εν λόγω υποχρέωσης. Οι κυρώσεις αυτές λειτουργούν κατά κύριο λόγο αποτρεπτικά της αποφυγής της στράτευσης, καθόσον, σε περίπτωση που κάποιος δεν εκπληρώσει νόμιμα την στρατιωτική του θητεία, θα έρθει αντιμέτωπος με διοικητικά πρόστιμα και ποινικές διώξεις, στόχος των οποίων δεν είναι να τιμωρήσουν αλλά να προτρέψουν και να ενισχύσουν την εκπλήρωση του εθνικού χρέους.

B.2 Καθολικότητα

Ένα εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό της στράτευσης είναι αυτό της καθολικότητας. Η καθολικότητα που ισχύει στο ισχύον σύστημα στρατολόγησης έρχεται σε αντιδιαστολή με το σύστημα του «κληρωτού» στρατευσίμου που ίσχυε στο παρελθόν. Το 1825 είχε καθιερωθεί

5. <https://www.mixanitouxronou.gr/i-istoria-tis-strateysis-poia-chora-stratologe-i-to-synolo-ton-politon-gia-10-chronia/>

η μερική στράτευση των Ελλήνων με κλήρωση μεταξύ των ατόμων που είχαν εγγραφεί στους στρατολογικούς πίνακες και συνήθως κληρώνονταν ένας στρατιώτης ανά 150 άτομα κάθε πόλη ή χωριού. Για αυτό το λόγο είχε καθιερωθεί στην στρατολογική νομοθεσία ο όρος «κληρωτός», οποίος όμως μετέπειτα αντικαταστάθηκε από τον όρο «οπλίτης», όταν το 18ο καθιερώθηκε επισήμως στην Ελλάδα η υποχρεωτική στράτευση που ισχύει μέχρι και σήμερα.⁶

Η καθολική στράτευση σημαίνει ότι όλοι οι πολίτες που έχουν την προς στράτευση ηλικία, η οποία καθορίζεται από τον νομοθέτη, υπέχουν στρατιωτική υποχρέωση. Με βάση τον Νόμο περί Στρατολογίας η ηλικία προκύπτει από το έτος γέννησης με το οποίο κάθε Έλληνας είναι γραμμένος στο μητρώο αρρένων του δήμου.⁶ Μάλιστα, μία ιδιαιτερότητα της στρατολογικής νομοθεσίας ως προς τον καθορισμό της ηλικίας, είναι ότι, ως ημερομηνία γέννησης λογίζεται πλασματικά η 1^η Ιανουαρίου του έτους με το οποίο καθένας είναι γραμμένος στο μητρώο αρρένων και όχι η πραγματική ημερομηνία γέννησης του καθενός, προκειμένου να μην δημιουργείται σύγχυση ως προς το σύνολο των ατόμων που έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους και υπέχουν από εκείνη την στιγμή υποχρέωση εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας. Βέβαια, ο στρατολογικός νομοθέτης έχει προβλέψει περιπτώσεις χορήγησης αναβολής κατάταξης είτε λόγω σπουδών, είτε για λόγους υγείας είτε λόγω συνδρομής κοινωνικών λόγων που μεταθέτουν την υποχρέωση κατάταξης πέραν του 18^{ου} έτους της ηλικίας.⁷

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου, κυρίως λόγω της επιθετικής στάσης γειτονικής χώρας αλλά και του δημογραφικού προβλήματος, η πολιτική ηγεσία έχει επεξεργαστεί την επιβολή της υποχρεωτικής στράτευσης στα 18 έτη χωρίς δυνατότητα αναβολής κατάταξης. Κάτι τέτοιο δεν απαγορεύεται από το Σύνταγμα καθώς το προς στράτευση όριο ηλικίας καθορίζεται από τον νομοθέτη και εναπόκειται στην διακριτική του ευχέρεια. Ωστόσο, μέχρι σήμερα δεν έχει προβεί σε μία τέτοια ρύθμιση διότι αφενός θα συνέβαλε στην βελτίωση της λειτουργίας του στρατεύματος και στην αύξηση της επιχειρησιακής ετοιμότητας, αφετέρου έρχεται σε αντίθεση με το σύγχρονο δημοκρατικό τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας όπου κάθε πολίτης έχει δικαίωμα στην συνέχιση των σπουδών του, στην απευθείας συμμετοχή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην αναζήτηση εργασίας και εργασιακής εμπειρίας.

Γ. Η αυτοπρόσωπη εκπλήρωση

Σήμερα, όσον αφορά την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, ισχύει το σύστημα της αυτοπρόσωπης εκπλήρωσης. Αυτό σημαίνει ότι όποιος πληροί τα κριτήρια της υποχρέωσης στράτευσης θα πρέπει ο ίδιος να εκπληρώσει την υποχρέωση του. Αυτό τονίζεται στο συγκεκριμένο σημείο διότι δεν ίσχυε πάντοτε το ίδιο σύστημα. Από την σύσταση του ελληνικού κράτους και μέχρι και το 1878 ίσχυε στην Ελλάδα ο θεσμός της «αντικατάστασης».

6. <http://www.army.gr/el/organosi/stoiheia-organosis-genikoy-epiteleioy-stratoy/b-klados/v4-dieythynsi-stratologikoy/istorika>

7. Ν. 3421/2005 (ΦΕΚ 302/13-12-05, τ. Α') «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις»

Με βάση τον θεσμό αυτό, κάποιος που είχε υποχρέωση κατάταξης, μπορούσε να απαλλαχθεί από την υποχρέωση αυτή με την αντικατάστασή του από άλλο πρόσωπο, εφόσον συνέτρεχαν και στο πρόσωπο του αντικαταστάτη οι προϋποθέσεις για ικανότητα στράτευσης, με την κατάρτιση απλής σύμβασης ενώπιον συμβολαιογράφου. Ο θεσμός αυτός όμως είχε μετατραπεί σε ένα σύστημα αγοράς και εξαγοράς της θητείας, καθώς επιφανείς και οικονομικά ευάλωτοι συνήθιζαν να χρηματίζουν άτομα κατώτερων κοινωνικών τάξεων που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες προκειμένου να υπηρετήσουν στη θέση τους. Ο θεσμός αυτός όμως καταργήθηκε το 1878 και από τότε και στο εξής δεν τέθηκε ξανά το ζήτημα αυτό. Άλλωστε, η αυτοπρόσωπη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας προβλέπεται ρητά στο άρθρο 4 παρ. 6 του Συντάγματος, και μια τέτοια πρόβλεψη θα ήταν προδήλως αντισυνταγματική. Η αναβίωση της αντικατάστασης θα ερχόταν σε αντίθεση με τις συνταγματικές επιταγές, αφενός διότι θα επέτρεπε την απαλλαγή ενός στρατευσίμου με την μεταβίβαση μίας προσωποπαγούς υποχρέωσης κατά παρέκκλιση του συντακτικού νομοθέτη που έχει θεσπίσει την υποχρέωση ως ανεκχώρητη και αφετέρου θα παραβίαζε την αρχή της ισότητας καθόσον θα συνιστούσε άνιση κατανομή συνταγματικού καθήκοντος με αποτέλεσμα.

II. ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Η υποχρέωση της εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Αρχικά, στο άρθρο 4 του Συντάγματος καθιερώνεται ρητώς πως όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και πως κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα οφείλει να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας. Παράλληλα το άρθρο 1 του Ν. 4321/2005 προβλέπει *«ότι όλοι οι Έλληνες από την 1^η Ιανουαρίου του έτους κατά το οποίο διανύουν το δέκατο ένατο έτος μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου του έτους κατά το οποίο συμπληρώνουν το τεσσαρακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους, έχουν υποχρέωση στράτευσης στις Ένοπλες Δυνάμεις»*⁸.

A. Η έννοια της γενικής αρχής της ισότητας

Ο τρόπος με τον οποίον διατυπώνεται το άρθρο 4 του Συντάγματος δημιουργεί την λανθασμένη εντύπωση ότι πρόκειται για ισότητα «ενώπιον του νόμου», δηλαδή για ισότητα κατά την εφαρμογή του νόμου από τις διοικητικές και δικαστικές αρχές. Ωστόσο, μέσα από πάγια και σταθερή νομολογία από τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια, καθιερώθηκε η αρχή της ισότητας να δεσμεύει και τον νομοθέτη κατά την άσκηση των νομοθετικών του καθηκόντων. Πρόκειται επομένως όχι μόνο για ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο, αλλά και για ισότητα του νόμου απέναντι στους πολίτες.⁹ Αυτό όφειλε να κάνει και ο στρατολογικός νομοθέτης κατά την ρύθμιση των ζητημάτων που αφορούν την στρατιωτική θητεία, αναφερόμενος κατά κύριο λόγο στο σύνολο των ατόμων που οφείλουν στρατιωτική υποχρέωση.

8. Ν. 3421/2005 (ΦΕΚ 302/13-12-05, τ. Α') «Στρατολογία των Ελλήνων και άλλες διατάξεις», άρθρο 1

9. Βλ. Α. Μανιτάκη, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος, Τ.1978, σελ. 433 επ.

Η ισότητα όμως, δεν είναι απλά τυπική, υπό την έννοια ότι υποχρεώνει τον νομοθέτη να ρυθμίζει με ακριβώς όμοιο τρόπο όλες τις καταστάσεις, καθώς με αυτό το τρόπο, λόγω της ανομοιότητας των καταστάσεων, θα οδηγούνταν σε ουσιαστικώς άδικα αποτελέσματα. Η ισότητα θα πρέπει να εκλαμβάνεται υπό την ουσιαστική της έννοια, η οποία επιβάλλει την όμοια μεταχείριση των όμοιων περιπτώσεων και την ανόμοια μεταχείριση των ανόμοιων.¹⁰ Έτσι λοιπόν, με βάση αυτή την έννοια, ο στρατολογικός νομοθέτης προσπάθησε να θέσει ορισμένες εξαιρέσεις προκειμένου να ρυθμίσει ορισμένες κατηγορίες προσώπων που λόγω συγκεκριμένων καταστάσεων δεν μπορούν να υπηρετήσουν, σεβόμενος πάντοτε τα δικαιώματά τους. Παρόλο αυτά, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι, πολλές φορές για να επιτευχθεί η ουσιαστική δικαιοσύνη, καθίστανται δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ των καταστάσεων σχετικά με το αν είναι όμοιες ή διαφορετικές, για να μπορεί να δικαιολογηθεί αντίστοιχα και η όμοια ή ανόμοια ρύθμιση. Το βάρος αυτό το φέρει ο εφαρμοστής του δικαίου, ο οποίος κατά τον δικαστικό έλεγχο της τήρησης της αρχής της ισότητας, δεν μπορεί παρά να προβεί σε έλεγχο της υπέρβασης των ακραίων ορίων, αφήνοντας περιθώριο για αναλογική εφαρμογή διατάξεων κατά την επίλυση διαφορών.

Ο νομοθέτης λοιπόν, δεσμεύεται να ρυθμίζει όμοια πράγματα, καταστάσεις και κατηγορίες προσώπων με όμοιο τρόπο, και δεν μπορεί να εισαγάγει διακρίσεις και εξαιρέσεις, εκτός και αν αυτή η διαφορετική ρύθμιση επιβάλλεται από λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος. Κριτήριο για να προσδιοριστεί το γενικό δημόσιο συμφέρον, που πρέπει κάθε φορά να συντρέχει για να είναι δικαιολογημένες οι παρεκκλίσεις από την αρχή της ισότητας, είναι το ίδιο το Σύνταγμα. Βέβαια δεν υπάρχει μία ενιαία και σταθερή νομολογιακή χρήση της έννοιας του γενικού δημοσίου συμφέροντος στο πεδίο προστασίας και περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων. Όμως, η έννοια του γενικού συμφέροντος πρέπει να εξετάζεται ως συνταγματική έννοια και να έχει ως αφετηρία το ίδιο το συνταγματικό κείμενο το οποίο ερμηνεύεται στενά. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το γενικό δημόσιο συμφέρον λειτουργεί ως μηχανισμός ερμηνείας του Συντάγματος.¹¹ Η αυθαίρετη όμως υπαγωγή όλων των περιπτώσεων σε αυτήν την αόριστη νομική έννοια μπορεί να οδηγήσει σε άδικα αποτελέσματα, παρακάμπτοντας τα ερμηνευτικά και μεθοδολογικά εργαλεία του δικαστή. Για αυτό το λόγο ο στρατολογικός νομοθέτης, προέβη σε αναλυτική και σαφή αναφορά όλων των περιπτώσεων κατά τις οποίες παρεκκλίνει η στρατολογική νομοθεσία από την αρχή της ισότητας, κατά τέτοιο τρόπο που δεν αφήνονται περιθώρια αυθαირεσίας. Επιτρεπόμενοι, λοιπόν, λόγοι εξαιρέσεως και απαλλαγής από την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας είναι μόνον σοβαροί λόγοι που καθορίζονται από τον νόμο με βάση γενικά και αντικειμενικά κριτήρια και που αφορούν το δημόσιο συμφέρον. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το άρθρο 4 παρ. 6 του Συντάγματος καθιερώνει την στρατολογική υποχρέωση για όλους τους Έλληνες, μη αφήνοντας εύκολα περιθώρια εξαίρεσης.

10. Βλ. Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 120

11. Βλ. Βενιζέλου Ε., Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1990, σελ.16

Β. Ισότητα στην στρατολογική στράτευση

Δεν πρόκειται για πολιτικό δικαίωμα¹², υπό την έννοια της ενεργούς συμμετοχής του πολίτη προς εξασφάλιση της λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, καθόσον δεν συνεπάγεται συμμετοχή στην κρατική εξουσία, αλλά αντιθέτως σημαίνει υποβολή σε καθεστώς στρατιωτικής πειθαρχίας. Με γνώμονα πάντοτε την αρχή της αναλογικότητας, μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι από τη συνταγματική αυτή ρύθμιση απορρέει αντανakλαστικά και μία θεμελιώδης αξίωση. Εφόσον η διάταξη θεσπίζει μία υποχρέωση καθολική και ίση, αυτός ο οποίος επιβαρύνεται υπέρμετρα ή δυσανάλογα με τους άλλους πολίτες, μπορεί να αξιώσει είτε την απαλλαγή της θητείας είτε την μείωση της θητείας στο προσήκον μέτρο. Συνήθως η νομολογία αποφαινεται για το θεμιτό ή μη ορισμένων περιπτώσεων απαλλαγών ή εξαιρέσεων από την εκπλήρωση των στρατολογικών υποχρεώσεων. Πάντως δεν πρόκειται για υποχρεώσεις άμεσης εφαρμογής καθώς το ίδιο το άρθρο του Συντάγματος ορίζει ρητώς πως *μόνον εάν και εφόσον προβλέπονται από διατάξεις νόμων* είναι θεμιτές οι εξαιρέσεις. Ο νομοθέτης λοιπόν δεν δεσμεύεται από το Σύνταγμα ούτε ως προς την διάρκεια της υποχρεωτικής θητείας, ούτε για την δυνατότητα χορήγησης αναβολών ή όχι και πόσο μάλλον δεν δεσμεύεται ως προς την καθιέρωση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας.

Λαμβανομένου υπόψη τα ανωτέρω, συμπεραίνουμε ότι, αφενός το Σύνταγμα επιβάλλει την υποχρέωση συμμετοχής στην άμυνα της χώρας, αφετέρου δε η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία υφίσταται μόνον εφόσον ρυθμίζεται από ειδικότερο νόμο. Διαπιστώνεται ότι, η ρύθμιση του άρθρου 4 παρ. 6 του Συντάγματος είναι ειδική ως προς την ρύθμιση της παρ. 1 του ίδιου του άρθρου και άρα την παραμερίζει στο πεδίο εφαρμογής της. Λόγω της κατηγορηματικής διατύπωσης της παρ. 6, η ισότητα στη στρατολογική υποχρέωση έχει περισσότερο αριθμητική-τυπική έννοια από την γενική αρχή της παρ. 1, όπου καθιερώνεται κατά κύριο λόγο η ουσιαστική ισότητα.¹³ Αυτό σημαίνει ότι, σε αντιδιαστολή με την γενική αρχή της ισότητας η οποία μπορεί να περιοριστεί με βάση το γενικό δημόσιο συμφέρον που αναφέρθηκε ανωτέρω, στην στρατολογική ισότητα θα πρέπει να επιτρέπονται παρεκκλίσεις μόνον όταν βρίσκουν έρεισμα σε άλλη συνταγματική διάταξη, όπως είναι το άρθρο 21 παρ. 2 Σ. που προστατεύει τις πολύτεκνες οικογένειες, τους αναπήρους πολέμου, τα θύματα πολέμου αλλά και όσους πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο.

Στο πλαίσιο αυτό έχει κριθεί από το ΣτΕ, με την υπ' αριθμόν 56/1981 απόφασή, ότι η πρόβλεψη απαλλαγής από την στρατιωτική υποχρέωση αυτών που αναχώρησαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο εξωτερικό είναι αντίθετη με την στρατολογική ισότητα, διότι αυτή η ρύθμιση δεν αφορά την εξυπηρέτηση δημοσίου συμφέροντος και δεν προστατεύει κάποιο άλλο συνταγματικό δικαίωμα. Αντιθέτως, σήμερα το εν λόγω ζήτημα της μόνιμης διαμονής στο εξωτερικό, δεν αποτελεί περίπτωση απαλλαγής από την υποχρέωση εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας, αλλά χορήγησης αναβολής. Πιο συγκεκριμένα, βάσει

12. Βλ. Αλιβιζάτου, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, ΙΙ, 1992, σελ. 34-35

13. Βλ. Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 158

του άρθρου 25 παρ. 1 του Ν. 3421/2005, αναβάλλεται η κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις όσων έχουν την ιδιότητα του μόνιμου κατοίκου εξωτερικού εφόσον είτε έχουν κύρια και μόνιμη εγκατάσταση στο εξωτερικό για έντεκα συνεχόμενα χρόνια είτε έχουν βιοποριστική εγκατάσταση και διαμένουν μόνιμα στο εξωτερικό για επτά συνεχόμενα έτη. Μάλιστα, η αναβολή αυτή διαρκεί μέχρι την απώλεια της ιδιότητας του μόνιμου κατοίκου εξωτερικού, οπότε και έχουν κανονικά την υποχρέωση να εκπληρώσουν την στρατιωτική υποχρέωση όπως και όλοι οι άλλοι Έλληνες.

Αντίθετα, με την ΣτΕ 2353/1995, θεωρήθηκε σύμφωνα με το Σύνταγμα το άρθρο 8 περ. ι του Ν. 1763/1988, με το οποίο προβλέπεται η αναβολή κατάταξης για επιστήμονες που διαπρέπουν σε επιστημονικές εργασίες στο εξωτερικό, διότι κρίθηκε αναγκαίο να μην αποστερηθεί η χώρα το επιστημονικό της δυναμικό. Και στην περίπτωση αυτή δεν ήταν δικαιολογητικός λόγος η αόριστη νομική έννοια του δημοσίου συμφέροντος, αλλά το άρθρο 16 του Συντάγματος το οποίο προβλέπει ότι η ανάπτυξη και η προαγωγή της επιστημονικής έρευνας αποτελούν υποχρέωση του Κράτους, το οποίο οφείλει να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την εξασφάλιση αυτών. Πιο συγκεκριμένα, με βάση το διατακτικό της ως άνω απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας, η εξαίρεση της παράτασης κατάταξης μέχρι το 32^ο έτος της ηλικίας όσων διαπρέπουν σε επιστημονικές εργασίες και έρευνες στο εξωτερικό, αναφέρεται σε έντονες εξαιρετικά περιπτώσεις επιστημόνων που απολαμβάνουν ιδιαίτερη και διεθνή απήχηση αλλά και επιστημονικής καταξίωσης και δεν αντίκειται στις περί ισότητας συνταγματικές διατάξεις, διότι υπαγορεύεται από λόγους δημοσίου συμφέροντος, ήτοι η μη αποστέρηση της χώρας από το επιστημονικό δυναμικό.

Ωστόσο, υπήρξε και η μειοψηφία η οποία υποστήριξε ότι η εν λόγω παράταση μέχρι το 32^ο έτος της ηλικίας έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ισότητας διότι αφενός, ο στρατεύσιμος σε αυτήν την ηλικία δεν θα διαθέτει την απαραίτητη σωματική ικανότητα για την εκπλήρωση της θητείας αλλά και λόγω των δημιουργημένων οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, και αφετέρου διότι το να χαρακτηριστεί κανείς ως διαπρέπων επιστήμονας δεν βασίζεται σε σταθερά κριτήρια.¹⁴ Για αυτό το λόγο, μέχρι και σήμερα, για την αναβολή διαπρεπόντων επιστημόνων, που διαρκεί μέχρι 31 Δεκεμβρίου του έτους που συμπληρώνουν το τριακοστό τρίτο έτος της ηλικίας τους, αποφασίζει ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας ύστερα από την εισήγηση ειδικής επιστημονικής επιτροπής που αποτελείται από αξιωματικό του Νομικού Σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων και από καθηγητές Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Αυτό σημαίνει πως, λόγω της απουσίας του σταθερού κριτηρίου για την υπαγωγή ενός προσώπου στην αόριστη έννοια του διαπρέποντος επιστήμονα, απαιτείται η συγκρότηση ειδικής επιτροπής που θα εξετάσει εξονυχιστικά τα απαραίτητα δικαιολογητικά αλλά και η προσκόμιση πλήθους δικαιολογητικών από τον αιτούντα την αναβολή, που αποτελούν αδιάσειστα στοιχεία του επιστημονικού του έργου, όπως είναι οι δημοσιεύσεις των επιστημονικών του έργων αλλά και οι ετεροαναφορές από άλλους διακεκριμένους επιστήμονες.

14. 2353/1995 ΣΤΕ, τμήμα Δ΄

B1. Ισότητα ως προς την χρονική διάρκεια στρατιωτικής θητείας

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του Ν. 3421/2005 η διάρκεια της πλήρους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης είναι εικοσιτετράμηνη και της μειωμένης εννεάμηνη ή εξάμηνη. Ωστόσο, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας μπορεί να αποφασίσει περαιτέρω μείωση αυτών. Αυτό σημαίνει ότι η διάρκεια της στρατιωτικής θητείας εναπόκειται στην διακριτική ευχέρεια της διοίκησης των ενόπλων δυνάμεων, δεδομένου ότι ο νομοθέτης προβλέπει μέχρι και 24μηνη θητεία, έχοντας την δυνατότητα να τροποποιεί νομίμως την διάρκεια της στρατιωτικής θητείας χωρίς όμως να υπερβαίνει τους είκοσι τέσσερις μήνες. Μάλιστα, πρόσφατα έγινε τροπολογία ως προς την διάρκεια του στρατιωτικής θητείας στο Στρατό Ξηράς από εννεάμηνη σε δωδεκάμηνη υπό ορισμένες βέβαια προϋποθέσεις.

Με βάση την αρχή της στρατολογικής ισότητας όλοι οι στρατιώτες θα πρέπει να εκτελούν την στρατιωτική τους θητεία ίσης διάρκειας. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες θεμιτές διαφοροποιήσεις που προβλέπουν διαφορετική χρονική διάρκεια θητείας. Αρχικά, μία σημαντική διαφοροποίηση που υφίσταντο μέχρι πρότινος, ήταν η διαφορετική διάρκεια θητείας ανάλογα με τον Κλάδο στον οποίον υπηρετούσαν. Προβλεπόταν δωδεκάμηνης (12μηνος) διάρκειας για τους ναύτες και τους σμηνίτες που υπηρετούσαν στους Κλάδους του Πολεμικού Ναυτικού και της Πολεμικής Αεροπορίας, ενώ για τον Κλάδο του Στρατού Ξηράς προβλεπόταν εννεάμηνης (9μηνος) διάρκειας. Αυτή η διαφοροποίηση είναι θεμιτή λόγω των διαφορετικών επιχειρησιακών αναγκών που έχει ο κάθε Κλάδος των Ενόπλων Δυνάμεων, δεδομένου και του πλήθους των στρατιωτικών μονάδων που πρέπει να επανδρωθούν.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι, η διαφοροποίηση της χρονικής διάρκειας της στρατιωτικής υποχρέωσης ανά Κλάδο είναι ανεπίτρεπτη όταν υπερβαίνει ορισμένα ακραία όρια που δεν δικαιολογούνται από τις υφιστάμενες ανάγκες και την ανισότητα στις συνθήκες που επικρατούν στον κάθε Κλάδο. Για παράδειγμα, δεν είναι θεμιτή η τυχόν πρόβλεψη εξάμηνης θητείας στο Πολεμικό Ναυτικό και δεκαοκτάμηνης στο Στρατό Ξηράς διότι θα αποτελούσε δυσμενή διάκριση που δεν δικαιολογείται από λόγους υπηρεσιακών αναγκών. Η εν λόγω ρύθμιση δεν ισχύει σήμερα κατόπιν κοινής υπουργικής απόφασης που θέσπισε την δωδεκάμηνη διάρκεια υπηρεσίας και στον Κλάδο του Στρατού Ξηράς.

Μια δεύτερη διαφοροποίηση στη διάρκεια της πλήρους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης εισάγεται με το καταρχήν θεμιτό κριτήριο της επάχθειας της στρατιωτικής υποχρέωσης.¹⁵ Με στόχο την άμβλυνση των ανισοτήτων που υφίστανται οι στρατιώτες από πλευράς των ουσιαστικών όρων της στράτευσης τους, υπάρχει η δυνατότητα πρόβλεψης συντομότερης διάρκειας θητείας για τους σπλίτες που υπηρετούν σε κατά τεκμήριο δυσμενέστερη θέση αναφορικά με τους υπόλοιπους, με κριτήριο την γεωγραφική θέση της μονάδας στην οποία υπηρετούν και τα καθήκοντα που τους ανατίθενται. Για παράδειγμα, οι

15. Βλ Αλιβιζάτου, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 69

οπλίτες του Πολεμικού Ναυτικού, εφόσον εκπληρώνουν, με το πέρας της εκπαιδεύσεως, την υπόλοιπη στρατιωτική υποχρέωση εξ ολοκλήρου σε πολεμικά πλοία του Στόλου, απολύονται από τις ένοπλες δυνάμεις μετά την συμπλήρωση χρόνου πραγματικής υπηρεσίας εννέα μηνών.¹⁶ Παράλληλα, στα πλαίσια αυτά, με την πρόσφατη κοινή υπουργική απόφαση Φ.421.4/1/322490/Σ.1493/26 Φεβ 21/ΚΥΑ (Β '853) καθορίστηκε ότι οι οπλίτες του Στρατού Ξηράς θα απολύονται οριστικά μετά την συμπλήρωση χρόνου πραγματικής υπηρεσίας δώδεκα μηνών εκτός και αν εκπληρώσουν ολόκληρη την στρατιωτική τους υποχρέωση σε μονάδες παραμεθόριων περιοχών, σε μονάδες Ειδικών Δυνάμεων ή σε μονάδες της Κύπρου.

Η τελευταία διαφοροποίηση στην διάρκεια της θητείας αφορά μία σειρά περιπτώσεων υποχρεών που δικαιούνται να εκπληρώσουν μειωμένη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση. Η απόκλιση από τον κανόνα της ίσης διάρκειας αφορά κατά κύριο λόγο τις περιπτώσεις που σχετίζονται με το δημογραφικό και οικονομικό πρόβλημα της χώρας καθώς και με την προστασία του θεσμού της οικογένειας και της προστασία του απόδημου ελληνισμού. Οι περιπτώσεις αυτές αναφέρονται στο νόμο ρητά και περιοριστικά χωρίς δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής διάταξης. Για παράδειγμα, με βάση το άρθρο 7 του Ν. 3421/2005 δικαιούνται μειωμένη θητεία όσοι είναι μέλη πολύτεκνης οικογένειας ή αντίστοιχα όσοι έχουν οι ίδιοι τέκνα. Μάλιστα, για λόγους επίτευξης της απαιτούμενης αναλογικότητας, ο νομοθέτης έχει προβλέψει σε κάθε περίπτωση και διαβάθμιση ως προς την μείωση της θητείας ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας ή τον αριθμό των τέκνων τους. Μεταξύ άλλων, προβλέπεται ότι όλοι οι αδελφοί από τέσσερα ζώντα τέκνα ή ο πατέρας δύο ζώντων τέκνων μεταφέρονται στους υπόχρεους θητείας εξάμηνης διάρκειας ενώ αντίθετα όλοι οι αδελφοί από τρία ζώντα τέκνα ή ο πατέρας ενός ζώντος τέκνου μεταφέρονται στους υπόχρεους θητείας εννεάμηνης διάρκειας, με υποχρέωση εκπλήρωσης πραγματικής υπηρεσίας οκτώ μηνών στην περίπτωση που υπηρετήσει ολόκληρη την θητεία στην παραμεθόριο ή στις Ειδικές Δυνάμεις και υποπέσει στην κατηγορία εννεάμηνης πλήρους θητείας. Προς επίρρωση σημειώνεται πως στα πλαίσια προστασίας του θεσμού της οικογένειας προβλέπεται επίσης μειωμένη θητεία στο μόνο ή μεγαλύτερο γιό θανόντος ή θανόντων γονέων.

Τέλος σημαντικά αναφερόμενο κρίνεται το γεγονός ότι, στα πλαίσια προστασίας των Ελλήνων οι οποίοι διαμένουν και κατοικούν μόνιμα στο εξωτερικό, εφόσον φυσικά διατηρούν την ιδιότητα του μόνιμου κατοίκου εξωτερικού και αποφασίσουν να στρατευτούν, θα μεταφερθούν στους υπόχρεους μειωμένης στρατιωτικής υποχρέωσης εξάμηνης διάρκειας. Για μεταφερθούν στους υπόχρεους μειωμένης θητείας θα πρέπει να προσκομίσουν πιστοποιητικό μόνιμου κατοίκου εξωτερικού από το προξενείο. Μάλιστα, στα πλαίσια της διατήρησης της ασφάλειας δικαίου αλλά και αρχής της νομιμότητας της δράσης της δημόσιας διοίκησης, σε περίπτωση κατά την οποία μετά την υποβολή του αιτήματος εκλείψουν οι σχετικοί λόγοι, η μεταφορά στην μειωμένη θητεία δεν ανακαλείται.

16. ΦΕΚ 2720/03-08-17, τ'Β

Γ. Φορείς της στρατολογικής ισότητας

Φορείς της στρατιωτικής υποχρέωσης είναι μόνο και όλοι οι Έλληνες πολίτες. Οι αλλοδαποί δεν είναι, καταρχήν, δεκτοί ούτε σε εθελοντική κατάταξη, εκτός αν και στο μέτρο που προβλέπει το αντίστροφο ο νόμος. Ενόψει όμως της ρητής και στενά ερμηνευτέας συνταγματικής διάταξης, δεν μπορεί ούτε νομοθετική διάταξη να επιβάλει υποχρέωση στράτευσης σε αλλοδαπούς.¹⁷ Αυτό προκύπτει ρητώς και από το άρθρο 1 του Ν. 3421/2005 «Νομοθεσία Στρατολογίας και Άλλες Διατάξεις» που ο νόμος αναφέρει ότι Όλοι οι Έλληνες έχουν υποχρέωση στράτευσης. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να διευκρινιστεί ότι, η ιδιότητα του «Έλληνα» που υπέχει την υποχρέωση εκπλήρωσης στρατιωτικής υποχρέωσης, συναρτάται με την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας. Τα ζητήματα που αφορούν την κτήση και απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας ρυθμίζονται από τον ΚΕΙ (Ν. 3284/2004), που υλοποιεί τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 3 του Συντάγματος σύμφωνα με την *οποία Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος*. Στην συνέχεια επήλθαν ριζικές τροποποιήσεις στον ΚΕΙ με τον Ν. 3838/2010 ενώ σήμερα έχει τροποποιηθεί περαιτέρω με τον Ν. 4735/2020, με τον οποίον απλουστεύτηκαν οι διαδικασίες πολιτογράφησης.

Ιθαγένεια είναι ο δημοσίου δικαίου δεσμός ενός ατόμου προς την πολιτεία στο λαό της οποίας αυτός ανήκει. Η ιθαγένεια διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο εσωτερικό δίκαιο ως προς τα πολιτικά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, όπως είναι η συμμετοχή στις κοινοβουλευτικές εκλογές και οι φορολογικές και στρατιωτικές υποχρεώσεις. Σημαντικός παράγοντας στην διαμόρφωση της ιθαγένειας είναι η εθνικότητα και η ταύτιση των δύο αυτών εννοιών, με την οποία επιτυγχάνεται η εθνική ομοιογένεια του κράτους. Σήμερα όμως, λόγω του πλουραλισμού και των διαφορετικών εθνικοτήτων που διαμένουν στην χώρα μας, κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε ανεπίτρεπτες διακρίσεις, δημιουργώντας προβλήματα αφομοίωσης και ενσωμάτωσης. Ως βάση της ιθαγένειας, πλην της εθνικότητας, θεωρείται επίσης και η χωρική κυριαρχία με βάση το έδαφος στο οποίο γεννιέται κάπως αλλά και η αρχή της ατομικής βούλησης υπό την έννοια ότι βάση για την κτήση και την αποβολή της ιθαγένειας αποτελεί η ελεύθερη βούληση του ατόμου.¹⁸

Αναλυτικότερα, κατεξοχήν υποχρέωση εκπλήρωσης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης οφείλουν όσοι έχουν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια με οποιοδήποτε τρόπο. Αρχικά, με βάση την ελληνική νομοθεσία, την ιθαγένεια την αποκτούν αυτοδίκαια με τη γέννηση τους όσοι γεννιούνται από Έλληνα ή Ελληνίδα (αρχή του αίματος) ή όσοι γεννιούνται σε ελληνικό έδαφος (αρχή του εδάφους). Επιπλέον, αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια με αναγνώριση, με υιοθεσία, με δήλωση και αίτηση λόγω γέννησης ή φοίτησης σε σχολείο στην Ελλάδα αλλά και με πολιτογράφηση. Ένας ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο αποκτά κανείς την ελληνική ιθαγένεια σύμφωνα με την σύγχρονη νομοθεσία είναι με την

17. Βλ. Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 4^η εκδ., 2012, σελ. 1423-1427

18. Βλ. Παπασιώπη-Πασιά Ζ., Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Δίκαιο ιθαγένειας, Έκδοση, 2012, σελ. 490-558

κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις. Ομογενείς αλλοδαποί που εισάγονται στις στρατιωτικές σχολές των ενόπλων δυνάμεων ή κατατάσσονται στις ένοπλες δυνάμεις ως εθελοντές, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, αποκτούν αυτοδίκαια την ελληνική ιθαγένεια με την κατάταξή τους. Στην περίπτωση αυτή, ο στρατιωτικός όρκος που δίδεται από τους ομογενείς αναπληρώνει τον όρκο του Έλληνα πολίτη.¹⁹ Δικαιολογητικός λόγος αυτής της ρύθμισης είναι η στενή σύνδεση μεταξύ την ελληνικής ιθαγένειας και της εκτέλεσης του εθνικού καθήκοντος συμβολής στην άμυνα της χώρας, καθόσον αφενός για να υπέχει στρατιωτική υποχρέωση απαιτείται να έχει την ελληνική ιθαγένεια, αφετέρου στην περίπτωση των ομογενών η κατάταξη στον ελληνικό στρατό αποτελεί λόγο κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας.

Από την στιγμή λοιπόν που αποκτά κανείς την ελληνική ιθαγένεια είτε με την γέννηση του είτε εκ των υστέρων με συνηθέστερο τρόπο αυτόν της πολιτογράφησης, εκδίδεται απόφαση του Γενικού Γραμματέα της εκάστοτε αρμόδιας Αποκεντρωμένης Διοίκησης περί εγγραφής στα μητρώα αρρένων του οικείου Δήμου και αρχίζουν να υπέχουν στρατιωτικές υποχρεώσεις με την συμπλήρωση του προς στράτευση ορίου ηλικίας ή σε περίπτωση πολιτογράφησης μετά την ενηλικίωσή του, από την στιγμή της εγγραφής στα μητρώα αρρένων του οικείου δήμου. Μάλιστα, με βάση το άρθρο 27 του Ν. 3421/2005, προβλέπεται και αναβολή στράτευσης για όσους αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια με πολιτογράφηση, όπου απαιτείται βούληση του ενδιαφερομένου για την απόκτηση της, η οποία διαρκεί ένα έτος από την ημερομηνία εγγραφής των ενδιαφερομένων στα μητρώα αρρένων. Δικαιολογητικός λόγος αυτής της ευμενούς ρύθμισης αναβολής κατάταξης είναι η προετοιμασία του ατόμου που απέκτησε πρόσφατα την ελληνική ιθαγένεια προκειμένου να δοθεί ένα χρονικό διάστημα απαραίτητο για την προσαρμογή του στα ελληνικά δεδομένα, την καλύτερη εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας αλλά και την ανάπτυξη της ελληνικής εθνικής συνείδησης και καθήκοντος.

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, όλοι οι άρρενες που έχουν την ελληνική ιθαγένεια υποχρεούνται να είναι γραμμένοι σε μητρώο αρρένων δήμου, ανεξάρτητα με το εάν διαμένουν στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό. Οι ανήλικοι γράφονται στο μητρώο αρρένων του δήμου στο δημοτολόγιο του οποίου είναι γραμμένοι ενώ οι ενήλικες γράφονται στο μητρώο αρρένων του δήμου της προτίμησής τους.²⁰ Οι αλλοδαποί οι οποίοι αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια, γράφονται στο μητρώο αρρένων του δήμου του τόπου της κατοικίας τους κατά τον χρόνο κτήσεως της ιθαγένειας. Οι ομογενείς όμως, που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια με την κατάταξή τους στις ένοπλες δυνάμεις ως εθελοντές, γράφονται στο μητρώο αρρένων του δήμου όπου επιθυμούν.²¹

19. Άρθρο 4. Του Ν.3284/2004

20. Άρθρο 2 του Ν. 2119/1993 «Κώδικας Διατάξεων Περί Μητρώου Αρρένων» (ΦΕΚ τ. Α, 23/04-03-1993)

21. Άρθρο 6 του Ν. 2119/1993 «Κώδικας Διατάξεων Περί Μητρώου Αρρένων» (ΦΕΚ τ. Α, 23/04-03-1993)

Δ. Νόμιμες εξαιρέσεις

Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις όπου η αρχή της στρατολογικής ισότητας, υπό το πρίσμα της ίσης συνδρομής όλων των Ελλήνων στην άμυνα της χώρας, κάμπτεται. Ο στρατολογικός νομοθέτης, προβαίνοντας σε συγκεκριμένες σταθμίσεις ανάμεσα στο εθνικό καθήκον εκπλήρωσης στρατιωτικής υποχρέωσης και σε ορισμένα συνταγματικά δικαιώματα τα οποία συρρικνώνονται προδήλως, έχει προβλέψει ορισμένες νόμιμες περιπτώσεις απαλλαγής από την στρατιωτική θητεία. Στην πραγματικότητα οι περιπτώσεις αυτές τέθηκαν προκειμένου να διασφαλίσει την εφαρμογή ορισμένων συνταγματικών δικαιωμάτων τα οποία περιορίζονταν υπέρμετρα με την κατάταξη ορισμένων προσώπων.

Αρχικά, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως, ο σεβασμός ως προς το υπέρτατο έννομο αγαθό της ζωής και της υγείας έθεσε νόμιμο λόγο απαλλαγής από την υποχρέωση στράτευσης. Στο άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος προβλέπεται ρητά η απόλυτη προστασία της ζωής ενώ στην παρ. 5 η προστασία της υγείας και στο άρθρο 7 παρ. 2 απαγορεύεται ρητά η σωματική κάκωση και η βλάβη της υγείας. Το δικαίωμα για την προστασία της υγείας είναι δικαίωμα κατά των κρατικών μηχανισμών και λειτουργιών για λήψη κατάλληλων και απαραίτητων μέτρων ή αξίωση για αποχή από δραστηριότητες που μπορούν να την θέσουν σε κίνδυνο. Το δικαίωμα αυτό έχει και αμυντικό περιεχόμενο, καθώς απαγορεύεται οποιαδήποτε ιδιωτική ή κρατική ενέργεια που στρέφεται κατά της υγείας, και προστατευτικό περιεχόμενο, καθώς επιβάλλει στο κράτος να σέβεται την υγεία και να λαμβάνει όλα τα μέτρα για την προστασία αυτής.²² Το συνταγματικώς προστατευόμενο έννομο αγαθό της υγείας συνιστά έναν περιοριστικό και ρητά αναφερόμενο στο Σύνταγμα λόγο που μπορεί να εξαιρέσει την υποχρέωση στράτευσης.

Με γνώμονα τα ανωτέρω, κρίσιμο κρίνεται εν προκειμένω να τονιστεί ότι, ο νομοθέτης όρισε πως απαλλάσσονται από την υποχρέωση στράτευσης όσοι κρίνονται από τις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές των ενόπλων δυνάμεων ακατάλληλοι για στράτευση για λόγους υγείας.²³ Άτομα τα οποία όφειλαν στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση εξαιρούνται από αυτήν, εφόσον συντρέχουν στο πρόσωπο τους ορισμένοι λόγοι υγείας, είτε σωματικοί είτε ψυχολογικοί, που καθιστούν αδύνατη την κατάταξη τους στις ένοπλες δυνάμεις καθόσον δεν έχουν την απαιτούμενη σωματική ικανότητα για την εκτέλεση στρατιωτικής υπηρεσίας. Άλλωστε, η κατάταξη τους θα συνεπαγόταν κίνδυνο επιδείνωσης της υγείας τους και περαιτέρω βλάβης της σωματικής ικανότητας, γεγονός μη επιτρεπόμενο από τις συνταγματικές επιταγές. Σε κάθε περίπτωση, για την κρίση περί ακαταλληλότητας για λόγους υγείας, αρμόδια είναι πάντοτε η εκάστοτε αρμόδια στρατιωτική υγειονομική επιτροπή. Θα μπορούσε βέβαια κανείς να ισχυριστεί ότι η πρόβλεψη της απαλλαγής για λόγους υγείας προκύπτει άμεσα και από το Σύνταγμα. Σύμφωνα μάλιστα και με τα αναφερόμενα στο άρθρο 4 παρ. 6 Συντ., την υποχρέωση παροχής ένοπλης υπηρεσίας έχουν μόνον όσοι μπορούν να

22. Βλ. Χρυσόγονου Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 549-554

23. Άρθρο 13, παρ. 1 περ. α του Ν.3421/2005

φέρουν όπλα, εννοώντας δηλαδή τους φυσικώς ικανούς πολίτες από άποψη υγείας. Η περίπτωση αυτή αποτελεί γνήσιο παράδειγμα σχετικό με το ότι για την εκπλήρωση μίας συνταγματικής υποχρέωσης δεν θα πρέπει να θίγεται άλλο συνταγματικό δικαίωμα.

Ένα ακόμα συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, χάριν του οποίου έχει προβλεφθεί δυνατότητα απαλλαγής από την στρατιωτική θητεία, είναι η προστασία του θεσμού της οικογένειας που προβλέπεται στο άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος. Η οικογένεια ως κοινωνικός θεσμός, συνιστά ένα κοινωνικό μόρφωμα που αποβλέπει στην συντήρηση και προαγωγή του Έθνους. Η θεσμική αυτή εγγύηση έχει διπλό περιεχόμενο, αρνητικό και θετικό.²⁴ Το θετικό περιεχόμενο επιβάλλει στον νομοθέτη την παροχή εγγυήσεων για την προάσπιση και ενίσχυση της οικογένειας. Το αρνητικό δε, απαγορεύει οποιαδήποτε επιβολή δυσμενούς συνέπειας στα άτομα που δημιουργούν οικογένεια. Στο συγκεκριμένο σημείο παρατηρεί κανείς ότι το ίδιο το Σύνταγμα συνδέει τον θεσμό της οικογένειας με την έννοια του Έθνους, μία έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της Πατρίδας που αναφέρεται στο άρθρο 4. παρ. 6 και που η προστασία της οποίας αποτελεί τον απώτατο στόχο της υποχρέωσης στράτευσης. Ο ίδιος ο συντακτικός νομοθέτης, καθιστώντας την οικογένεια ως θεμέλιο προαγωγής του Έθνους, την καθιστά το ίδιο συνταγματικά προστατευόμενη και με την στρατολογική ισότητα με την οποία προασπίζεται η ασφάλεια της πατρίδας και του έθνους. Έτσι λοιπόν, σε μία στάθμιση της στρατολογικής υποχρέωσης και της προστασίας της οικογένειας, ο νομοθέτης οφείλει να επιβάλει ορισμένες εξαιρέσεις που θα δικαιολογούνται από το ίδιο το Σύνταγμα διότι διαφορετικά θα αποτελούσαν δυσμενείς συνέπειες σε άτομα που δημιουργούν οικογένεια.

Λαμβανομένου υπόψη τα ανωτέρω, ο στρατολογικός νομοθέτης, προς εξασφάλιση και προστασία του θεσμού της οικογένειας, προέβλεψε τη δυνατότητα απαλλαγής σε πατέρα τριών ή περισσότερων ζώντων τέκνων, στον μόνο ή μεγαλύτερο γιό γονέων που έχουν πεθάνει, ο οποίος έχει ένα ανήλικο και ανήλικο ή άγαμο και ανίκανο για κάθε εργασία αδερφό ή αδερφή, στον χήρο πατέρα ενός τουλάχιστον ζώντος ανηλίκου και στον πατέρα ενός ζώντος ανηλίκου που έχει σύζυγο ανίκανη για κάθε εργασία.²⁵ Οι περιπτώσεις που προβλέπει ο νομοθέτης είναι πολύ συγκεκριμένες, περιορισμένες και στενά ερμηνευτές και καθιστά αδύνατη την αναλογική εφαρμογή άλλων περιπτώσεων. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, ο νομοθέτης καλείται να προστατέψει ορισμένες οικογένειες που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες κοινωνικές δυσχέρειες και που η κατάταξη ενός και μόνο άρρενος μέλους αυτής, θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ίδια την οικογένεια ως προς την επιβίωσή της. Για την υπαγωγή στις ανωτέρω περιπτώσεις, πρέπει να σημειωθεί πως οι ενδιαφερόμενοι θα πρέπει να προσκομίσουν πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης του οικείου δήμου από το οποίο θα αποδεικνύεται αδιάσειστα η οικογενειακή κατάστασή τους.

24. Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 503-506

25. Άρθρο 13 παρ. 1 περ. γ-στ του Ν. 3421/2005

Μια ιδιόζουσα περίπτωση απαλλαγής από την στρατιωτική υποχρέωση είναι αυτής των μοναχών ή δοκίμων μοναχών που μονάζουν σε Μονή του Αγίου Όρους ή στη Μονή του Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων. Η απαλλαγή αυτή των θρησκευτικών λειτουργών και μοναχών δεν είναι εξίσου αυτονόητη συνταγματικά με τις ως άνω περιπτώσεις, πολύ περισσότερο εάν ληφθεί υπόψη ότι η σχετική ρύθμιση δεν καταλαμβάνει όλους τους λειτουργούς της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας, γεγονός που οριακά θα μπορούσε να δικαιολογηθεί λόγω της θέσης ως επικρατούσα θρησκεία βάσει του άρθρου 3 παρ. 1 του Συντάγματος. Η ίδια νομοθετική ρύθμιση κάνει ξεκάθαρο ότι οι θρησκευτικοί λειτουργοί και οι μοναχοί κάθε γνωστής θρησκείας δεν απαλλάσσονται από την υποχρέωση στράτευσης, αλλά μόνον οι μοναχοί του Αγίου Όρους. Στο εν λόγω ζήτημα θα μπορούσαν να εγείρονται ζητήματα ίσης μεταχείρισης όλων των μοναχών της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας. Ωστόσο, η ρύθμιση αυτή δικαιολογείται από το ειδικό νομικό καθεστώς του Αγίου Όρους, το οποίο μάλιστα προβλέπεται στο άρθρο 105 του Συντάγματος. Παρατηρείται λοιπόν, πως ακόμη μία περίπτωση εξαίρεσης από την υποχρεωτική και ίση στρατιωτική υποχρέωση βρίσκει έρεισμα σε συνταγματική διάταξη.

Ε. Στρατολογική ισότητα και ισότητα των δύο φύλων

Το ζήτημα της στράτευσης των γυναικών έχει ήδη τεθεί από την εποχή του μεσοπολέμου και συνεχίζεται να τίθεται έως και σήμερα, ως ένας τρόπος αύξησης του προσωπικού των ενόπλων δυνάμεων, καθόσον παρατηρούνται ελλείψεις οπλιτών για την επάνδρωση των στρατιωτικών μονάδων λόγω τόσο της υπογεννητικότητας όσο και της μη νόμιμης αποφυγής στράτευσης. Μάλιστα, πρόσφατα είχε εκδηλωθεί ενδιαφέρον από την πλευρά της πολιτικής ηγεσίας για δυνατότητα υπηρετήσης των γυναικών που διαμένουν σε παραμεθόριες περιοχές στην Εθνοφυλακή, σε εθελοντική βάση. Το ζήτημα αυτό αντιμετωπίστηκε νομοθετικά το 1977, με την ψήφιση από την πρώτη μεταδικτατορική βουλή του Ν. 705/1977 «περί στρατεύσεως των Ελληνίδων».

Το εν λόγω νομοθέτημα, κατά την καίρια τοποθέτηση του Αλιβιζάτου, πρόκειται για μία χαρακτηριστική περίπτωση νομοθετήματος που σε διαφορετικές ρυθμίσεις απέβλεπε και διαφορετικές απέφερε. Στην πραγματικότητα, στο εν λόγω νομοθέτημα προχώρησε η τότε κυβέρνηση κατόπιν αιτήματος του Συνεδρίου Γυναικών, στα πλαίσια της εξασφάλισης της ισονομίας μεταξύ των δύο φύλων. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του εν λόγω νομοθετήματος, ο πραγματικός του στόχος ήταν να καθιερώσει την εθελοντική στράτευση των γυναικών σε περίοδο ειρήνης και την υποχρεωτική υπηρεσία τους υπό τα όπλα μόνον σε καιρό πολέμου.²⁶ Αντιθέτως, βάσει άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 705/1977, ότι όλες οι Ελληνίδες από το εικοστό έτος της ηλικίας τους μέχρι και το τριακοστό δεύτερο υπέχουν υποχρέωση στράτευσης για την εκτέλεση της στρατιωτικής υπηρεσίας στις ένοπλες δυνάμεις²⁷. Βέβαια,

26. Βλ Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 55

27. Άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 705/1977 (ΦΕΚ 279/Α/26-9-1977)

στην επόμενη παράγραφο, διευκρινίζεται ότι η εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης επιβάλλεται μόνο σε καιρό πολέμου ή σε περίπτωση μερικής ή γενικής επιστράτευσης, δίνοντας όμως την δυνατότητα στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, και σε περίοδο ειρήνης να καλεί προς στράτευση γυναίκες από όλη την χώρα ή από ορισμένες περιφέρειες αυτής ή από ορισμένες μόνο ειδικότητες, εφόσον επιβάλλεται κάτι τέτοιο από τις υπηρεσιακές ανάγκες.²⁸ Οι διατάξεις του νομοθετήματος αυτού στην πράξη δεν εφαρμόστηκαν ποτέ μέχρι σήμερα. Είναι όμως ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι, ανεξάρτητα από την βούληση του ιστορικού νομοθέτη, επεκτάθηκε η αρχή της καθολικότητας και στις γυναίκες. Κρίσιμο είναι όμως το ζήτημα, κατά πόσο η επέκταση αυτή ήταν συνταγματικά ανεκτή και επιβεβλημένη με βάση τις ιστορικές συνθήκες της μεταπολίτευσης ή μήπως παραβίαζε εν τέλει τα δικαιώματα των γυναικών. Τίθεται δηλαδή το ζήτημα, εάν το άρθρο 4 παρ. 2 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι όλοι οι Έλληνες και όλες οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, επιτάσσει την καθολική στράτευση των γυναικών ή συντρέχει εξαιρετικός και ιδιάζων λόγος που δικαιολογεί την απόκλιση από την γενική αρχή της ισότητας των δύο φύλων.

Ε1. Ισότητα των δύο φύλων

Η ισότητα των δύο φύλων καθιερώνεται από τον συνδυασμό των συνταγματικών διατάξεων των άρθρων 4 παρ. 2 και 116 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος. Η ισότητα των δύο φύλων αποτελεί μία μορφή ισότητας διαφορετική από την γενική αρχή της ισότητας, κυρίως λόγω των έντονων διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, από νομοθετική και όχι μόνο άποψη, που λάμβαναν χώρα σε παλαιότερες κυρίως εποχές. Αυτό δεν σημαίνει ότι το ζήτημα των διακρίσεων των φύλων δεν συνεχίζει να μας απασχολεί μέχρι και σήμερα. Η ειδική αυτή μορφή της ισότητας υποχρεώνει τον νομοθέτη σε ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών και επιτρέπει την δικαστική αξίωση σε άνδρες και γυναίκες να επιδιώξουν την επέκταση ευνοϊκών διατάξεων που ισχύουν μόνο για το ένα φύλο. Επιπλέον, απαγορεύει την δημιουργία άνισων καταστάσεων και διαφορετικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των πολιτών, τόσο μεταξύ τους όσο και έναντι της πολιτείας, με βάση το διαφορετικό φύλο. Ταυτόχρονα, επιβάλλει την παροχή ίσων δυνατοτήτων και στα δύο φύλα για την ανάπτυξη της προσωπικότητας τους, την ελεύθερη κίνηση και την ενεργή συμμετοχή στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή, θεμελιώνοντας υποχρέωση του κράτους να λάβει όλα τα κατάλληλα και αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσει την επίτευξη πραγματικής ισότητας μεταξύ των δύο φύλων, προβαίνοντας σε άρση όλων των διακρίσεων. Η βασική διαφορά λοιπόν της ειδικής αυτής μορφής ισότητας ως προς την γενική αρχή της ισότητας είναι ότι δεν εξαντλείται απλώς στην απαγόρευση αυθαιρεσίας αλλά επιβάλλει στο κράτος να λάβει θετικά μέτρα για την πλήρη εξασφάλιση της ίσης μεταχείρισης, νομικής και κοινωνικής, των δύο φύλων.

28. Άρθρο 1 παρ. 3 του Ν. 705/1977 (ΦΕΚ 279/Α/26-9-1977)

29. Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 140-141

Σύμφωνα με την νομολογία που έχει διαμορφωθεί από το Συμβούλιο της Επικρατείας σχετικά με την όμοια μεταχείριση όμοιων περιπτώσεων και την ανόμοια των ανόμοιων περιπτώσεων, τόσο από τον νομοθέτη όσο και από τα διοικητικά όργανα, όσον αφορά την ισότητα των δύο φύλων, απαγορεύονται οι αποκλίσεις σε βάρος των γυναικών όταν αυτές δεν δικαιολογούνται από ιδιαίτερες βιολογικές διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, με βάση την ίδια την αρχή της ισότητας, η οποία δεν είναι τυπική και εξισωτική αλλά αναλογική, που επιτάσσει την όμοια μεταχείριση μόνον των ομοίων, διαφορετική μεταχείριση των φύλων είναι θεμιτή μόνον εφόσον δικαιολογείται από εξαιρετικούς λόγους, που αφορούν την ανάγκη προστασίας της γυναίκας σε θέματα σχετικά με την μητρότητα, τον γάμο, την σημαντική θέση που κατέχει στην οικογένεια αλλά και τις βιολογικές διαφορές που επιβάλλουν την λήψη ορισμένων αναγκαιών μέτρων, που θα υπηρετούν πάντοτε την αρχή της αναλογικότητας και δεν θα οδηγεί σε προφανή διάκριση ως προς την αντιμετώπιση των ανδρών στα ίδια ζητήματα. Χαρακτηριστικό νομολογιακό παράδειγμα είναι αυτό της απόφασης 2096/2000 του ΣτΕ όπου το δικαστήριο απεφάνθη ότι η διαφοροποίηση του απαιτούμενου αναστήματος μεταξύ ανδρών και γυναικών υποψήφιων δόκιμων πυροσβεστών δικαιολογείται από το βιολογικό δεδομένο του χαμηλότερου μέσου όρου αναστήματος των γυναικών έναντι των ανδρών. Μάλιστα, στο διατακτικό της απόφασης, το δικαστήριο έκρινε ότι ναι μεν το ελάχιστο ανάστημα των υποψήφιων δοκίμων πυροσβεστών αποτελεί αναγκαίο σωματικό προσόν για την αποτελεσματική εκπλήρωση της αποστολής του πυροσβεστικού προσωπικού, όμως η διαφοροποίηση ως προς το ελάχιστο ύψος ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες (170 και 160 εκατοστά αντίστοιχα) δικαιολογείται από την αντικειμενική και αδιάσειστη βιολογική διαφορά των δύο φύλων και δεν παραβιάζεται η αρχή της ισότητας, υπό την έννοια της εισαγωγής αδικαιολογήτως άνισης μεταχείρισης σε βάρος των ανδρών υποψηφίων. Αντίθετα, τόνισε πως διαφορετική ρύθμιση, με την επιβολή ακριβώς ίδιου ελάχιστου αναστήματος μεταξύ ανδρών και γυναικών, θα παραβιαζόταν η αρχή της ισότητας γιατί θα οδηγούσε σε αποκλεισμό ενός μεγάλου ποσοστού γυναικών από τον διαγωνισμό εξαιτίας ενός βιολογικού παράγοντα.³⁰

Πέραν όμως της νομολογιακής διαμόρφωσης του ζητήματος, κυρίως με γνώμονα το άρθρο 4 παρ. 2 του Συντάγματος, ο αναθεωρητικός συντακτικός νομοθέτης του 2001, με την τροποποίηση της παρ. 2 του άρθρου 116, επιβεβαιώνει την υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων για την άρση των υφιστάμενων διακρίσεων, κυρίως σε βάρος των γυναικών. Με μία καθαρά γραμματική και στενή ερμηνεία της εν λόγω διάταξης, η ισότητα των δύο φύλων αποκτά έναν περισσότερο τυπικό χαρακτήρα, παραγκωνίζοντας την αναλογική της φύση, και οι οποιεσδήποτε αποκλίσεις μπορούν πλέον να δικαιολογηθούν μόνο αν θεωρηθούν ως θετικά μέτρα για την αντιμετώπιση των άνισων πράξεων. Όμως, έχει διαμορφωθεί πάγια νομολογία από το Συμβούλιο της Επικρατείας ότι ο συντακτικός νομοθέτης με την αναθεωρημένη αυτή διάταξη δεν απαγόρευσε απόλυτα την οποιαδήποτε απόκλιση από την αρχή της ισότητας, αλλά πέραν από την περίπτωση των θετικών μέτρων που υποχρεούται να

30. ΣτΕ 2096/2000, Τμήμα Γ΄

λαμβάνει το κράτος, είναι θεμιτές οι εξαιρέσεις, οι οποίες θα πρέπει να προβλέπονται ρητά στον νόμο και να δικαιολογούνται πάντοτε από την αρχή της αναλογικότητας, ως πρόσφορες και απολύτως αναγκαίες για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.³¹

E2. Στράτευση γυναικών και παρεκκλίσεις από την αρχή της ισότητας των φύλων

Λαμβάνοντας υπόψη τα ως άνω αναφερθέντα, διαπιστώνεται ότι η ισότητα των δύο φύλων υποχρεώνει το κράτος να λαμβάνει τα κατάλληλα θετικά μέτρα για την άρση τυχόν διακρίσεων σε βάρος του ενός φύλου και επιτρέπεται η διαφορετική ρύθμιση ορισμένων ζητημάτων, όταν αυτή καθίσταται αναγκαία και δικαιολογείται από αντικειμενικές βιολογικές διαφορές. Όσον αφορά το ζήτημα της στρατιωτικής υποχρέωσης, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να εξεταστεί κατά πόσο η συνταγματική αυτή υποχρέωση απευθύνεται και στις γυναίκες ή όχι και κατά πόσο η μη υποχρέωση στράτευσης των γυναικών αποτελεί δυσμενή διάκριση σε βάρος του ανδρικού φύλου.

Αρχικά για να απαντηθεί το ζήτημα αυτό θα πρέπει να προστρέξει κανείς στην ίδια την συνταγματική διάταξη που προβλέπει την στρατιωτική υποχρέωση. Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 6 του *Συντάγματος κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας*. Με μία στενή γραμματική ερμηνεία θα έλεγε κανείς ότι η συνταγματική διάταξη αναφέρεται ρητά σε Έλληνες και όχι σε Ελληνίδες και συνεπώς το ίδιο το Σύνταγμα επιβάλλει την υποχρέωση αυτή μόνον στους άρρενες πολίτες. Άλλωστε στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα σε Έλληνες και Ελληνίδες οι οποίοι έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Μία τέτοια ερμηνεία δεν είναι φυσικά δόκιμη, καθώς ο συντακτικός νομοθέτης όταν αναφέρεται στους Έλληνες συμπεριλαμβάνει όλους τους Έλληνες πολίτες, γένους και θηλυκού και αρσενικού. Άλλωστε, όταν αναφέρεται στο ότι όλοι οι Έλληνες συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη, σε καμία περίπτωση δεν αναφέρεται μόνο στους άνδρες φορολογούμενους. Όπως αναφέρθηκε ήδη, όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις ανεξαρτήτως φύλου. Επομένως, από την συνταγματική διάταξη δεν προκύπτει ότι η υποχρέωση στράτευσης δεν αφορά τις γυναίκες.

Τονιστέο εν προκειμένω είναι και το γεγονός ότι, με βάση την αρχή της ισότητας των φύλων, όπως έχει διαμορφωθεί από την νομολογία των Δικαστηρίων, επιτρέπονται τυχόν παρεκκλίσεις όταν αυτές οφείλονται σε λόγους βιολογικούς. Θα πρέπει λοιπόν να εξεταστεί κατά πόσο, από πλευράς ψυχοσωματικής διάπλασης, οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα είναι τέτοιες, ώστε να είναι συνταγματικά ανεκτή η άνιση μεταχείρισή τους ως προς την εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης. Τα διδάγματα της ιστορίας από τους αρχαίους έως και τους πολύ πρόσφατους πολέμους δείχνουν ότι οι γυναίκες μπορούν ισάξια να συνεισφέρουν στην άμυνα της χώρας μας, από άποψη σωματικής και ψυχικής ικανότητας.

31. Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 142

Καθοριστικός ήταν ο ρόλος των γυναικών στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 όπου οι σουλιώτισσες, οι «ελεύθερες πολιορκημένες» του Μεσολογγίου και άλλες εμβληματικές γυναίκες προσωπικότητες της εποχής επέδειξαν πολεμικό σθένος και ανδρεία. Οι γυναίκες της Πίνδου, κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το 1940, συνέβαλαν καθοριστικά στην άμυνα της πατρίδας, με τον ανεφοδιασμό των στρατιωτών με απαραίτητα πυρομαχικά καθώς και με την συμβολή τους στο υγειονομικό σώμα του Ερυθρού Σταυρού που ήταν υπεύθυνο για την ιατρική περίθαλψη των στρατιωτών.

Επιπροσθέτως, μπορεί με νομοθετική ρύθμιση να μην έχει προβλεφθεί η εκπλήρωση στρατιωτικής θητείας των γυναικών, όμως έχει εξασφαλιστεί η συμμετοχή τους στο στράτευμα ως μόνιμο προσωπικό (αξιωματικοί και υπαξιωματικοί) των ενόπλων δυνάμεων, στα πλαίσια της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων ως προς την ελεύθερη επιλογή επαγγελματικής πορείας. Το 1946, όταν με το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναδείχθηκε η ανάγκη στελέχωσης των ενόπλων δυνάμεων με μόνιμο υγειονομικό προσωπικό, ιδρύθηκε η πρώτη παραγωγική σχολή αξιωματικών γυναικών, η Στρατιωτική Σχολή Εκπαιδεύσεως Αδελφών Νοσοκόμων που μετονομάστηκε στη σημερινή Σχολή Αξιωματικών Νοσηλευτών. Στη σχολή αρχικά εισάγονταν μόνον γυναίκες ενώ μόλις το 1990 εισήχθησαν οι πρώτοι άρρενες μαθητές.³² Στο Σώμα των Δικαστικών Γραμματέων η πρώτη γυναίκα κατατάχθηκε το 1985 σε σύνολο έξι ανδρών. Στη συνέχεια, με τον Ν. 1911/1990 εισάγονται οι γυναίκες και στις υπόλοιπες Στρατιωτικές Σχολές αξιωματικών και υπαξιωματικών. Το 2001 προσλαμβάνονται στο στρατό οι πρώτες γυναίκες Επαγγελματίες Οπλίτες μέσα από διαγωνισμό μοριοδότησης. Οι γυναίκες σήμερα, ακολουθούν ακριβώς το ίδιο εκπαιδευτικό στρατιωτικό πρόγραμμα με τους άνδρες και έχουν ακριβώς την ίδια σταδιοδρομική και βαθμολογική εξέλιξη. Μπορούν να καταλάβουν ανώτατα αξιώματα και διοικητικά καθήκοντα και μπορούν ελεύθερα να στελεχώσουν οποιαδήποτε ειδικότητα, ακόμα και των πιο μάχιμων όπως είναι οι Ειδικές Δυνάμεις. Οι γυναίκες συνεισφέρουν ισάξια με τους άνδρες στις Ένοπλες Δυνάμεις καθώς μπορούν να στελεχώσουν επιχειρησιακές θέσεις όπου απαιτείται αυξημένη μαχητική ικανότητα. Άλλωστε, με βάση τα σύγχρονα στρατιωτικά δεδομένα, με την εξέλιξη των οπλικών συστημάτων και την ανάπτυξη νέων ειδικοτήτων όπου απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις επιστημονικά καταρτισμένου προσωπικού, η συμμετοχή των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις δεν είναι απλά επιτρεπτή αλλά απαραίτητη.

Επομένως, βάσει των ως άνω αναφερθέντων, συμπεραίνεται ότι οι γυναίκες είναι εξίσου ικανές, από σωματική και βιολογική άποψη, για να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις, με αποτέλεσμα, οι βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών να μην είναι ικανό κριτήριο για την δικαιολόγηση μιας τόσο σημαντικής απόκλισης από την αρχή της ισότητας των δύο φύλων και να δικαιολογούν συνταγματικά την μη εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης. Μάλιστα, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι, λαμβανομένου υπόψη του

32. <https://san.army.gr/el/istoriki-anadromi>

γεγονότος ότι γυναίκες μπορούν να αναλαμβάνουν στρατιωτικά αξιώματα και να επιλεγούν τα στρατιωτικά επαγγέλματα κατόπιν ελεύθερης και ισάξιας επιλογής επαγγελματικής ζωής, μπορούν ταυτόχρονα να έχουν και υποχρέωση να στρατευθούν. Τίθεται το ζήτημα του κατά πόσο, εφόσον έχουν δυνατότητα να εισάγονται στο στράτευμα ως μόνιμα στελέχη και να ασκούν στρατιωτικά καθήκοντα, συνταγματικά είναι ανεκτό να μην υποχρεούνται προς κατάταξη όπως ακριβώς και οι άρρενες πολίτες.

Ε3. Δικαιολόγηση των παρεκκλίσεων από την αρχή της ισότητας των φύλων

Δεδομένου ότι οι γυναίκες μπορούν να συμμετέχουν σε επαγγέλματα όπου φέρουν όπλα, οι βιολογικές διαφορές δεν είναι ικανό κριτήριο δικαιολόγησης αποκλίσεων από την αρχή της ισότητας των δύο φύλων. Αντιθέτως, ένα έννομο αγαθό συνταγματικά προστατευόμενο που μπορεί να δικαιολογήσει την απόκλιση αυτή, είναι η προστασία της μητρότητας που θεμελιώνεται στο άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος. Άλλωστε, για να τεθεί εξαίρεση στους κανόνες που αφορούν τη στράτευση, θα πρέπει αυτή να δικαιολογείται από άλλη συνταγματική επιταγή. Η μητρότητα είναι μια κατάσταση που αφορά τις περισσότερες γυναίκες και η υποχρέωση στράτευσης θα μπορούσε να καταστεί εμπόδιο στην προστασία αυτής καθώς η πραγμάτωση του ενός θα εμπόδιζε την πραγμάτωση του άλλου. Ένας ακόμη δικαιολογητικός λόγος για την διαφορετική αντιμετώπιση των γυναικών στο ζήτημα της στράτευσης θα μπορούσε να ήταν η ιστορικά παρελθούσα περιορισμένη συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή που προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία οφείλεται σε μια μακρά παράδοση δυσμενών πρακτικών και διακρίσεων σε βάρος των γυναικών.³³ Ωστόσο, οι δύο ανωτέρω λόγοι δεν μπορούν να δικαιολογήσουν συνταγματικά την πλήρη απαλλαγή τους από την στρατιωτική υποχρέωση, καθόσον, η προστασία της μητρότητας μπορεί να ρυθμιστεί με χορήγηση σχετικής αναβολής, ως ηπιότερο νομοθετικό μέτρο, δεδομένου ότι ενεργή δράση της γυναίκας σήμερα έχει ήδη εδραιωθεί και καθιερωθεί τόσο στον πολιτικό όσο και στον επιχειρηματικό τομέα.

Παρόλο αυτά, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς το γεγονός ότι η μονομερής υποχρέωση στράτευσης από την πλευρά των γυναικών έρχεται σε αντίθεση με την συνταγματική ισότητα όλων των πολιτών έναντι των νόμων. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η εξαίρεση των γυναικών αποτελεί ευνοϊκή μεταχείριση υπέρ του γυναικείου φύλου και πως η εξασφάλιση της πραγματικής ισότητας και άρσης όλων των τυχόν διακρίσεων σε βάρος των γυναικών, δεν θα πρέπει να συνεπάγεται μόνο ως προς τα δικαιώματα αλλά και ως προς τις υποχρεώσεις. Κάτι τέτοιο όμως δεν μπορεί να ισχύσει εξ ολοκλήρου, καθόσον ο νόμος που καθορίζει τα ζητήματα της στράτευσης αποτελεί μία νομοθετική επιλογή που μπορεί ελεύθερα να αναφέρεται σε ορισμένο αριθμό ατόμων και να μην καταλαμβάνει υποχρεωτικά όλους τους πολίτες και των δύο φύλων. Επιπροσθέτως, με την στράτευση μόνο των αρρένων μπορεί δημιουργηθεί ανισότητα ως προς την ελεύθερη επαγγελματική πρόσβαση. Οι νέοι άνδρες

33. Βλ Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 60

εμφανίζονται στην αγορά εργασίας σε μεταγενέστερο χρόνο από ότι οι γυναίκες που μπορούν να έχουν ακριβώς τα ίδια εργασιακά προσόντα. Αυτός σημαίνει ότι οι γυναίκες μπορούν αποκτήσουν μεγαλύτερη εργασιακή εμπειρία και προϋπηρεσία σε σχέση με τους άνδρες, που οφείλουν προηγουμένως να εκπληρώσουν την υποχρέωση στράτευσης, οι οποίοι ενδέχεται είτε να μην έχουν τις ίδιες επαγγελματικές ευκαιρίες είτε να αρνηθούν ή και να απολυθούν από μία σημαντική εργασιακή θέση για να εκπληρώσουν τις συνταγματικές τους υποχρεώσεις.³⁴ Παρόλο αυτά, έρευνες του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την ισότητα των φύλων έχουν αποδείξει ότι δεν υφίσταται αντικειμενική διάκριση στην επαγγελματική σταδιοδρομία των ανδρών καθώς καταλαμβάνουν μέχρι και σήμερα το μεγαλύτερο ποσοστό σε διευθυντικές θέσεις. Άλλωστε ακόμη και ο ασφαλιστικός νομοθέτης έχει προβλέψει τη δυνατότητα αναγνώρισης του χρόνου ή μέρους του χρόνου της στρατιωτικής υπηρεσίας για τη θεμελίωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι, η στράτευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάγκη προετοιμασίας για ένοπλη σύρραξη και την δημιουργία εφεδρείας σε περίπτωση κήρυξης πολέμου. Για την επάνδρωση του εφεδρικού στρατού, που θα κληθεί σε περίπτωση κατάστασης ανάγκης ή πολέμου και για την κατάλληλη εκπαίδευση των ατόμων που θα κληθούν να πολεμήσουν, έχει προβλεφθεί ότι επαρκεί το προσωπικό με την κατάταξη μόνο των αρρένων πολιτών. Για παράδειγμα, το να συζητάμε για το εάν οι γυναίκες έχουν ικανότητα να φέρουν όπλα και κατά πόσο η μη κατάταξή τους έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της ισότητας, βρίσκεται ακριβώς στην ίδια λογική προβληματισμού με το γιατί να υπέχουν υποχρέωση μέχρι το 45 έτος της ηλικίας ή και σε μεγαλύτερο χρονικό όριο εφόσον ακόμη μπορούν να φέρουν όπλα, δεδομένου ότι και οι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί ήδη ξεπερνούν το όριο ηλικίας στράτευσης. Η στράτευση ή όχι των γυναικών είναι καθαρά μία νομοθετική επιλογή. Το Σύνταγμα δεν απαγορεύει αλλά και δεν επιβάλλει την στράτευση των γυναικών. Αυτό σημαίνει ότι ο νομοθέτης δεν κωλύεται να τροποποιήσει τον στρατολογικό νόμο προβλέποντας και την υποχρεωτική στράτευση των γυναικών όπως γίνεται σε άλλες χώρες όπως στο Ισραήλ, όπου οι ανάγκες για στρατιωτικό προσωπικό είναι πολύ μεγαλύτερες λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που επικρατεί. Κατά κύριο λόγο, η μη στράτευση των γυναικών δικαιολογείται από τις κοινωνικές και ιδεοπολιτικές παραδόσεις που επικρατούσαν στο παρελθόν, όπου οι άρρενες πολίτες όφειλαν να υπερασπιστούν την άμυνα και την ανεξαρτησία της πατρίδας και οι γυναίκες να μπορούν να συμβάλουν απλώς ενισχυτικά στο πολεμικό εγχείρημα. Θα έλεγε κανείς ότι είναι κατάλοιπο του παρελθόντος το οποίο είχε διαμορφωθεί ως κοινωνικό κεκτημένο πριν από την διαμόρφωση του Συντάγματος, θεωρώντας το ως δεδομένο ο συντακτικός νομοθέτης κατά την ρύθμιση των συνταγματικών υποχρεώσεων.

Το γεγονός ότι η υποχρέωση της στρατιωτικής θητείας αφορά, με βάση το ισχύον νομοθετικό

34. Μπήτρος Γ.Κ, Η στράτευση των γυναικών, Εφημ. Το Βήμα, 24 Νοε 2008

καθεστώς, μόνον τους άρρενες πολίτες, δεν σημαίνει ότι παραβιάζεται η αρχή της καθολικότητας της στράτευσης και η αρχή της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων, γιατί όπως έχει αναφερθεί και η καθολικότητα επιδέχεται εξαιρέσεις ακόμα και μεταξύ του ίδιου φύλου για λόγους που ανάγονται στο δημόσιο συμφέρον αλλά και ισότητα δεν είναι εξισωτική και αριθμητική αλλά αναλογική. Η στράτευση των ανδρών είναι αναγκαία και ανάλογη με βάση την αρχή της αναλογικότητας, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που είναι η εξασφάλιση της μαχητικής ικανότητας και η προστασία της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Εάν αλλάξουν τα δεδομένα και δεν επαρκεί ο ανδρικός πληθυσμός για την επιδίωξη του απαιτούμενου σκοπού, για λόγους υπογεννητικότητας ή αύξησης της επιθετικότητας των γειτόνων της χώρας μας, τότε μπορεί να εξεταστεί κατά πόσο είναι αναγκαία και η στράτευση των γυναικών. Η αρχή της αναλογικότητας έρχεται και αίρει τυχόν παραβιάσεις της αρχής της ισότητας κάνοντας συγκεκριμένες σταθμίσεις ανάμεσα στην προβλεπόμενη ρύθμιση και τον σκοπό στον οποίο αποβλέπει. Η αρχή λειτουργεί ως αντισταθμιστικός παράγοντας μεταξύ των αντιτιθέμενων έννομων αγαθών και δικαιωμάτων.

Στο σημείο αυτό βέβαια θα πρέπει να τονιστεί ότι, είναι διαφορετική περίπτωση η συνταγματική υποχρέωση παροχής ένοπλης υπηρεσίας και διαφορετική η ελεύθερη και ίση πρόσβαση και των δύο φύλων σε επαγγέλματα που συνεπάγονται χρήση όπλου, όπως είναι τα στρατιωτικά και αστυνομικά επαγγέλματα. Από την μία πλευρά, η υποχρέωση στράτευσης συνιστά μία συνταγματική επιταγή με έντονο το στοιχείο της υποχρεωτικότητας και απευθύνεται σε όσους έχουν ικανότητα να φέρουν όπλα προκειμένου να συμβάλλουν στην εξασφάλιση της άμυνας της πατρίδας. Από την άλλη μεριά, η δυνατότητα να συμμετέχει κανείς ελεύθερα σε στρατιωτικά επαγγέλματα συνιστά ένα συνταγματικό δικαίωμα, αυτό της επαγγελματικής ελευθερίας, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος ως ατομικό δικαίωμα και ως ειδικότερη έκφανση της οικονομικής ελευθερίας. Η επαγγελματική ελευθερία, υπό την έννοια ότι ο καθένας έχει δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα την επαγγελματική του απασχόληση, είναι ένα δικαίωμα αμυντικού χαρακτήρα με αξίωση έναντι του κράτους να απέχει από οποιαδήποτε προσβολή του.

Έτσι λοιπόν, βάσει και των ως άνω αναφερθέντων, συνάγεται πως ο νομοθέτης οφείλει εκ του Συντάγματος να εξασφαλίσει την ελεύθερη πρόσβαση σε όλα τα επαγγέλματα ανεξαρτήτου φύλου. Η νομοθετική πρόβλεψη για συμμετοχή των γυναικών σε στρατιωτικά επαγγέλματα αποτελεί εκτέλεση της υποχρέωσης του νομοθέτη να εξασφαλίσει την απόλυτη επαγγελματική ελευθερία, ενώ η πρόβλεψη την στρατιωτικής υποχρέωσης μόνον για άρρενες πολίτες αποτελεί μία νομοθετική επιλογή για την επίτευξη της συνταγματικής υποχρέωσης της συνδρομής στην άμυνα της χώρας, η οποία επιτρέπεται συνταγματικώς να τροποποιηθεί εφόσον μεταβληθούν οι επιχειρησιακές ανάγκες. Επομένως, δεν θα πρέπει να συγχέεται η ικανότητα των γυναικών να μπορούν ελεύθερα να επιλέξουν ένα επάγγελμα που συνεπάγεται χρήση όπλων, από την ικανότητα να φέρουν όπλα προκειμένου να συμπεριλάβει η αρχή της καθολικότητας της στράτευσης και τις γυναίκες, καθιστώντας υποχρεωτική την στρατιωτική θητεία όλων των γυναικών.

Ε4. Ισότητα φύλων και επαγγελματική ελευθερία

Η ελληνική νομολογία, σχετικά με την ελεύθερη πρόσβαση των γυναικών σε στρατιωτικά και αστυνομικά επαγγέλματα, ποικίλλει. Σε μία σειρά υποθέσεων, για ζητήματα επαγγελματικής πρόσβασης που συνεπάγονταν και χρήση όπλου για της γυναίκες, το Συμβούλιο της Επικρατείας άλλοτε έκρινε πως η εξαίρεση των γυναικών συνιστά παρέκκλιση από την αρχή της ισότητας των φύλων και άλλοτε πως η ίδια η ισότητα των δύο φύλων επιβάλλει πλήρη νομική εξομοίωση των ανδρών και των γυναικών ως προς τα κριτήρια που οφείλουν να πληρούν για την πρόσβαση στα εν λόγω επαγγέλματα.³⁵

Κρίσιμη για τα ανωτέρω ζητήματα απόφαση είναι η ΣτΕ 3018/2014, με την οποία κρίθηκε ο αποκλεισμός της προσφεύγουσας από την πρόσβαση στο επάγγελμα του ειδικού φρουρού, καθόσον η προκήρυξη για την κάλυψη των θέσεων ειδικών φρουρών αφορούσε μόνον άνδρες πολίτες. Το βασικό νομοθετικό πλαίσιο που απασχόλησε, αλλά και συνεχίζει να απασχολεί μέχρι και σήμερα την νομολογία, είναι όχι μόνον οι διατάξεις του Συντάγματος που καθιερώνουν την ισότητα των δύο φύλων αλλά και ευρωπαϊκή Οδηγία 76/207/ΕΟΚ «Περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας». Η Οδηγία αυτή προβλέπει ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης συνεπάγεται την απουσία κάθε διάκρισης που βασίζεται στο φύλο, όσον αφορά τους όρους και τα κριτήρια επιλογής για πρόσβαση σε οποιαδήποτε θέση εργασίας και ότι δεν θίγει την ευχέρεια των κρατών-μελών να αποκλείουν από το πεδίο εφαρμογής της επαγγελματικές δραστηριότητες όπου το φύλο είναι παράγοντας αποφασιστικής σημασίας.³⁶ Σύμφωνα με το διατακτικό της απόφασης, η απόκλιση από την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, την οποία θεσπίζει ο κοινός νομοθέτης με τον αποκλεισμό της πρόσβασης των γυναικών σε ορισμένες θέσεις υπηρεσιών του Δημοσίου, είναι θεμιτή εφόσον ο παράγοντας του φύλου διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην άσκηση των καθηκόντων της υπό πλήρωσης θέσης. Η επικινδυνότητα της φύσης, των καθηκόντων και των εργασιακών συνθηκών του επαγγέλματος των ειδικών φρουρών, η άσκηση των οποίων απαιτεί ιδιαίτερα φυσικά και σωματικά προσόντα, δεν αποτελούν επαρκή κριτήρια συγκεκριμένα και πρόσφορα, που να δικαιολογούν τον αποκλεισμό των γυναικών από το επάγγελμα του ειδικού φρουρού. Το δικαστήριο λοιπόν έκρινε ότι ο αποκλεισμός των γυναικών από το επάγγελμα του ειδικού φρουρού επειδή οι αστυνομικές δραστηριότητες αποδίδουν στο φύλο ιδιαίτερο ρόλο, αντίκειται στην αρχή της ισότητας των δύο φύλων, καθόσον οι δικαιολογητικοί λόγοι της απόκλισης είναι γενικοί και αόριστοι και πως το γεγονός ότι οι άνδρες έχουν μεγαλύτερη

35. <https://www.syntagmawatch.gr/ask-a-question/giati-i-yPOCHreosi-stratefsis-ischiy-mono-gia-andres/>

36. Οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 9ης Φεβρουαρίου 1976 περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας

μυϊκή δύναμη, δεν συνιστά επαρκή δικαιολογητικό λόγο που παίζει καθοριστικό ρόλο για την άσκηση των αστυνομικών καθηκόντων, καθώς οι γυναίκες με την κατάλληλη εκπαίδευση μπορούν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στα αστυνομικά καθήκοντα.³⁷

Μια εξίσου σημαντική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, στην οποία γίνεται σαφής συσχέτιση της εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας με την πλήρωση των απαιτούμενων κριτηρίων για μόνιμη επαγγελματική θέση στα σώματα ασφαλείας, είναι η απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ υπ' αριθμόν 1016/2015. Στο διατακτικό της απόφασης τονίστηκε ότι, κατά την παρέκκλιση από την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών, πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, με βάση την οποία οι παρεκκλίσεις δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν το κατάλληλο και αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρου και απαιτεί την εναρμόνιση της αρχής της ίσης μεταχείρισης με τις απαιτήσεις της δημόσιας ασφάλειας που είναι καθοριστικές για τις συνθήκες άσκησης των καθηκόντων των Ειδικών Δυνάμεων του Λιμενικού Σώματος. Δεδομένου ότι, στην προκήρυξη διευκρινίζεται ότι θα πρέπει οι άνδρες να έχουν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις δίνοντας μοριοδότηση σε όσους έχουν υπηρετήσει σε συγκεκριμένες κρίσιμες ειδικότητες των Ειδικών Δυνάμεων, η προσαύξηση της βαθμολογίας των υποψηφίων που υπηρέτησαν ως Έφεδροι Αξιωματικοί θέτει σε μειονεκτική θέση της γυναίκες διότι οι άνδρες, που σε αντίθεση με τις γυναίκες υπόκεινται σε υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, δύνανται να υπηρετήσουν σε τέτοιες θέσεις που δίνουν επιπρόσθετα μόρια. Ωστόσο, το δικαστήριο έκρινε ότι, η παρέκκλιση αυτή της επιπλέον μοριοδότησης, δικαιολογείται αντικειμενικά για λόγους δημόσιας ασφάλειας, λαμβάνοντας υπόψιν του ότι το γεγονός πως η υποχρεωτική θητεία είναι μόνο για τους άνδρες, συνεπάγεται αφενός καταπόνησή τους για χάρη της εθνικής άμυνας και καθυστέρηση της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας, αλλά αφετέρου επιτρέπει σε ορισμένους να αποκτήσουν επαγγελματικές γνώσεις και εμπειρία για την κάλυψη θέσεων μονίμων στρατιωτικών. Το δικαστήριο μάλιστα επεσήμανε ότι, αυτή η επιπλέον βαθμολόγηση για όσους υπηρετούν ως Έφεδροι Αξιωματικοί, επιτελεί στην πραγματικότητα μία αντισταθμιστική λειτουργία προς την επιβάρυνση των ανδρών από την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία.

Συμπερασματικά, το ΣτΕ κατέληξε στο ότι η εν λόγω πρόβλεψη της προκήρυξης εισάγει έμμεση δυσμενή διάκριση σε βάρος των γυναικών, η οποία όμως δικαιολογείται αντικειμενικά από λόγους που ανάγονται στη δημόσια ασφάλεια.³⁸ Στα ίδια πλαίσια κυμάνθηκε η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και στο ζήτημα των κοινών δοκιμασιών ανδρών και γυναικών για την εισαγωγή τους στη δημοτική αστυνομία, θεωρώντας ότι οι κοινές δοκιμασίες με ίδια απαιτούμενα όρια δεν αποτελεί άμεση διάκριση και δεν αποτελεί κριτήριο δικαιολογημένης διαφοροποίησης λόγω φύλου καθόσον η αρχή της ίσης μεταχείρισης επιβάλλει ακριβώς τους ίδιους όρους και στα δύο φύλα.

37. ΣτΕ Ολ. 3018/2014

38. ΣτΕ Ολ. 1016/2015

Το ζήτημα της υποχρεωτική στρατιωτικής θητείας σε σχέση με την αρχή της ίσης μεταχείρισης των δύο φύλων ως προς την επαγγελματική ελευθερία έχει απασχολήσει και το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί ζητημάτων σχετικά με το εάν η υποχρεωτική στράτευση των ανδρών εγείρει ζητήματα παραβίασης της Οδηγίας 76/207/ΕΟΚ, η οποία αποσκοπεί στην εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών αναφορικά με την πρόσβαση σε επαγγελματική απασχόληση, συμπεριλαμβανομένης της επαγγελματικής προωθήσεως και εκπαίδευσης. Στην υπόθεση C-186/01 ο προσφεύγων, ζήτησε από το αρμόδιο στρατολογικό γραφείο της χώρας του, στην οποία προβλέπεται υποχρεωτική στράτευση μόνον για τους άνδρες, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας διότι η υποχρεωτική στράτευση μόνον των ανδρών έρχεται σε αντίθεση με την Οδηγία 76/207/ΕΟΚ καθόσον πλέον δεν συντρέχουν αντικειμενικοί λόγοι που να δικαιολογούν την εξαίρεση των γυναικών από την στρατιωτική θητεία για λόγους αναγόμενους στο φύλο τους. Παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η στρατιωτική θητεία συνιστά υποχρεωτική υπηρεσία και δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, δεδομένου ότι δεν έχει να κάνει με την πρόσβαση σε στρατιωτικά επαγγέλματα, το δικαστήριο του κράτους μέλους υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα καθόσον έκρινε ότι η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία έχει ως αποτέλεσμα να αρχίζουν οι άνδρες να εργάζονται αργότερα από ότι οι γυναίκες.

Το δικαστήριο εξέτασε κατά πόσο η στρατιωτική θητεία μπορεί να αποτελέσει «απασχόληση» υπό την έννοια της Οδηγίας 76/207, η οποία ρυθμίζει μόνο εργασιακές σχέσεις που συνάπτονται με ελεύθερη βούληση των ενδιαφερομένων. Η στρατιωτική θητεία, λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα της ως υποχρεώσεως δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση «απασχόληση». Η στράτευση, κατά πάγια πρακτική, αποτελεί πράξη άσκησης κρατικής εξουσίας προς εκπλήρωση μιας υποχρέωσης. Η υποχρέωση στρατιωτικής θητείας αποτελεί μονομερή υποχρέωση παροχής υπηρεσίας που διέπεται από το δημόσιο δίκαιο και για την παροχή της οποίας δεν του καταβάλλεται αμοιβή και κατ' επέκταση δεν δημιουργείται σχέση εργασίας. Ωστόσο, το ίδιο το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι άνδρες, σε σχέση με τις συνομήλικες γυναίκες, δεν έχουν καμία δυνατότητα πρόσβασης σε απασχόληση κατά την υπηρεσία της θητείας τους. Μάλιστα, οι δυνατότητες πρόσβασης στην αγορά εργασίας να μην είναι ακριβώς ίδιες και για τα δύο φύλα, όμως για τους άνδρες η επαγγελματική απασχόληση μετατίθεται χρονικά. Κατά την απόφασή του το Δικαστήριο τόνισε πως ιστορικά έχει διαμορφωθεί ότι τα θέματα που αφορούν την άμυνα της χώρας εναποτίθενται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των κρατών μελών και απεφάνθη ότι η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας μόνον στην περίπτωση που οι διακρίσεις λόγω φύλου αφορούν την πρόσβαση σε απασχόληση στις ένοπλες δυνάμεις και όχι σε απασχόληση εντός της κανονικής αγοράς εργασίας.³⁹ Στην πραγματικότητα, το Δικαστήριο αφού έκανε έλεγχο νομιμότητας, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η οργάνωση της

39. Υπόθεση C-186/01, Dory κατά Bundesrepublik Deutschland, 28 Νοε 2002 ΔΕΚ

στρατιωτικής θητείας με την θέσπιση υποχρέωσης μόνον για τους άνδρες, όχι μόνο δεν παραβιάζει την αρχή της ισότητας, αλλά δεν εμπίπτει καν στο πεδίο εφαρμογής κοινοτικών διατάξεων.⁴⁰

III. ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Το ζήτημα της υποχρέωσης στράτευσης των αντιρρησιών συνείδησης έχει ιδιαίτερο συνταγματικό ενδιαφέρον. Ως αντιρρησίες συνείδησης νοούνται όσοι για λόγους θρησκευτικούς ή ιδεολογικούς δεν επιθυμούν να υπηρετήσουν ένοπλη στρατιωτική θητεία, η οποία θα είναι ιδιαίτερα επαχθής για την προσωπικότητά τους και την συνείδησή τους. Προκειμένου όμως να εξασφαλιστεί η αρχή της ισότητας και της καθολικότητας ως προς την υποχρέωση στράτευσης, ο νομοθέτης είναι υποχρεωμένος να προβεί σε ρύθμιση που, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, να επιτυγχάνεται τόσο η προστασία των δικαιωμάτων των ατόμων όσο και η εκπλήρωση της συνταγματικής υποχρέωσης. Οι αντιρρησίες συνείδησης έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τόσο τη θεωρία όσο και την νομολογία των εθνικών και διεθνών δικαστηρίων. Αξίζει ξεχωριστή μελέτη, καθώς, στην περίπτωση αυτή, η υποχρέωση στράτευσης έρχεται σε αντίθεση με θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων και συγκεκριμένα με το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, την ελευθερία της συνείδησης και την θρησκευτική ελευθερία. Για το λόγο αυτό, και προκειμένου να γίνει κατανοητή η ρύθμιση της εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης, θα πρέπει να αναλυθούν ξεχωριστά τα δικαιώματα τα οποία έρχονται σε σαφή αντιστάθμιση, κατά την νομοθετική εκτίμηση της αναλογικότητας, με την υποχρέωση στράτευσης.

A. Υποχρέωση στράτευσης και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας

Αρχικά, όσον αφορά το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το άρθρο 5 του Συντάγματος ορίζεται ότι καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλει τα δικαιώματα άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα. Κατά την εκπλήρωση της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, ο οπλίτης θητείας δεν μπορεί να απολαύσει την απόλυτη ικανοποίηση του εν λόγω δικαιώματος, καθόσον στα πλαίσια της εκτέλεσης στρατιωτικής υπηρεσίας δεν μπορεί να συμμετέχει ενεργά κατά την διάρκεια της θητείας στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας. Το ιδιαίτερο στρατιωτικό καθεστώς καθώς και η στρατιωτική πειθαρχία που θα πρέπει να επιδεικνύουν οι στρατιώτες, θέτει φραγμούς και στην δυνατότητα να τους να αναπτύξουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους. Σύμφωνα με τον Στρατιωτικό Κανονισμό η πειθαρχία ταυτίζεται με την έννοια της υπακοής στις διαταγές των ανωτέρων, προσδιορίζει το καθήκον και δεν έχει ως σκοπό την συντριβή

40. <https://www.syntagmawatch.gr/ask-a-question/giati-i-yPOCHREOSI-stratefsis-ischiyi-mono-gia-andres/>

της προσωπικότητας αλλά την δημιουργία αρμονικών σχέσεων μεταξύ των ατόμων προκειμένου να μην αποδιοργανώνονται οι ένοπλες δυνάμεις.⁴¹

Οι περιορισμοί αυτοί θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως θεμιτοί προκειμένου να εξασφαλιστεί η επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που είναι η άμυνα της χώρας και η προστασία της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας. Άλλωστε, οι εν λόγω περιορισμοί, οι οποίοι λαμβάνουν χώρα κατά την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, υφίστανται για περιορισμένο χρονικό διάστημα, όσο δηλαδή βρίσκονται υπό το ιδιαίτερο αυτό στρατιωτικό καθεστώς, και δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση πλήρης αποστέρηση αυτών καθώς ο πυρήνας των δικαιωμάτων δεν θίγεται κατά απόλυτο τρόπο. Καθίσταται σημαντική η επαναστατικότητα των δικαιωμάτων αυτών, καθώς με την ολοκλήρωση της στρατιωτικής θητείας και την απόλυση των στρατιωτών, οι περιορισμοί αυτοί παύουν αυτομάτως να ισχύουν και τα δικαιώματα θα επανέλθουν στην ίδια κατάσταση με πριν από την κατάταξη χωρίς να απωλέσουν μέρος της κανονιστικής τους εμβέλειας. Με την παύση της στρατιωτικής ιδιότητας παύουν και οι περιορισμοί των δικαιωμάτων που υφίστανται εξαιτίας της στρατιωτικής πειθαρχίας.

Το κρίσιμο ζήτημα που αφορά την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας σε σχέση με την υποχρέωση στράτευσης είναι η ύπαρξη σοβαρών λόγων συνειδήσεως, από τη πλευρά ορισμένων ατόμων, που ανάγονται είτε σε θρησκευτικές αποκλειστικά, είτε και σε γενικότερες φιλοσοφικές πεποιθήσεις. Σε αυτήν την περίπτωση, δεν υφίσταται απλά κάποιος χρονικά προσδιορισμένος περιορισμός του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας για όσο διαρκεί η στρατιωτική θητεία στα πλαίσια της πειθαρχίας, αλλά αντιθέτως, από μόνη της η κατάταξη στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων, λόγω των έντονων συνειδησιακών πεποιθήσεων, περιορίζει υπέρμετρα την διαμόρφωση της προσωπικότητας καθώς η ίδια η στράτευση αποτελεί πλήγμα για ολόκληρη την κοσμοθεωρία τους, επηρεάζοντας και περιορίζοντας υπέρμετρα την ανάπτυξη του χαρακτήρα τους.

A.1 Η έννοια της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας

Για να γίνει αντιληπτό κατά πόσο η υποχρέωση στράτευσης μπορεί να περιορίσει το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας θα πρέπει να αναλυθεί η νομική φύση της διάταξης του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με την ως άνω διάταξη δεν θεσπίζεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δικαίωμα, αλλά μια γενική αρχή, κατευθυντήρια για τον νομοθέτη και ερμηνευτικός κανόνας για τα διοικητικά και δικαστικά όργανα.⁴² Ωστόσο, επειδή κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ισχύσει στην σύγχρονη αντίληψη περί δικαιωμάτων και ελευθεριών, έχει διαμορφωθεί πάγια νομολογία η οποία δέχεται ότι η συνταγματική αυτή διάταξη θεμελιώνει ένα γνήσιο ατομικό δικαίωμα το οποίο δεν έχει μόνο αμυντική διάσταση αλλά και ενεργητική, που επιτυγχάνεται με την άμεση και

41. Άρθρο 10 Στρατιωτικού Κανονισμού 20-1

42. Βλ. Μάνεση Α, Ατομικές Ελευθερίες, 1982, σελ. 119

ενεργή συμμετοχή όλων των πολιτών στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή. Η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. του Συντάγματος, είναι μία έννοια ευρύτερη σε σχέση με την προσωπική ελευθερία της παρ. 3 του άρθρου 5, η οποία περιλαμβάνει μόνο την φυσική-σωματική ελευθερία του ανθρώπου, και η φυσική αυτή προσωπική ελευθερία της παρ. 3 αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του άρθρου 1. Το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας σημαίνει την ελευθερία του ανθρώπου να δρα αδέσμευτος σύμφωνα με τις ικανότητές του που απορρέουν από την ιδιαιτερότητά του ως συνειδητού όντος και να πραγματώνει την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και της ατομικής ταυτότητας του χωρίς να εμποδίζεται από τα κρατικά όργανα.⁴³ Στην πραγματικότητα, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας σχετίζεται άμεσα με το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού του ατόμου αλλά και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του ατόμου. Το δικαίωμα πραγματώνεται κυρίως μέσα από την συμμετοχή στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή του κράτους και η κυριότερη εκδήλωση της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι το δικαίωμα της συμμετοχής στα κοινά. Είναι ένα ατομικό δικαίωμα αμυντικού χαρακτήρα και το κράτος έχει θετική υποχρέωση να μην παρεμποδίζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, να αίρει τα τυχόν εμπόδια και να παρέχει ταυτόχρονα τα αναγκαία μέσα για την εξασφάλιση της ελεύθερης ανάπτυξής της. Το περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού ταυτίζεται με το περιεχόμενο της αξιοπρέπειας του ατόμου και μόνον η εξασφάλιση του ενός μπορεί να επιτύχει την επίτευξη του άλλου.

Ως προσωπικότητα νοείται το «σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο».⁴⁴ Πρόκειται για μία έννοια ευρύτερη από εκείνης της νομικής προσωπικότητας, της ικανότητας δηλαδή του να είναι κανείς φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, καθώς περιλαμβάνει περισσότερες εκφάνσεις που έχουν να κάνουν με τον εσωτερικό κόσμο, τις ιδέες και τις πνευματικές ιδιότητες του κάθε ανθρώπου. Το δικαίωμα στην προσωπικότητα βρίσκεται σε συνάρτηση με άλλα συνταγματικά δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και στα προσωπικά δεδομένα, καθώς και με κοινωνικά δικαιώματα της εκπαίδευσης, της θρησκευτικής ελευθερίας κ.α.. Δεδομένου ότι, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, το δικαίωμα αυτό υλοποιείται κατεξοχήν με την ενεργή συμμετοχή του ατόμου στα κοινά, η προσωπικότητα είναι μια πολυδιάστατη έννοια, ένα συνονθύλευμα χαρακτηριστικών, που περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Σαφώς και το Σύνταγμα έχει προβλέψει την προστασία των δικαιωμάτων που απαρτίζουν το κάθε ένα την προσωπικότητα, η συνταγματική προστασία όμως της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας προσδίδει ένα εσωτερικό χαρακτήρα στα υπόλοιπα δικαιώματα. Έτσι, για

43. Βλ. Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Φοιτητική Έκδοση, 1991, σελ. 11-22

44. Βλ. Μάνεση Α., Συνταγματικά Δικαιώματα-Α'. Ατομικές Ελευθερίες, 1982, σελ. 116

παράδειγμα, παρόλο που το Σύνταγμα θεμελιώνει στο άρθρο 13 την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, δεν σημαίνει ότι το θρησκευτικό φρόνημα δεν αποτελεί και στοιχείο της προσωπικότητας η οποία ενδέχεται να θίγεται σε περίπτωση που παραβιάζεται η θρησκευτική ελευθερία. Αυτό βέβαια, δεν σημαίνει ότι η διάταξη του άρθρου 5 έχει παρακολουθηματικό χαρακτήρα, καθώς η θρησκευτική συνείδηση θίγεται και ως πνευματική ιδέα και ως τμήμα της προσωπικότητας του ατόμου. Για την επίκληση όμως της διάταξης του άρθρου 5 θα πρέπει να υπάρχει ιδιαίτερη προσοχή και να μην γίνεται ταυτόχρονα με άλλες διατάξεις. Το δικαίωμα της προσωπικότητας ενυπάρχει και σε άλλα συνταγματικά κατοχυρωμένα και υποκρύπτεται πίσω από άλλα αμυντικά δικαιώματα.

Η προστασία της προσωπικότητας περιλαμβάνει όλα τα αγαθά που είναι συνδεδεμένα με τον χαρακτήρα του ατόμου. Ως προστατευόμενα αγαθά που συνθέτουν την προσωπικότητα είναι τα σωματικά αγαθά που αναφέρονται στην ζωή και την σωματική ακεραιότητα, τα ψυχικά αγαθά που περιλαμβάνουν τις ιδέες, τις αντιλήψεις και τον συναισθηματικό κόσμο, η τιμή και η υπόληψη του κάθε ατόμου καθώς και άλλες εκφάνσεις της ζωής του όπως είναι το άσυλο της κατοικίας, το απόρρητο των επικοινωνιών και τα πνευματικά αγαθά ως προϊόντα διάνοιας. Προστατευόμενες επιμέρους εκδηλώσεις της προσωπικότητας είναι η ελευθερία του να διαμορφώνει ελεύθερα απόψεις, να έχει πολιτική, θρησκευτική και σεξουαλική ταυτότητα, να αλλάζει το ονοματεπώνυμό του και να αποφασίζει ελεύθερα το πως θέλει κανείς να παρουσιάζεται στους άλλους διαμορφώνοντας αυτοβούλως την δημόσια εικόνα του.

Βέβαια, η απεριόριστη κατοχύρωση της προσωπικής ελευθερίας, θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποδιοργάνωση του κράτους και της κοινωνίας και σε αυθαιρεσίες. Η ίδια η συνταγματική διάταξη θέτει ορισμένους περιορισμούς. Οι περιορισμοί που τίθενται είναι η μη προσβολή των δικαιωμάτων των υπολοίπων ατόμων, η μη παραβίαση των συνταγματικών επιταγών και τα χρηστά ήθη. Στην πραγματικότητα, όσον αφορά τον πρώτο περιορισμό, δεν σημαίνει ότι δεν θα ικανοποιηθεί το δικαίωμα της προσωπικότητας του ενός έναντι του άλλου ούτε θα προκριθεί το ένα έναντι του άλλου αλλά θα ικανοποιηθούν και τα δικαιώματα των τρίτων αλλά όχι μέχρι εκείνο το σημείο που θα ισοπεδωθεί η προσωπικότητα του φορέα του δικαιώματος. Αναφορικά με τον δεύτερο περιορισμό, τίθεται ως όριο όχι μόνο το ίδιο το Σύνταγμα αλλά και οι νόμοι που έχουν παραχθεί σύμφωνα με αυτό, απευθυνόμενο κυρίως στις οργανωτικές διατάξεις του Συντάγματος που αφορούν την νομοθετική εξουσία. Τέλος, η οριοθέτηση των χρηστών ηθών δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως γενική και αόριστη απαγόρευση που φτάνει στο σημείο να επιτρέπεται οτιδήποτε δεν απαγορεύεται, αλλά δίνει μία κατευθυντήρια γραμμή στον νομοθέτη προκειμένου να μπορεί να επιβάλλει ορισμένους περιορισμούς στην προσωπική ελευθερία του ατόμου. Η έννοια των χρηστών ηθών δεν μπορεί να προσδιοριστεί σαφώς με κάποιο νομοθέτημα αλλά, ως γενική ρήτρα, είναι εμπειρικά προσδιορίσιμη κατά περίπτωση με βάση τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις της κάθε εποχής και όχι την υποκειμενική αντίληψη του εκάστοτε ερμηνευτή του δικαίου. Σε κάθε περίπτωση, η γενική ρήτρα των χρηστών ηθών δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως

πρόσχημα για την επιβολή συγκεκριμένων προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς ισοπεδώνοντας την προσωπικότητα κάθε ατόμου.⁴⁵

Β. Υποχρέωση στράτευσης και ελευθερία της συνείδησης

Μία σημαντικότητα πτυχή για την ρύθμιση των στρατιωτικών υποχρεώσεων των αντιρρησιών συνείδησης είναι η ελευθερία του να μπορούν να πιστεύουν ανεμπόδιστα ό,τι θέλουν και να μην παραβιάζουν τις ιδεολογίες και τις απόψεις τους με την στράτευση τους στις ένοπλες δυνάμεις. Η ελευθερία της συνείδησης δεν θεμελιώνεται ρητά σε κάποια συνταγματική διάταξη, αναφέρεται όμως σε ορισμένες διατάξεις υπό ειδική όμως μορφή. Αρχικά, η έννοια της «συνείδησης» συναντάται στο άρθρο 13 παρ. 1 του Συντάγματος, όπου αναφέρεται ότι *η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη*, θεμελιώνοντας την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας. Επίσης, συναντάται και στο άρθρο 16 παρ. 2 όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην παιδεία και οι σκοποί αυτής, αναφέροντας ρητά ότι *η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων και την διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες*. Υποστηρίζεται από την θεωρία ότι δεν χρειάστηκε να προβλεφθεί ρητά σε ορισμένη συνταγματική διάταξη διότι η ίδια η ελευθερία της συνείδησης, ή αλλιώς της ελευθερίας της πεποίθησης, είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την θεμελιώδη αρχή της αξίας του ανθρώπου, που θεμελιώνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, η οποία διέπει όλα τα υπόλοιπα συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες.

Η ελευθερία της συνείδησης εκδηλώνεται με δύο μορφές. Η πρώτη είναι η εσωτερική ελευθερία της συνείδησης, η οποία συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα στην ακεραιότητα της συνείδησης που πηγάζει από την θεμελιώδη αρχή της αξίας του ανθρώπου. Υπό την σκοπιά αυτής της μορφής, κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να διαμορφώνει, να μεταβάλλει και να διατυπώνει τις εσωτερικές του πεποιθήσεις και ιδέες χωρίς να παρεμποδίζεται ή επηρεάζεται αθέμιτα από τα κρατικά όργανα και τους ιδιώτες. Το κράτος είναι υποχρεωμένο να διατηρεί ουδέτερη στάση έναντι όλων των πεποιθήσεων, να μην επιβάλλει δυσμενείς κυρώσεις σε περίπτωση έκφρασης μίας ιδεολογίας και να μην ακολουθεί μεθόδους χειραγώγησης των φρονημάτων των πολιτών. Η δεύτερη μορφή είναι η εξωτερική ελευθερία της συνείδησης, η οποία έχει να κάνει με το δικαίωμα να εκφράζει κανείς ελεύθερα τις απόψεις του και τις ιδέες του χωρίς τον κίνδυνο δυσμενών επιπτώσεων. Το κράτος οφείλει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσει την ελεύθερη έκφραση όλων των πεποιθήσεων και να μην εμποδίζει κανέναν να ζει και να ενεργεί υλοποιώντας τα φρονήματά του.⁴⁶ Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η ελευθερία της συνείδησης εμφανίζεται ως εσωτερικό και αναπόσπαστο τμήμα άλλων συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, στην προστασία της

45. Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 179-181

46. Βλ. Ανθόπουλο Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης, 1992, σελ. 54

ιδιωτικής ζωής, στον σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και στην θρησκευτική ελευθερία. Λαμβανομένου υπόψη τα ανωτέρω, η ελευθερία της συνείδησης είναι διάχυτη σε επιμέρους δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις συνταγματικές διατάξεις. Μπορεί να μην έχει θεσπιστεί ως αυτοτελές δικαίωμα αλλά συγκεκριμενοποιείται μέσω των υπολοίπων δικαιωμάτων, των οποίων αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο, αποκτώντας έναν χαρακτήρα γενική συνταγματική αρχής άρρηκτα συνδεδεμένης με την ίδια την ιδιότητα του ανθρώπου και της δημοκρατικής αρχής.

Παρά το γεγονός ότι δεν θεσπίζεται ρητά στο ελληνικό Σύνταγμα, η ελευθερία της συνείδησης έχει κατοχυρωθεί σε θεμελιώδη διεθνή κείμενα. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, θεμελιώνεται ρητά στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) όπου αναφέρεται ότι *«παν άνθρωπος δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο δε, επάγεται την ελευθερία αλλαγής πεποιθήσεων και την ελευθερία εκδηλώσεως πεποιθήσεων»*. Επίσης ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο άρθρο 10 προβλέπει ότι *«κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας»*. Είναι χαρακτηριστικό, ότι γίνεται σαφής διαφοροποίηση μεταξύ της ελευθερίας συνειδήσεως και της θρησκευτικής ελευθερίας καθιερώνοντας δύο διαφορετικά θεμελιώδη δικαιώματα. Παράλληλα, σε διεθνές επίπεδο, καθιερώνεται ρητώς στο άρθρο 18 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αλλά και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, όπου αναφέρεται ρητά η ελευθερία σκέψης και συνείδησης με ξεχωριστή αναφορά από την θρησκευτική ελευθερία. Η διεθνής και η ευρωπαϊκή αυτή θεμελίωση του δικαιώματος στην ελεύθερη συνείδηση δεσμεύει την εθνική έννομη τάξη, σχετικά με την εξασφάλιση της και την προστασίας, τόσο από τον νομοθέτη κατά την άσκηση των νομοθετικών του καθηκόντων, όσο και τον δικαστή κατά την εκδίκαση υποθέσεων, ανάγοντάς της σε θεμελιώδη ελευθερία των ατόμων με αυξημένη μάλιστα τυπική ισχύ.

B.1 Ελευθερία συνείδησης και αντίρρηση συνείδησης

Όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, η εξωτερική ελευθερία της συνείδησης αποτελεί το δικαίωμα να μπορεί κανείς να εκφράζει ελεύθερα τις απόψεις του και να συμμετέχει ενεργά στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας με βάση τις προσωπικές του πεποιθήσεις. Στην πραγματικότητα συνιστά το δικαίωμα να μπορεί να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, χωρίς να επηρεάζεται και να εξαναγκάζεται από την κρατική εξουσία και τους υπόλοιπους πολίτες. Παράλληλα, η έκφραση των πεποιθήσεων δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να συνοδεύεται από τον κίνδυνο επιβολής δυσμενών επιπτώσεων εξαιτίας συγκεκριμένων ιδεολογιών. Αυτή άλλωστε είναι και η πεμπτουσία της δημοκρατικής αρχής και του κράτους δικαίου. Αυτή η ελευθερία συνεπάγεται τον μη εξαναγκασμό του ατόμου σε συμπεριφορές και πρακτικές που έρχονται σε αντίθεση με τις συνειδησιακές επιταγές και τις πεποιθήσεις του κάθε ατόμου. Για να ικανοποιηθεί πλήρως το δικαίωμα αυτό, το κράτος οφείλει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα προκειμένου να προστατευτεί η ελεύθερη εκδήλωση των πεποιθήσεων, έχοντας πάντοτε όμως ως γνώμονα την διατήρηση της κοινωνικής

συνοχής και τάξης του κράτους προκειμένου να μην τίθεται σε κίνδυνο η αρχή της ισότητας και το δημοκρατικό φρόνημα. Δεν δύναται σε κάθε επιμέρους υποχρέωση να λαμβάνονται υπόψιν όλες οι ατομικές πεποιθήσεις όλων των πολιτών αλλά τουναντίον, οφείλει να προβλέψει ρυθμίσεις που θα εξασφαλίσουν τον υπέρμετρο περιορισμό της συνείδησης, αποφεύγοντας την παραβίαση του απαραβίαστου πυρήνα του δικαιώματος της ελεύθερης συνείδησης.

Η συνείδηση, η οποία διαμορφώνεται ελεύθερα, μπορεί να περιλαμβάνει εξωτερικές και εκδηλώσεις ορισμένων συμπεριφορών που είναι αντίθετη στις κρατικές ρυθμίσεις και την εκπλήρωση δημόσιων υποχρεώσεων. Η αντίρρηση συνείδησης δεν είναι τίποτα παραπάνω από την έκφραση της εσωτερικής πεποίθησης της άρνησης εκπλήρωσης μίας νομικής υποχρέωσης. Αφορά κυρίως την άρνηση για λόγους συνείδησης σε ένα καθήκον που επιβάλλεται είτε από το Σύνταγμα είτε από τον ουσιαστικό και τυπικό νομοθέτη. Νοείται ως μία κατάσταση κατά την οποία ένα άτομο βρίσκεται σε ένα συγκρουσιακό δίλημμα ανάμεσα στην εκπλήρωση ενός ηθικού και ενός νομικού καθήκοντος, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να συμπεριφέρεται με την συνείδησή του, παρά μόνο αν παραβιάσει το νομικό καθήκον, που θεσπίζει την ασυμβίβαστη προς τη συνείδησή του υποχρέωση.⁴⁷ Στα πλαίσια όμως της οργανωμένης κοινωνίας και της συγκροτημένης έννομης τάξης, δεν θα πρέπει να προκρίνεται η ικανοποίηση του ηθικού διλήμματος του κάθε πολίτη αλλά θα πρέπει να ικανοποιείται το νομικό καθήκον. Άλλωστε, αυτό επιβάλλει και η αρχή της ισότητας καθώς όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι ενώπιον του νόμου και δεν επιτρέπεται η παραβίαση αυτή λόγω των εσωτερικών πεποιθήσεων. Θα πρέπει όμως, κατά την νομοθέτηση ακανθωδών ζητημάτων, όπου παρατηρούνται συχνά φαινόμενα αντίρρησης συνείδησης, όπως είναι τα στρατολογικά θέματα, ο νομοθέτης να λάβει υπόψιν του τις συνειδησιακές συγκρούσεις προκειμένου να υλοποιηθεί στο μέγιστο και το δικαίωμα στην ελεύθερη συνείδηση αλλά και η εκπλήρωση της νομικής ή συνταγματικής υποχρέωσης.⁴⁸

Η αντίρρηση συνείδησης είναι ένα πολύπτυχο ζήτημα με έντονες ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές προεκτάσεις, το οποίο έχει άρρηκτη σύνδεση με τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις των ατόμων και εκδηλώνεται με την μορφή άρνησης συμμόρφωσης σε συνταγματικές υποχρεώσεις και νομικά καθήκοντα. Μια πολύ χαρακτηριστική μορφή αντίρρησης συνείδησης είναι αυτή της υποχρέωσης στράτευσης και συγκεκριμένα της εκπλήρωσης ένοπλης στρατιωτικής θητείας για ιδεολογικούς ή θρησκευτικούς σκοπούς. Η άρνηση της στράτευσης για λόγους συνειδησιακούς θεμελιώνεται τόσο στην πρόθεση να μην καταταχθεί στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων ή να αρνηθεί την εκτέλεση στρατιωτικής υπηρεσίας όσο και στην πλήρη επίγνωση, αποδοχή και επιδίωξη της προσβολής του εννόμου αυτού αγαθού.⁴⁹

47. Βλ. Ανθόπουλο Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης, 1992, σελ. 55-56

48. Βλ. Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία, Εκδ. Καστανιώτη, 2004, σελ. 138

49. Βλ. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, 2013, σελ. 62-63

Γ. Υποχρέωση στράτευσης και θρησκευτική ελευθερία

Το θεμελιώδες δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.) και στο άρθρο 13 του Συντάγματος καθιερώνοντας τόσο το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης (παρ. 1) όσο και την ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας (παρ. 2), της άσκησης δηλαδή της των θρησκευτικών καθηκόντων με τελετουργική μορφή. Κρίσιμη πτυχή της θρησκευτικής ελευθερίας για το ζήτημα της υποχρέωσης στράτευσης είναι η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Στην ελληνική έννομη τάξη, η περίπτωση στην οποία υφίσταται άρνηση εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης για λόγους θρησκευτικής συνείδησης είναι η περίπτωση της θρησκευτικής κοινότητας των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Δεν είναι επιτρεπτή η απλή επίκληση θρησκευτικών πεποιθήσεων για αποφυγή της στράτευσης, αλλά θα πρέπει να αποδεικνύεται ότι ασπάζεται κανείς τεκμηριωμένα γνωστό θρησκευτικό δόγμα, οι διδασκαλίες του οποίου είναι αντίθετες στην ένοπλη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας. Η ιδιότητα μέλους θρησκευτικής ομάδας, όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, είναι ένα γεγονός αντικειμενικό που μπορεί να αποδειχθεί με επίσημα έγγραφα και από το οποίο συνάγεται ότι η διαφορετική μεταχείριση των προσώπων αυτών δεν συνιστά απλώς προσπάθεια απαλλαγής από τη στράτευση αλλά σαφή εκδήλωση και απαραίτητο τρόπο ζωής ορισμένης θρησκευτικής ομάδας, η οποία θα περιοριζόταν υπέρμετρα στην περίπτωση της ένοπλης στράτευσης.

Γ.1 Η έννοια της θρησκευτικής συνείδησης

Η παρ. 1 του άρθρου 13 του Συντάγματος θεμελιώνει ρητώς το απαραβίαστο της θρησκευτικής συνείδησης. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει την διάταξη αυτή περιττή, καθώς η ελευθερία της συνείδησης υπό τη γενική της μορφή, με την έννοια της απαγόρευσης διείσδυσης στο χώρο του ενδιάθετου φρονήματος του ατόμου, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, αποτελεί ούτως ή άλλως αναπόσπαστο στοιχείο της αξίας του ανθρώπου και προστατεύεται ως αυτοτελές δικαίωμα. Έτσι λοιπόν, η ρητή κατοχύρωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, αποτελεί ειδική μορφή της ελευθερίας της συνείδησης, που έρχεται να προστατεύσει αυτοτελώς το έννομο αγαθό του θρησκευτικού φρονήματος. Ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης δεν σημαίνει μόνον να μην εξαναγκάζεται κανείς σε συμπεριφορά αντίθετη με τη συνείδησή του, ούτε να μην εμποδίζεται να ενεργεί σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του, αλλά κυρίως σημαίνει ότι ο καθένας δύναται να πρεσβεύει οτιδήποτε επιθυμεί και να πιστεύει σε όποιο θρησκευτικό δόγμα θέλει, ή και να μην πιστεύει σε τίποτα, να μεταβάλλει ελεύθερα οποτεδήποτε τις θρησκευτικές του αντιλήψεις και ιδεολογίες, να τις διακηρύσσει και να τις διαδίδει χρησιμοποιώντας τα ατομικά του δικαιώματα, ή και να τις αποκρύπτει.⁵⁰

Βέβαια, η παρ. 4 του άρθρου 13 διευκρινίζει ότι, κανένας δεν μπορεί, επικαλούμενος τις

50. Βλ. Μάνεση Α., Συνταγματικά Δικαιώματα- Α'. Ατομικές Ελευθερίες, 1982, 250 επ.

θρησκευτικές πεποιθήσεις, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το κράτος ή να αρνηθεί τη συμμόρφωση προς τους νόμους. Αυτό άλλωστε αποτελεί την κύρια ουσία της κρατικά οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης, καθόσον, εάν η συμμόρφωση προς τις νομοθετικές επιταγές ήταν προαιρετική, με γνώμονα τις εκάστοτε θρησκευτικές αντιλήψεις όλων των γνωστών αναγνωρισμένων θρησκευτικών δογμάτων του κράτους, οι επιταγές αυτές δεν θα είχαν καμία αξία και θα οδηγούσε σε καθεστώς αυθαιρεσίας και αναρχίας.⁵¹ Από την άλλη πλευρά, με βάση το δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, το κράτος είναι υποχρεωμένο να απέχει από οποιαδήποτε ενέργεια που μπορεί να παραβιάσει το εν λόγω δικαίωμα, είτε εξαναγκάζοντας το άτομο να γνωστοποιήσει και να κοινοποιήσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις είτε να υποχρεώσει ένα άτομο να πρεσβεύει ένα συγκεκριμένο δόγμα είτε να θεμελιώσει υποχρεώσεις κατά την εκπλήρωση των οποίων τα θρησκευτικά φρονήματα τίθενται σε διακινδύνευση. Μπορεί όμως το κράτος να αξιώσει τη συμμόρφωση όλων των πολιτών προς τις συνταγματικές υποχρεώσεις και τις νομοθετικές επιταγές που κατοχυρώνουν άλλα συνταγματικά κατοχυρωμένα έννομα αγαθά, όπως είναι η παιδεία, η λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών και η εθνική άμυνα, ακόμη και αν η συμμόρφωση αυτή συνεπάγεται περιορισμό στην θρησκευτική ελευθερία. Σε αυτή την περίπτωση όμως ο νομοθέτης, λαμβάνοντας υπόψιν του την αρχή της αναλογικότητας, οφείλει να προβλέψει ορισμένες εξαιρέσεις, οι οποίες θα πρέπει να είναι πάντοτε αναγκαίες και ανάλογες με την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, για να διασφαλιστεί και η προστασία των θρησκευτικών πεποιθήσεων των ατόμων. Οι εξαιρέσεις αυτές οφείλει να είναι συγκεκριμένες και περιοριστικά προσδιοριστές προκειμένου να μην παραβιάζεται η αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου.

Το ζήτημα που καλείται ο Έλληνας νομοθέτης να διαχειριστεί, όσον αφορά την ρύθμιση των στρατολογικών θεμάτων, είναι κατά πόσο επιτρέπεται εναλλακτική στρατιωτική υπηρεσία, για όσους η εκπλήρωση της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης αντιτίθεται στην ελεύθερη συνείδηση τους, προκειμένου να υλοποιήσουν την συνταγματική τους υποχρέωση να συμβάλουν ισότιμα με τους υπόλοιπους πολίτες στην άμυνα της χώρας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξεταστεί κατά πόσο το ίδιο το Σύνταγμα αφήνει περιθώρια στον νομοθέτη για διαφορετικές λύσεις και κατά πόσο μπορεί κάποιος, εξαιτίας των θρησκευτικών πεποιθήσεων, να εκπληρώσει, αντί για ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική θητεία, εναλλακτική ή κοινωνική θητεία. Στην περίπτωση αυτής της πρόβλεψης, θα εξεταστεί κατά πόσο μία τέτοια παρέκκλιση από την αρχή της ισότητας και της καθολικότητας στη στράτευση, δεν έρχεται σε σύγκρουση με την αρχή της ισότητας. Άλλωστε, όπως έχει καθιερωθεί πλέον ως βασική αρχή, ο δικαιολογητικός λόγος, που καθιστά επιτρεπτή μία τέτοια παρέκκλιση, είναι η προστασία ενός άλλου συνταγματικώς προστατευόμενου δικαιώματος, αυτού της ελευθερίας συνείδησης, της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας. Τα δικαιώματα αυτά είναι που έρχονται να τεθούν σε αναλογική σύγκριση με το έννομο αγαθό της εθνικής άμυνας.

51. Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 270

Δ. Συνταγματικά περιθώρια για διαφορετικές λύσεις

Το Σύνταγμα μας περιλαμβάνει ειδική συνταγματική διάταξη σχετικά με την ρύθμιση των στρατιωτικών υποχρεώσεων, το άρθρο 4 παρ. 6, όπου αναφέρεται ρητώς ότι κάθε Έλληνας οφείλει να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας. Η υποχρέωση αυτή όμως, περιορίζει σημαντικά άλλα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα, όπως είναι η θρησκευτική ελευθερία. Τίθεται το ζήτημα, κατά πόσο το ίδιο το Σύνταγμα αφήνει περιθώρια και επιτρέπει στον νομοθέτη να προβεί σε διαφορετικές λύσεις, προκειμένου να εξασφαλίσει τόσο την άμυνα της πατρίδας από όλους τους πολίτες όσο και να προστατεύσει το δικαίωμα της θρησκευτικής συνείδησης. Για να απαντηθεί το ζήτημα αυτό θα πρέπει να κοιτάξουμε άλλες συνταγματικές διατάξεις που αφορούν την απαλλαγή από συνταγματικές υποχρεώσεις. Η σημαντικότερη διάταξη είναι το άρθρο 13 παρ. 4 του Συντάγματος, όπου ορίζεται με σαφήνεια ότι *κανείς δεν μπορεί, λόγω τω θρησκευτικών πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το κράτος*. Ήδη η Δ' Αναθεωρητική Βουλή θέσπισε για πρώτη φορά αυτή την διάταξη διότι από τον εμφύλιο κίολας πόλεμο, άρχισε να παρατηρείται το φαινόμενο της άρνησης ορισμένων αντιρρησιών συνείδησης να στρατευτούν για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο πως στο άρθρο που καθιερώνεται η θρησκευτική ελευθερία, ο συντακτικός νομοθέτης έθεσε και την διάταξη που αφορά τις περιπτώσεις μη εκπλήρωσης κρατικών υποχρεώσεων για λόγους συνείδησης. Για την υποστήριξη της άποψης ότι δεν είναι επιτρεπτή η απαλλαγή από την στράτευση για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, η νομολογία και η θεωρία αναφέρονται σε αυτήν την συνταγματική διάταξη.

Έτσι λοιπόν, για το κρίσιμο αυτό ζήτημα της επιτρεπόμενης συνταγματικά εναλλακτικής θητείας, θα πρέπει να έχουμε ως γνώμονα το κανονιστικό περιεχόμενο και την δεδομένη δεσμευτικότητα των άρθρων 4 παρ. 6 που καθιερώνει με θετική διατύπωση μια συνταγματική υποχρέωση, αλλά και το άρθρο 13 παρ. 4 που θέτει έναν απαγορευτικό κανόνα και αποκλείει την απαλλαγή των υποκειμένων της υποχρέωσης αυτής για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ωστόσο, η βασική συνταγματική διάταξη που ρυθμίζει επακριβώς τις στρατιωτικές υποχρεώσεις είναι το άρθρο 4 παρ. 6, ενώ στο άρθρο 13 παρ. 4 απλώς τίθενται περιορισμοί στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία είναι και το κύριο αντικείμενο της συνταγματικής αυτής διάταξης. Άρα, την απάντηση για τα συνταγματικά περιθώρια για θέσπιση διαφορετικών λύσεων πρέπει να την βρούμε στο άρθρο 4 παρ. 6 του Συντάγματος. Για το περιεχόμενο της υποχρέωσης αυτής έχει διαμορφωθεί πάγια και σταθερή νομολογία από το Συμβούλιο της Επικρατείας κατά την εκδίκαση των στρατολογικών υποθέσεων, το οποίο κατέληξε ότι με την διάταξη αυτή «είναι πρόδηλο ότι επιβάλλεται ευθέως εις πάντας τους Έλληνες, τους ικανούς να φέρουν όπλα, η υποχρέωσις όπως συντελούν εις την άμυναν της πατρίδος, δια της αυτοπροσώπου υπηρεσίας των εις το στράτευμα, κατά τους ορισμούς του νόμου.»⁵²

52. ΣτΕ 1616/1977

Το ίδιο το Σύνταγμα, λοιπόν, επιβάλλει την αυτοπρόσωπη, ίση και καθολική στρατιωτική υποχρέωση για όσους έχουν την σωματική και ψυχική ικανότητα να φέρουν όπλα. Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι η περίπτωση της αντίρρησης συνείδησης δεν μπορεί να υπαχθεί στην περίπτωση της ψυχικής ικανότητας, καθόσον η καθαρή και σαφής συνείδησης άρνησης της στράτευσης δεν συνιστά καμία περίπτωση νόμιμης απαλλαγής για λόγους σωματικής ικανότητας. Για να μπορέσουμε όμως να εξετάσουμε την δυνατότητα υιοθέτησης εναλλακτικών λύσεων θα πρέπει να δούμε πιο συγκεκριμένα την ίδια την φύση της υποχρέωσης που επιβάλλει το Σύνταγμα και να επικεντρωθούμε στην χρήση των λέξεων «συντελώ» και «άμυνα της πατρίδας». Η «άμυνα της πατρίδας» περιλαμβάνει το σύνολο των οργανωτικών θεσμών, μηχανισμών, ενεργειών και αποστολών, που αποσκοπούν στην προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της χώρας έναντι εξωτερικών κινδύνων. Δεν συνιστά αυτοσκοπό, αλλά αποτελεί το μέσο για την εξασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας και για την πραγμάτωση της δεν απαιτείται αξιολόγηση, αλλά μόνο θέση προτεραιοτήτων από την πολιτική εξουσία. Έτσι, δεν είναι αξιολογική έννοια, όπως η έννοια της «εθνικής ασφάλειας» αλλά εμπειρική έννοια καθώς εννοεί το μέσο για την εξασφάλιση των εννόμων αγαθών της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας.

Για την εξασφάλιση της άμυνας της πατρίδας έχει συσταθεί ο θεσμός των ενόπλων δυνάμεων, κύρια αποστολή των οποίων είναι η υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας, εξασφάλιση του εθνικού χώρου και η επίτευξη των στόχων της πολιτικής της χώρας.⁵³ Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και ο μοναδικός αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής της καθολικής συμβολής στην άμυνα της χώρας, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψιν τα σύγχρονα δεδομένα πραγματοποίησης πολεμικών επιχειρήσεων, όπως είναι ο καθολικός πόλεμος, που καθιστούν αναγκαία την εκ των προτέρων δραστηριοποίηση και έγκαιρη προετοιμασία για την επίτευξη της πολεμικής ετοιμότητας. Αυτό σημαίνει ότι στην έννοια της άμυνας περιλαμβάνονται δραστηριότητες που είναι μεν καθοριστικής σημασίας για την εξασφάλιση αυτής, αλλά δεν είναι αναγκαστικά ένοπλες και αμιγώς στρατιωτικές. Καθήκοντα τεχνικών, υγειονομικών, νομικών, οικονομικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών είναι εξίσου σημαντικά για την πολεμική ετοιμότητα και προετοιμασίας με τις αμιγώς στρατιωτικές επιχειρήσεις που διεκπεραιώνονται στις στρατιωτικές μονάδες. Έτσι λοιπόν, η «άμυνα της πατρίδας» συνιστά μια έννοια με περιεχόμενο ευρύτερο της ένοπλης υπηρεσίας, που καταλαμβάνει οποιαδήποτε ενέργεια μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας.⁵⁴

Η χρήση του ρήματος «συντελώ», υποδεικνύει έντονα την αίσθηση συμμετοχής και συμβολής για την επίτευξη ενός απώτερου σκοπού και η δυναμική που εγκλείει επιτρέπει να υποστηριχθεί η άποψη ότι το άρθρο 4 παρ. 6 του Συντάγματος, δεν αποβλέπει απλώς στο να καθιερώσει την στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση, αλλά στο να αναγνωρίσει ένα γενικότερο η εκπλήρωση του οποίου ξεπερνά την ένοπλη θητεία. Άλλωστε, η ratio αυτής της

53. <https://el.wikipedia.org>

54. Βλ Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 96

διάταξης είναι η επιτυχής διεξαγωγή των αναγκαίων για την άμυνα της πατρίδας επιχειρήσεων, όχι όμως και η υπόδειξη ενός μόνο είδους επιχειρήσεων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο κατά τη διάρκεια ειρηνικής περιόδου, όπου η πολεμική ετοιμότητα επιτυγχάνεται από πληθώρα δραστηριοτήτων που καθίσταται αναγκαίες και δεν αφορούν αμιγώς τις πολεμικές επιχειρησιακές ανάγκες όπου απαιτείται η χρήση του όπλου.⁵⁵

Με βάση τα ως άνω αναφερθέντα, μπορεί να καταλήξει κανείς με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι το σύνταγμα δεν επιβάλλει ως καθολική υποχρέωση την ένοπλη στρατιωτική θητεία, αλλά την συμβολή στην άμυνα της πατρίδας. Έτσι λοιπόν, είναι δυνατή η υιοθέτηση εναλλακτικών λύσεων, χωρίς καν να χρειάζεται προηγούμενη αναθεώρηση του άρθρου 4 παρ. 6 καθόσον, οι αντιρρησίες συνείδησης μπορούν κανονικά να εκπληρώσουν την συνταγματική τους υποχρέωση στην συμβολή της άμυνας της χώρας, χωρίς να εκτελέσουν ένοπλη στρατιωτική θητεία και να παραβιάσουν τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες του.⁵⁶ Όμως, πρέπει να τονίσουμε ότι, με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001 προστέθηκε στο άρθρο 4 ερμηνευτική δήλωση όπου διευκρινίζεται ότι «η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας». Επομένως, πλέον η εναλλακτική θητεία των αντιρρησιών συνείδησης έχει ρητά προβλεφθεί στο Σύνταγμα, επιτρέποντας τις εναλλακτικές νομοθετικές λύσεις που αποκλίνουν από την αρχή της ισότητας στην ένοπλη στρατιωτική θητεία. Πάντως, ακόμη και χωρίς την συνταγματική ερμηνευτική δήλωση, οι εναλλακτικές λύσεις θα μπορούσαν να βρουν συνταγματικό έρεισμα και μόνον στο άρθρο 4. παρ. 6 του Συντάγματος.

Ε. Η μετεξέλιξη του ρυθμιστικού νομοθετικού πλαισίου

Ε.1 Το προϊσχύον νομοθετικό καθεστώς

Στη χώρα μας, οι αντιρρησίες συνείδησης που πρωτοεμφανίστηκαν αφορούσαν αποκλειστικά αντιρρησίες για λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, οι οποίοι προέρχονταν αποκλειστικά από την θρησκευτική ομάδα των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Λόγω της έλλειψης συγκεκριμένης νομοθετικής πρόβλεψης, η άρνηση της στράτευσης των Μαρτύρων του Ιεχωβά αντιμετωπιζόταν από την στρατιωτική εξουσία ως περίπτωση ανυπακοής. Η καταδίκη τους για ανυπακοή συνεπαγόταν υψηλές ποινές και αυστηρές καταδίκες, ενώ μετά την έκτιση της ποινής, καλούνταν εκ νέου για εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής θητείας και τότε, λόγω της άρνησης, επιβαλλόταν και δεύτερη καταδίκη για ανυπακοή, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο και γεμίζοντας τις αρμόδιες στρατιωτικές φυλακές με ποινές κάθειρξης των

55. Βλ. Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 97

56. Βλ. Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 4η εκδ., 2012, σελ. 1422-1427

αντιρρησιών συνείδησης και αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων, οι οποίοι απλώς ενστερνίζονταν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.⁵⁷ Στη συνέχεια όμως, κυρίως κατόπιν επιρροής από τα ευρωπαϊκά δεδομένα, άρχισε να αλλάζει η νομολογία των στρατιωτικών δικαστηρίων και από την κατασταλτική επιβολή ποινών προχώρησε σε μία πρακτική για μία άλλη θητεία. Άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι το ζήτημα των αντιρρησιών για λόγους θρησκευτικής συνείδησης έπρεπε να επιλυθεί με διαφορετικό τρόπο, χωρίς την πραγματοποίηση αλληπάλληλων δικών στις οποίες ετίθεντο προβλήματα καταλογισμού, στην προσπάθεια να αποδειχθεί ο δόλος για την προσβολή του εννόμου αγαθού της στρατιωτικής υπηρεσίας. Άλλωστε, αφορούσε καθαρά συνειδησιακά ζητήματα και η απόδειξη για την ύπαρξη συνείδησης και θέλησης του δράστη για τον βλαπτικό χαρακτήρα της άρνησης του να στρατευτεί ήταν ιδιαιτέρως δυσχερής. Κατόπιν τούτου, οι ποινές της ανυπακοής άρχισαν να αποκλιμακώνονται σταδιακά από τα όρια της κάθειρξης στα όρια της φυλάκισης, χωρίς να συνοδεύεται από πλήρη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων.

Η μεταστροφή αυτή της νομολογίας διευκολύνθηκε πολύ από την θέσπιση του Ν. 731/1977 αλλά και από την μεταβολή των αντιλήψεων σχετικά με την θέση των αντιρρησιών συνείδησης, η οποία ήταν και η αιτία για την εν λόγω νομοθετική ρύθμιση.⁵⁸ Η ψήφιση του εν λόγω νομοθετήματος από την πρώτη μεταδιδασκτορική Βουλή έγινε κατόπιν των πιέσεων που άσκησαν επί του θέματος διάφοροι διεθνείς οργανισμοί και κυρίως από το Συμβούλιο της Ευρώπης.⁵⁹ Με την νέα στρατολογική νομοθεσία που εισήγαγε ο Ν. 731/1977, επιτρέπεται πλέον η εκπλήρωση στρατιωτικής θητείας χωρίς χρήση όπλου, η διάρκεια της οποίας όμως θα είναι διπλάσια από την κανονική θητεία για όσους αρνούνται να στρατευτούν για λόγους θρησκευτικής συνείδησης. Μάλιστα, στο άρθρο 6 παρ. 5 του νομοθετήματος αυτού προβλεπόταν ότι *«κατ' εξαίρεσιν οι ένεκα θρησκευτικών πεποιθήσεων αρνούμενοι να φέρουν όπλα, υποχρεούνται εις εκπλήρωσιν άοπλου υποχρέωσης θητείας ή εκγυμνάσεως επί χρόνον διπλάσιον της υπό των ενόπλων εκπληρουμένης...»*. Στην πραγματικότητα δηλαδή, εφόσον η συνολική διάρκεια στρατιωτικής θητείας ήταν είκοσι τέσσερις (24) μήνες, η άοπλη των αντιρρησιών ήταν σαράντα οκτώ (48) μήνες. Επιπρόσθετα, με τον νόμο αυτό πέραν της καθιέρωσης της άοπλης στρατιωτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης για θρησκευτικούς λόγους, προβλέφθηκε η ποινική τακτοποίηση όσων είχαν καταδικαστεί και εξέτιαν τις ποινές για το αδίκημα της ανυπακοής, εξαλείφοντας το αξιόποινο της πράξης, συνεχίζοντας όμως να υπέχουν υποχρέωση στράτευσης, πλην όμως άοπλης. Ταυτόχρονα, προέβλεπε ότι όσοι καταδικάζονται στο εξής για άρνηση εκτέλεσης και της άοπλης θητείας και εκτίουν ποινή ίση με την διάρκεια της άοπλης θητείας, εξαιρούνται από την υποχρέωση θητείας. Με την ψήφιση του νόμου αυτού, η πολιτική και νομοθετική εξουσία αποδεικνύει ότι άρχισε να μεταβάλλει σταδιακά την στάση της απέναντι στο ζήτημα της διαχείρισης και ρύθμισης των

57. Βλ. Αλιβιζάτου, Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ 36/1988, σελ. 526

58. Βλ. Παπαδαμάκη Α., Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, 7^η εκδ., 2013, σελ. 57

59. Βλ. Αλιβιζάτου, Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ 36/1988, σελ. 526

αντιρρησιών συνείδησης, αλλά μόνον για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, και όχι για άλλες ιδεολογικές περιπτώσεις, καθόσον βελτιώθηκε σημαντικά η νομική τους θέση, έχοντας πλέον και την δυνατότητα να υπηρετήσουν χωρίς όμως να φέρουν όπλα, αλλά και να εκτίσουν την ποινή για όσο θα διαρκούσε η θητεία τους σε αγροτικές φυλακές και όχι σε στρατιωτικές, όπου ο χρόνος φυλάκισης υπολογίζεται εις διπλούν.

Στην συνέχεια, με την συνταγματική αναθεώρηση του 1986 που συντελέστηκε από την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή, κρίθηκε αναγκαία και η αναθεώρηση της ισχύουσας στρατολογικής νομοθεσίας, κυρίως ως προς το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης. Το νέο νομοθετικό πλαίσιο που αντικατέστησε τον Ν. 731/1977, διαμορφώθηκε από τον Ν. 1763/1988 (ΦΕΚ 57/Α/24-3-1988), ο οποίος απαρτιζόταν από μόλις 33 άρθρα. Μια βασική καινοτομία του νομοθετήματος αυτού, ήταν καθιέρωση της δυνατότητας εκπλήρωσης διπλάσιας άοπλης στρατιωτικής θητείας, όχι μόνον για όσους αρνούνται να στρατευθούν για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, αλλά και για όσους αρνούνται να εκπληρώσουν ένοπλη στρατιωτική θητεία για λόγους ιδεολογικών πεποιθήσεων. Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 5 παρ. 2 του νόμου αυτού προβλέπεται ρητά ότι *«όσοι για λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων αρνούνται να φέρουν όπλα, υποχρεούνται να εκπληρώσουν πλήρη ή μειωμένη θητεία διπλάσια κατά περίπτωση αυτής που ορίζεται για την κατηγορία στην οποία ανήκουν, καθώς και την προβλεπόμενη κάθε φορά εφεδρική υποχρέωση»*. Παρατηρείται λοιπόν, ότι παρόλο που διατηρείται η διπλάσια θητεία των αντιρρησιών έναντι των υπολοίπων, υπήρξε εκσυγχρονισμός στο ζήτημα της αναγνώρισης ως αντιρρησιών συνείδησης και όσων αρνούνται να φέρουν όπλα για ιδεολογικούς λόγους. Εκείνη την περίοδο είχαν αρχίσει ήδη να εμφανίζονται έντονα οι ιδεολογικοί αντιρρησίες, οι οποίοι αρνούνταν να στρατευτούν διότι υποστήριζαν ότι η κατάταξη τους στο στρατό, λόγω των συνθηκών αλλά και της διάρκειας στράτευσης, συνεπαγόταν παραβίαση της αξίας του ανθρώπου.⁶⁰ Ο νομοθέτης, στην πραγματικότητα αναγνώρισε έναν επιπλέον λόγο αναγνώρισης και υπαγωγής στις διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης, που ανταποκρίνεται πλήρως στην επίτευξη και εξασφάλιση του δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Ο νομοθέτης καθιέρωσε έμπρακτα, για πρώτη φορά στα στρατολογικά ζητήματα, ότι στην έννοια της συνείδησης δεν υπάγονται μόνο οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αλλά και οι εν γένει ιδεολογίες που διαμορφώνουν ελεύθερα την προσωπικότητα του ατόμου.

Μία επιπλέον ιδιαιτερότητα που προέβλεψε ο Ν. 1763/1988 είναι η ευχέρεια που έδωσε στον Υπουργό Εθνικής Άμυνας, κατόπιν πρότασης του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, να καταργεί την δυνατότητα εκπλήρωσης άοπλης θητείας, σε περίοδο πολέμου ή γενικής επιστράτευσης. Η δυνατότητα αυτή θα μπορούσε να συνιστά αποδυνάμωση των συνταγματικών δικαιωμάτων, καθόσον εναποτίθεται στην διακριτική ευχέρεια ενός κρατικού οργάνου να καταργήσει έναν θεσμό ο οποίος έχει θεσπιστεί κατά

60. Βλ. Παπαδαμάκη Α., Αντιρρησίες συνείδησης και ποινική καταστολή – Κριτική επισκόπηση Νομολογίας, Υπεράσπιση 4/1992, σελ. 955-967

βάση για προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των αντιρρησιών συνείδησης, φέρνοντας τους αντιρρησίες αντιμέτωπους με τον κίνδυνο μη νόμιμης αποφυγής της στράτευσης και δημιουργώντας ταυτόχρονα ανασφάλεια δικαίου και παραβιάζοντας την αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των πολιτών έναντι της Διοίκησης. Ωστόσο, η ρύθμιση αυτή θα μπορούσε να δικαιολογηθεί εάν λάβει κανείς υπόψιν του το γεγονός ότι εκείνη την χρονική περίοδο η Ελλάδα τελούσε σε κατάσταση γενικής επιστράτευσης δυνάμει του Π.Δ 506/1974.

Έπειτα, ένα νομοθέτημα που είχε ιδιαίτερη σημασία για την στρατολογική νομοθεσία και για την ρύθμιση των ζητημάτων που αφορούν τους αντιρρησίες συνείδησης ήταν ο Ν.2510/1997 (ΦΕΚ 136/27-6-1997). Η καινοτομία που εισήγαγε ο νόμος αυτός ήταν η εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης. Η μετάβαση από την ποινική καταδίκη και την άοπλη στρατιωτική θητεία στην εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα προόδου στο πεδίο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων γιατί υλοποιεί στην ουσία του υλοποιεί την επιβαλλόμενη από τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος, υποχρέωση του κράτους να σέβεται την ηθική και θρησκευτική συνείδηση των πολιτών του και να προστατεύει την ακεραιότητά της, ακόμη και όταν τους καλεί να εκπληρώσουν την συνταγματική υποχρέωση της στράτευσης.⁶¹ Με το νομικό καθεστώς, ως αντιρρησίες συνείδησης συνεχίστηκε να αναγνωρίζονται τόσο για θρησκευτικούς λόγους όσο και για ιδεολογικούς διευκρινίζοντας μάλιστα στην παρ. 2 του άρθρου 18 ότι *«οι λόγοι συνείδησης έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απaráβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς»*. Επιπλέον, έδινε την δυνατότητα σε όσους αναγνωρίζονταν ως αντιρρησίες συνείδησης να επιλέξουν είτε την εκπλήρωση άοπλης στρατιωτικής θητείας είτε την εκπλήρωση εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Έτσι λοιπόν, ο νομοθέτης δεν προέβη στην κατάργηση του προηγούμενου θεσμού της άοπλης θητείας, απλώς προσέθεσε και τον νέο θεσμός της εναλλακτικής υπηρεσίας.

Ο Ν.2510/1997, όσον αφορά την εκπλήρωση της θητείας των αντιρρησιών, προέβλεπε ότι για όσους επιλέγουν την άοπλη στρατιωτική θητεία ακολουθούν ακριβώς την ίδια διαδικασία κατάταξης και εκπλήρωσης θητείας με τους υπόχρεους ένοπλης θητείας, ενώ αντίθετα όσοι επιλέγουν την εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία οφείλουν να παρουσιαστούν σε ορισμένο φορέα ανάθεσης του δημοσίου τομέα όπου οφείλουν να παρέχουν υπηρεσίες κοινής ωφέλειας σε περιοχές έξω των Νομών Αττικής ή Θεσσαλονίκης, γέννησης ή διαμονής των ενδιαφερομένων, καθώς και εκτός των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας μας. Στην πραγματικότητα, στη περίπτωση της εναλλακτικής κοινωνικής-πολιτικής υπηρεσίας, δεν

61. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση, «Ο Θεσμός της Εναλλακτικής Πολιτικής Κοινωνικής Υπηρεσίας, Προτάσεις Αναμόρφωσης», 1999

αποκτούν την στρατιωτική ιδιότητα και συνεπώς δεν υπάγονται στα στρατιωτικά δικαστήρια, θεωρούνται όμως πλασματικά ότι έχουν καταταχθεί στις Ένοπλες Δυνάμεις. Επίσης, δεν καλύπτουν οργανικές θέσεις του φορέα στον οποίο διατίθενται, όμως εξομοιώνονται με τους υπαλλήλους του φορέα ως προς τα εργασιακά δικαιώματα και την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι προβλέφθηκε για την εναλλακτική θητεία χορήγηση τροφής και στέγης, σε περίπτωση όμως αδυναμίας του φορέα να τα παρέχει, προβλέφθηκε η χορήγηση μισθού, του οποίου το ύψος καθορίζεται με κοινή υπουργική απόφαση των Υπουργών Εθνικής Άμυνας και Οικονομικών.⁶²

Ωστόσο, παρατηρήθηκαν αδυναμίες του εν λόγω νομοθετήματος ως προς την πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων των αντιρρησιών, οι οποίες οφείλονται στις αντιλήψεις που επικρατούσαν στο παρελθόν ότι η εναλλακτική υπηρεσία αποτελεί μία προνομιακή μεταχείριση του νομοθέτη ως προς ορισμένη κατηγορία πολιτών, και όχι ως υλοποίηση συνταγματικής επιταγής. Αυτό διαφαίνεται προδήλως και από την ρύθμιση του άρθρου 21 παρ. 5 σύμφωνα με την οποία, ο αντιρρησίας που δεν εκπληρώνει προσηκόντως τις υπηρεσίες του, αντί για πειθαρχικές επιπτώσεις, έρχεται αντιμέτωπος με την «έκπτωσή» του και τον κίνδυνο ανυποταξίας διότι, ειδάλλως θα υποχρεωθεί σε ένοπλη θητεία, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την ελεύθερη συνείδησή του. Επιπλέον, τέθηκαν και ζητήματα συνταγματικότητας ως προς την πρόβλεψη της μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας, η οποία θα πρέπει να είναι εύλογη ως προς τον σκοπό της θέσπισης της εναλλακτικής υπηρεσίας, διότι ειδάλλως προσδίδει στην πολιτική υπηρεσία ένα χαρακτήρα τιμωρητικό. Τέλος, διατυπώθηκαν ενστάσεις ως προς τον φορέα ανάθεσης, καθόσον δεν επιτρέπεται η μετακίνηση σε άλλον φορέα παρά μόνο σε περίπτωση κατάργησης αυτού, ως προς τον ασαφή καθορισμό των καθηκόντων του, με κίνδυνο αυθαιρεσίας σε βάρος του αλλά και ως προς γεγονός ότι απαγορεύεται η κάλυψη οργανικών θέσεων, δημιουργώντας προβλήματα οργάνωσης και λειτουργίας των δημοσίων φορέων στους οποίους διατίθενται.⁶³

Πρέπει να επισημανθεί όμως ότι, παρά τις σχετικές αντιρρήσεις και τις αδυναμίες του νομοθετήματος, δεν παύει να αποτελεί πρόδρομο για την καθιέρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας στην χώρα μας και την παύση της παραβίασης του δικαιώματος της ελεύθερης συνείδησης με τις συνεχόμενες καταδίκες για ανυπακοή των αντιρρησιών συνείδησης. Η ρύθμιση αυτή φυσικά, ανταποκρίνεται στα ευρωπαϊκά πρότυπα και την εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, και κατάφερε να εξασφαλίσει την προάσπιση του ατομικού δικαιώματος στην ελεύθερη συνείδηση, το οποίο είναι κατοχυρωμένο σε θεμελιώδη διεθνή κείμενα. Άλλωστε, η πολιτική και νομοθετική ηγεσία οδηγήθηκαν στην ψήφιση του νόμου αυτού κατόπιν αλληπάλληλων καταδικών της χώρας μας από τα διεθνή δικαστήρια.

62. Άρθρο 21 του Ν. 2510/1997 - ΦΕΚ 136/Α/27-6-1997

63. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση, «Ο Θεσμός της Εναλλακτικής Πολιτικής Κοινωνικής Υπηρεσίας, Προτάσεις Αναμόρφωσης», 1999

Ε.2 Το ισχύον νομοθετικό καθεστώς

Το προϊσχύον νομοθετικό καθεστώς προκάλεσε σοβαρές ενστάσεις συνταγματικότητας τόσο από την θεωρία όσο και από την νομολογία και του Συμβουλίου της Επικρατείας αλλά και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) καταδίκασε την Ελλάδα στην Υπόθεση *Θλιμμένος κατά Ελλάδας* το 2000 καθόσον το ελληνικό κράτος δεν έλαβε τα κατάλληλα μέτρα για να διακρίνει αυτούς που είχαν καταδικαστεί για κακούργημα για θρησκευτικούς λόγους από τους υπόλοιπους καταδικασθέντες για κακούργημα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, το γεγονός ότι η ποινική καταδίκη αντιρρησία συνείδησης καταχωρήθηκε στο ποινικό του μητρώο ως κακούργημα και του στέρησε τη δυνατότητα ανάληψης θέσης στον δημόσιο τομέα, παραβιάζει το άρθρο 14 και το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΕΣΔΑ) όπου κατοχυρώνεται η απαγόρευση διακρίσεων και η ελευθερία συνείδησης και θρησκείας, αναγκάζοντας το ελληνικό κράτος να αποζημιώσει τον προσφεύγοντα.⁶⁴ Επιπρόσθετα, το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην απόφαση ΣτΕ 526/2001, ξεκαθάρισε ότι είναι συνταγματικώς ανεκτή η νομοθετική πρόβλεψη εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας για όσους αρνούνται να στρατευθούν για λόγους θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων, εφόσον συντρέχουν σοβαροί και βάσιμοι λόγοι δημοσίου συμφέροντος.

Με αφορμή τις ανωτέρω δικαστικές αποφάσεις και προκειμένου να υλοποιηθούν εμπράκτως τα δικαιώματα της ελευθερίας συνείδησης και της θρησκευτικής ελευθερίας, ο αναθεωρητικός συντακτικός νομοθέτης με την συνταγματική αναθεώρηση του 2001 δεν προέβη σε αναθεώρηση της παρ. 6 του άρθρου 4 του Συντάγματος, αλλά προσέθεσε στο περιεχόμενο αυτής μία ερμηνευτική δήλωση με την οποία έδωσε στον νομοθέτη την ευχέρεια να θεσπίσει την υποχρεωτική προσφορά άλλων εναλλακτικών μορφών υπηρεσίας, πλην της ένοπλης στρατιωτικής θητείας. Κατόπιν της συνταγματικής αναθεώρησης, τονιστέο είναι το γεγονός ότι εκδόθηκε ο νέος στρατολογικός νόμος, ο Ν. 3421/2005, ο οποίος έχει ως συνταγματικό έρεισμα την ερμηνευτική δήλωση της παρ. 6 του άρθρου 4 του Συντάγματος και ο οποίος συνεχίζει να ισχύει μέχρι και σήμερα, έχοντας τροποποιηθεί με τον Ν. 3883/2010 (ΦΕΚ 167 Α'/24-09-10) αλλά και με τον πρόσφατο νόμο 4609/2019 (ΦΕΚ 67 Α'/03-05-19). Ο νόμος αυτός ρυθμίζει το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης σε ένα αυτοτελές κεφάλαιο αυτού, το Κεφάλαιο Ι «Εναλλακτική Υπηρεσία των Αντιρρησιών Συνείδησης», που περιλαμβάνει τα άρθρα 59 έως και 65. Στην αρχική του μορφή προέβλεπε για τους αντιρρησίες συνείδησης και την άοπλη στρατιωτική θητεία και την εναλλακτική υπηρεσία, όπως μετονομάστηκε η εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία. Ωστόσο, μετά την τροποποίηση του άρθρου 78 του Ν. 3883/10, καταργήθηκε πλέον η δυνατότητα άοπλης στρατιωτικής θητείας, προβλέποντας σήμερα μόνο την εκτέλεση εναλλακτικής υπηρεσίας.

64. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%81%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B5%CF%82_%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82_%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1

Με βάση το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, σύμφωνα με το άρθρο 59 του Ν. 3421/2005 αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης όσοι αρνούνται να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις για λόγους θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων, διευκρινίζοντας μάλιστα στην δεύτερη παράγραφο ότι *«οι λόγοι συνείδησης θα πρέπει να απορρέουν από μία γενική αντίληψη για την ζωή, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς»*. Η ρύθμιση αυτή είναι αντίστοιχη με το προηγούμενο νομοθετικό πλαίσιο και εκφράζει την υλοποίηση του συνταγματικού δικαιώματος στην ελευθερία συνείδησης και στην θρησκευτική ελευθερία. Στο ίδιο άρθρο αναφέρει και τις περιπτώσεις στις οποίες δεν χαρακτηρίζεται κανείς ως αντιρρησίας συνείδησης διότι αποδεικνύεται ότι ο τρόπος ζωής που ακολουθεί δεν συνάδει με τις ιδεολογικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις που επικαλείται. Για παράδειγμα, δεν αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες όσοι έχουν λάβει άδεια οπλοφορίας ή έχουν καταδικαστεί για έγκλημα σχετικό με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας, διότι εφόσον ένα άτομο ακολουθεί την συγκεκριμένη κοινωνική συμπεριφορά, δεν γίνεται ταυτόχρονα να επικαλείται την άρνηση της στράτευσης διότι η χρήση όπλου εναντιώνεται στην συνείδησή του.

Όσον αφορά την χρονική διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας, με βάση το άρθρο 1 της κοινής υπουργικής απόφασης των Υφυπουργών Οικονομικών και Εθνικής Άμυνας (ΦΕΚ 3697/04-10-19), προβλέπεται ότι απολύονται μετά την συμπλήρωση δεκαπέντε (15) μηνών, όσοι θα ήταν υπόχρεοι πλήρους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, αν υπηρετούσαν ενόπλως και αντιστοίχως, σε περίπτωση που υπάγονται σε κάποια περίπτωση μειωμένης θητείας, υπηρετούν τρεις (3) μήνες επιπλέον από το εάν υπηρετούσαν ενόπλως. Αυτό σημαίνει πως εάν υπάγονται στην κατηγορία υπόχρεων μειωμένης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης έξι (6) μηνών, υπηρετούν συνολικά εννέα (9) μήνες. Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι και στο υπάρχον νομοθετικό καθεστώς προβλέπεται μεγαλύτερη διάρκεια θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης από ότι για όσους υπηρετούν ενόπλως, χωρίς όμως η μεγαλύτερη αυτή χρονική διάρκεια να είναι προδήλως δυσανάλογη και υπέρμετρη, όπως ίσχυε στο προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς, που ήταν σχεδόν διπλάσια από την ένοπλη θητεία.

Ένα επιπλέον κοινό με τον Ν. Ν.2510/1997 είναι η πρόβλεψη ειδικής επιτροπής για την αναγνώριση των αντιρρησιών συνείδησης. Σύμφωνα με το άρθρο 62 του Ν. 3421/2005 *«η υπαγωγή των αντιρρησιών συνείδησης γίνεται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, ύστερα από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής, που εξετάζει την συνδρομή των απαραίτητων προϋποθέσεων αναγνώρισης είτε μέσα από τα δικαιολογητικά που υποβάλλονται είτε και αυτοπροσώπως, εφόσον αυτό απαιτείται»*. Η επιτροπή ελέγχου δικαιολογητικών πρέπει να αποτελείται από τρεις (3) καθηγητές ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές-πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία ή στην νομική, από έναν σύμβουλο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και από έναν ανώτερο αξιωματικό του Κοινού Νομικού Σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων.

Η σύσταση της ειδικής επιτροπής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και της αμεροληψίας κατά την διαδικασία αναγνώρισης των αντιρρησιών συνείδησης και υπαγωγής στις σχετικές νομοθετικές διατάξεις. Για αυτό το λόγο καθίσταται αναγκαία η απαρέγκλιτη εφαρμογή της διάταξης αυτής. Το ελληνικό κράτος μάλιστα καταδικάστηκε για το ζήτημα αυτό από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) για παραβίαση του άρθρου 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), με το οποίο κατοχυρώνεται η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ, στην απόφαση Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδος (66899/14) που εκδόθηκε την 15 Σεπτεμβρίου 2016, έκρινε ότι η αρμόδια αρχή που εξέτασε το αίτημα του προσφεύγοντος για υπαγωγή στις διατάξεις περί αναγνώρισεως αντιρρησία συνείδησης δεν παρείχε τις απαιτούμενες από την ΕΣΔΑ εγγυήσεις αμερόληπτης και ανεξάρτητης κρίσης.⁶⁵ Εν προκειμένω, η αρνητική γνώμη της επιτροπής για υπαγωγή στο καθεστώς αντιρρησιών συνείδησης, διατυπώθηκε από μια τριμελή επιτροπή όπου συμμετείχαν μόνον δύο στρατιωτικοί και ένα μέλος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, χωρίς δηλαδή την συμμετοχή καθηγητών ΑΕΙ με σχετικό γνωστικό αντικείμενο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην γίνουν κατανοητοί οι επικαλούμενοι ιδεολογικοί λόγοι καθώς απουσίαζαν από την επιτροπή μέλη τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την επιστημονική τεκμηρίωση των ιδεολογικών πεποιθήσεων.

Στην εν λόγω υπόθεση, το Συμβούλιο της Επικρατείας⁶⁶ έκρινε ότι ο ισχυρισμός αυτός δεν αποτελεί βάσιμο λόγο ακύρωσης, δεδομένου ότι όλα τα μέλη της ειδικής επιτροπής είναι ισότιμα μεταξύ τους και η απουσία δύο εκ των πέντε μελών, εφόσον δεν επηρεάζεται η νόμιμη απαρτία της επιτροπής, δεν θίγει την νομιμότητα του συλλογικού οργάνου και των αποφάσεων αυτού, περιοριζόμενο σε απλό έλεγχο νομιμότητας χωρίς να προβεί σε ενδελεχή έλεγχο ουσίας. Αντίθετα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, η συμμετοχή στην επιτροπή μόνον στρατιωτικών με πλήρη απουσία της ακαδημαϊκής γνώμης, συνιστά παραβίαση της θετικής υποχρέωσης του κράτους λειτουργίας αποτελεσματικού μηχανισμού εξέτασης των αιτημάτων υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης καθώς δεν παρέχονται οι απαιτούμενες εγγυήσεις αμερόληπτης και ανεξάρτητης κρίσης. Έτσι λοιπόν, κατόπιν της ως άνω αναφερθείσας απόφασης, η ειδική επιτροπή που συγκροτείται για την εξέταση των δικαιολογητικών για την αναγνώριση των αντιρρησιών συνείδησης δεν πρέπει να αποτελείται μόνο από στρατιωτικούς, αλλά θα πρέπει να περιλαμβάνει οπωσδήποτε καθηγητή ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος, με σχετικό γνωστικό αντικείμενο⁶⁷. Για αυτό το λόγο μάλιστα έχουν εκδοθεί και σχετικές ανακοινώσεις από την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η οποία κάνει λόγο για συνολική νομοθετική ρύθμιση των ζητημάτων των αντιρρησιών συνείδησης με σκοπό να εξασφαλιστεί η απόλυτη υλοποίηση

65. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/katadiki-tis-elladas-apo-eyropaiko-dikastirio-gia-themata-antirrhision-syneidisis>

66. Απόφαση ΣτΕ 1289/2014

67. <http://www.humanrightscaselaw.gr/>

των ατομικών τους δικαιωμάτων και να μην παρουσιάζονται φαινόμενα αυθαίρετης και προκατειλημμένης κρίσης κατά την διαδικασία αναγνώρισης των αντιρρησιών.⁶⁸

Μία ακόμη ομοιότητα του ισχύοντος νομοθετικού καθεστώτος με το προγενέστερο είναι η ρύθμιση των διαδικασιών παρουσίασης για ανάληψη υπηρεσίας και έκπτωσης από την ιδιότητα του αντιρρησία συνείδησης. Στο άρθρο 64 προβλέπεται ότι οι αντιρρησίες που παρουσιάζονται στον φορέα ανάθεσης, παρόλο που δεν αποκτούν την στρατιωτική ιδιότητα, θεωρούνται οιονεί καταταγέντες στις ένοπλες δυνάμεις. Αυτό σημαίνει πως η παρουσίαση στον φορέα ανάθεσης συνεπάγεται αρχή εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης στην συμβολή της άμυνας της χώρας. Ως προς τις περιπτώσεις έκπτωσης, η παρ. 4 του ίδιου άρθρου ορίζει ότι εκπίπτουν από το δικαίωμα εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας «όσοι εμπίπτουν στις διατάξεις της παραγράφου 3 του άρθρου 59 του νόμου αυτού, όσοι κηρύσσονται ανυπότακτοι, λόγω μη παρουσίας τους στον φορέα ανάθεσης και όσοι διαπράττουν πειθαρχικά ή ποινικά αδικήματα, τα οποία μπορούν να επιφέρουν, για το προσωπικό του φορέα που διατέθηκαν, απόλυση ή λύση της σχέσης εργασίας». Σε περίπτωση έκπτωσης οφείλουν το υπόλοιπο των υποχρεώσεων να το εκπληρώσουν ενόπλως, γεγονός που σημαίνει πως η έκπτωση συνεπάγεται παύση προάσπισης των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων ακόμη και για λόγους άσχετους με την μεταβολή των συνειδησιακών τους πεποιθήσεων. Το γεγονός αυτό βέβαια εγείρει συνταγματικά ζητήματα τα οποία θα αναλυθούν κατωτέρω σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Αξίζει όμως στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι, η παρούσα στρατολογική νομοθεσία, σε σχέση με τον Ν. 2510/1997, παρέχει μεγαλύτερα εχέγγυα προστασίας των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων. Αυτό διαπιστώνεται κυρίως με την κατοχύρωση της συνδικαλιστικής ελευθερίας των αντιρρησιών συνείδησης, καθόσον πλέον, η άσκηση συνδικαλιστικής δραστηριότητας και η συμμετοχή σε απεργία δεν συνιστά λόγο έκπτωσης από την κατηγορία των αντιρρησιών, αλλά επιτρέπονται, με την επιφύλαξη ότι οι μέρες απεργίας δεν συνιστούν μέρες εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας, η οποία αυξάνεται για χρόνο ίσο με τις μέρες απεργίας.

Τέλος, ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα της ισχύουσας στρατολογικής νομοθεσίας το οποίο κρίνεται σκόπιμο να υπογραμμιστεί εν προκειμένω είναι η εξασφάλιση της αποδεδειγμένης αντίρρησης συνείδησης για λόγους θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων. Αυτό σημαίνει ότι, για να υπαχθεί κανείς στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, θα πρέπει, πέραν της ειδικής επιτροπής αξιολόγησης, να προσκομίσει, κατά την υποβολή του αιτήματος, ορισμένα δικαιολογητικά από τα οποία να προκύπτουν οι ιδεολογικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις που επικαλείται. Δεν αρκεί, δηλαδή, μόνη η επίκληση θρησκευτικών και ιδεολογικών λόγων που καθιστούν υπέρμετρα επαχθή την στράτευση τους, θίγοντας το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ελευθερία συνείδησης, αλλά θα πρέπει να υπάρχουν ορισμένες απτές αποδείξεις που να πιστοποιούν ότι οι λόγοι

68. <https://nchr.gr/2020-02-26-05-51-20/34-antirrisies-syneidisis.html>

που επικαλούνται διαμορφώνουν την ζωή τους στο σύνολό της, και όχι μόνο στο ζήτημα της στρατιωτικής θητείας. Για αυτόν τον λόγο ο νομοθέτης έχει προβλέψει μία σειρά απαραίτητων δικαιολογητικών που απαιτούνται να υποβληθούν προκειμένου να αναγνωριστεί κανείς αντιρρησίας συνείδησης.

Για αυτό το λόγο, οι ενδιαφερόμενοι, μαζί με την αίτηση τους για υπαγωγή στο καθεστώς των αντιρρησιών, όπου αναφέρουν τα πλήρη ληξιαρχικά τους στοιχεία, την διεύθυνση διαμονής και τις γραμματικές ή επαγγελματικές γνώσεις τους, οφείλουν να υποβάλλουν και τα εξής δικαιολογητικά:

α) Υπεύθυνη δήλωση, όπου θα δηλώνουν τους λόγους που επικαλούνται για να αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης

β) Υπεύθυνη δήλωση, όπου θα δηλώνεται ότι δεν έχουν υπηρετήσει στα Σώματα Ασφαλείας ή στις ελληνικές ή ξένες ένοπλες δυνάμεις και ότι δεν συμμετέχουν σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων, κυνηγιού ή σε παρόμοιες εκδηλώσεις που έχουν άμεση σχέση με την χρήση όπλων, μετά τον ενστερνισμό των πεποιθήσεων, που τους εμποδίζουν στην εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης για λόγους συνείδησης

γ) Βεβαίωση Μόνιμης Κατοικίας από τον οικείο Δήμο

δ) Βεβαίωση από τις αρμόδιες Αστυνομικές Αρχές και από την Διεύθυνση Δασών της αρμόδιας Αποκεντρωμένης Διοίκησης ότι δεν κατέχουν άδεια οπλοφορίας ή κυνηγιού και ότι ουδέποτε έχουν καταθέσει αίτημα χορήγησης των αδειών αυτών

ε) Υπεύθυνη Δήλωση και Αντίγραφο Ποινικού Μητρώου από την Εισαγγελία Πρωτοδικείου του τόπου γέννησης για να διαπιστωθεί ότι δεν έχουν καταδικαστεί ούτε διώκονται για έγκλημα που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομη βία

στ) Οποιαδήποτε άλλα έγγραφα που πιστοποιούν τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές πεποιθήσεις.⁶⁹

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί στο εν λόγω σημείο πως οι Στρατολογικές Υπηρεσίες, μετά την παραλαβή και τον έλεγχο των δικαιολογητικών, παραπέμπουν τους ενδιαφερόμενους στην αρμόδια υγειονομική επιτροπή των ενόπλων δυνάμεων, για εξέταση της σωματικής τους ικανότητας και σε περίπτωση που κριθούν ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5), παύει η διαδικασία αναγνώρισης ως αντιρρησίες συνείδησης. Σε περίπτωση που, κατόπιν της εξέτασης, χορηγηθεί αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας, η διαδικασία αναγνώρισης ως αντιρρησιών συνείδησης διακόπτεται και, εφόσον το επιθυμούν, επαναλαμβάνεται μετά την λήξη της αναβολής υγείας. Το ζήτημα βέβαια αυτό εγείρει ορισμένους συνταγματικούς προβληματισμούς, καθόσον η γνωμάτευση της υγειονομικής επιτροπής διαβιβάζεται μαζί με

69. Φ.420/79/81978/Σ.300/Απόφαση Υπουργού Εθνικής Άμυνας (ΦΕΚ 1854/29-12-05) όπως ισχύει με την τροποποίηση του άρθρου 1 της Φ.429.1/42/217818/Σ.4199/23-06-19 Απόφαση ΑΝΥΕΘΑ (ΦΕΚ Β' 2699)

τα υπόλοιπα δικαιολογητικά στην ειδική επιτροπή του άρθρου 62 του Ν. 3421/05 και τίθεται ζήτημα ως προς την διάθεση ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, των δεδομένων υγείας, στα μέλη της επιτροπής. Ωστόσο, η επεξεργασία των δεδομένων αυτών από την επιτροπή είναι σύνομη με δεδομένο το γεγονός ότι είναι απαραίτητη για την εκπλήρωση καθήκοντος που εκτελείται προς το δημόσιο συμφέρον.

Στο σημείο βέβαια αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι, ένα επιπλέον έγγραφο που καθίσταται υποχρεωτικό για την υποβολή αιτήματος αναγνώρισης αντιρρησία συνείδησης για θρησκευτικούς λόγους, είναι η βεβαίωση για κοινωνική υπηρεσία διορισμένου θρησκευτικού λειτουργού που πιστοποιεί ότι ο ενδιαφερόμενος αφενός ανήκει στο δόγμα των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά και συμμετέχει στις λατρευτικές δραστηριότητες της Εκκλησίας και αφετέρου ότι οι γονείς του είναι επίσης Μάρτυρες του Ιεχωβά. Μάλιστα το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι, δεν απαιτείται υποχρεωτικά να έχει βαπτιστεί από την Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά για να αναγνωριστεί ως αντιρρησίας και ότι αρκεί και μόνο να ανήκει σε αυτό το δόγμα. Το ΣτΕ έκρινε ότι δεν είναι νομίμως αιτιολογημένη η απόφαση απόρριψης του αιτήματος υπαγωγής στο καθεστώς αντιρρησιών συνείδησης από την Διοίκηση, δεχόμενη την βάφτιση ως μοναδικό αποδεικτικό μέσο για το ότι ο ενδιαφερόμενος ασπάζεται το δόγμα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, και επεσήμανε ότι απαιτείται διερεύνηση των αποδεικτικών στοιχείων από την Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Ωστόσο, υποστηρίχθηκε από την μειοψηφία ότι η βάπτισμα αποτελεί αναγκαίο όρο, ενόψει του λατρευτικού χαρακτήρα του δόγματος, για να θεωρηθεί κανείς μέλος του δόγματος αυτού. Εντούτοις, η πλειοψηφία έκρινε ότι η βεβαίωση της Εκκλησίας των μαρτύρων του Ιεχωβά ότι ο ενδιαφερόμενος ασπάζεται αυτό το δόγμα, αποτελεί επαρκές στοιχείο που πιστοποιεί ότι ο εν λόγω αντιρρησίας έχει αναπτύξει μία γενική αντίληψη για την ζωή, η οποία εκδηλώνεται με την ενεργητική τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς.⁷⁰

Κατόπιν των ανωτέρω, διαπιστώνεται ότι το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, που ρυθμίζει τα ζητήματα των αντιρρησιών συνείδησης ως προς την υποχρέωση της στράτευσης τους, είναι σύμφωνο με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές επιταγές που επιβάλλουν την αμέριστη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων που αρνούνται να στρατευθούν για λόγους θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων και εξασφαλίζει περισσότερα εχέγγυα προστασίας των συνταγματικών ελευθεριών σε σχέση με την προϊσχύουσα νομοθεσία. Ωστόσο, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις που ακόμα και σήμερα εγείρονται συνταγματικά ζητήματα ως προς ορισμένες νομοθετικές παραμέτρους οι οποίες αφορούν τον τρόπο εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων των αντιρρησιών και έχουν απασχολήσει και την ελληνική νομολογία.

70. ΣτΕ ΣΤ' Τμ. 1045/2018

ΣΤ. Συνταγματικά ζητήματα της εναλλακτικής θητείας των αντιρρησιών συνείδησης

ΣΤ. 1 Συνταγματικές πτυχές ως προς τις προϋποθέσεις αναγνώρισης των αντιρρησιών

Ένα κρίσιμο συνταγματικό ζήτημα, που ανακύπτει με την θέσπιση της εναλλακτικής θητείας, είναι ως προς τις προϋποθέσεις υπαγωγής των υπόχρεων στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, αναγκαία προϋπόθεση είναι η ύπαρξη σοβαρών λόγων συνειδήσεως που ανάγονται είτε σε θρησκευτικές αποκλειστικά, είτε και σε γενικότερες φιλοσοφικές πεποιθήσεις των στρατευσίμων. Όμως, η προϋπόθεση αυτή δεν είναι από μόνη της επαρκής, καθόσον απαιτείται και η εξακρίβωση της ειλικρίνειας των ισχυρισμών των ενδιαφερομένων. Από συνταγματική σκοπιά, έχει ιδιαίτερη σημασία η αποδεδειγμένη διακρίβωση της ειλικρίνειας και της σοβαρότητας των συνειδησιακών λόγων που επικαλούνται διότι η διαφορετική μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης στην εκπλήρωση μιας θεμελιώδους συνταγματικής υποχρέωσης δικαιολογείται συνταγματικώς μόνον όταν αποδεικνύεται, και όχι απλώς πιθανολογείται, ότι οι ενδιαφερόμενοι που κλήθηκαν για κατάταξη, βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα μείζον συνειδησιακό δίλημμα, το οποίο τους έχει οδηγήσει σε κατάσταση ηθικής σύγκρουσης καθηκόντων. Έτσι, λοιπόν, για να θεωρηθεί συνταγματικά ανεκτή η απόκλιση των αντιρρησιών συνείδησης από την αρχή της ισότητας στην εκπλήρωση της υποχρέωσης του άρθρου 4 παρ. 6 του Συντάγματος, δεν αρκεί απλώς η στιγμιαία βούληση και η επίκληση απόψεων, αλλά οι λόγοι συνείδησης πρέπει να απορρέουν από μια γενική αντίληψη για την ζωή, βασισμένη σε συνειδητές πεποιθήσεις, που ακολουθεί ο ενδιαφερόμενος απaráβατα.⁷¹

Επίσης συνταγματικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα της νομοθετικής επιλογής ως προς τους τρόπους που μπορεί να τεκμηριωθεί η ειλικρινής στάση των αντιρρησιών. Το θέμα αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο καθώς συνάπτεται άμεσα με την προστασία της ιδιωτικής ζωής και το δικαίωμα στην προσωπικότητα των αντιρρησιών. Αυτό συμβαίνει διότι, κατά την διαδικασία εξέτασης για την υπαγωγή στο καθεστώς των αντιρρησιών, προκειμένου να διαπιστωθεί η σοβαρότητα των επικαλούμενων λόγων, γίνεται εισβολή στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου και το ενδιάθετο φρόνημά του. Στην πραγματικότητα έχει να κάνει με έλεγχο των πεποιθήσεων του, των αντιλήψεων του και του τρόπου ζωής, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή σε λατρευτικές εκδηλώσεις γνωστού θρησκευτικού δόγματος. Ο έλεγχος αυτός θέτει σε κίνδυνο τον πυρήνα της «ιδιωτικότητας», ενός εννόμου αγαθού ευρύτερου της ιδιωτικής ζωής του άρθρου 9 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο διαφυλάσσει την απαραβίαστη ιδιωτική σφαίρα του ατόμου και συνδέεται άμεσα με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, που θεμελιώνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος.⁷² Για αυτό το λόγο, απαιτείται η διαδικασία αναγνώρισης των

71. Βλ Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ. 104

72. Βλ. Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 4η εκδ., 2012, σελ. 496-498

αντιρρησιών συνείδησης να εξασφαλίζει την μη υπέρβαση των ακραίων ορίων τόσο για την εξασφάλιση της αρχής της στρατολογικής ισότητας όσο και για την μη παραβίαση της ιδιωτικής σφαίρας και του ενδιάθετου φρονήματος των αντιρρησιών.

Ο στρατολογικός νομοθέτης, λαμβάνοντας υπόψιν του τα ανωτέρω, προέβη στην ρυθμιστική πρόβλεψη της υποβολής ορισμένων δικαιολογητικών με την υποβολή του αιτήματος της αναγνώρισης ως αντιρρησιών συνείδησης, από τα οποία πιστοποιείται μια γενική αντίληψη για την ζωή που πραγματώνεται σε όλες τις εκφάνσεις της και όχι μόνον στο ζήτημα της στράτευσης. Επιπλέον, θέσπισε και την ειδική επιτροπή του άρθρου 62 του Ν. 3421/2005, η οποία συνιστά ένα ανεξάρτητο, ανέλεγκτο και ακέραιο συλλογικό όργανο, που ελέγχει τα δικαιολογητικά και τους ίδιους τους ενδιαφερομένους κατά τρόπο αντικειμενικό, προκειμένου να διαπιστωθεί η ειλικρίνεια των ισχυρισμών αυτών. Η επιτροπή, εξασφαλίζει την πλήρη εχεμύθεια και προστασία των προσωπικών δεδομένων των ενδιαφερομένων, και εισβάλλει στον εσωτερικό τους κόσμο μόνον στα ενδιάθετα φρονήματα που αφορούν την άρνηση στην στράτευση, περιορίζοντας έτσι την επεξεργασία περαιτέρω προσωπικών δεδομένων που δεν είναι αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, ήτοι την διαπίστωση της ειλικρίνειας των πεποιθήσεων των αντιρρησιών συνείδησης προκειμένου να παρεκκλίνουν από την αρχή της ισότητας ως προς την συνταγματική υποχρέωση της συμβολής στην άμυνα της χώρας. Οι συγκεκριμένες νομοθετικές επιλογές έχουν κριθεί από την νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων ως συνταγματικώς ανεκτές προκειμένου να εξασφαλιστεί η ακεραιότητα της διαδικασίας υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, στην υπ' αριθμόν 1289/2014 απόφασή του, έκρινε ότι ορθώς η επιτροπή απέρριψε αίτημα ενδιαφερομένου ο οποίος επικαλούνταν λόγους θρησκευτικής συνείδησης χωρίς να είναι ο ίδιος οπαδός θρησκευτικού δόγματος που απαγορεύει τη χρήση βίας, αλλά είχε αναπτύξει συγκεκριμένη στάση ζωής με βάση τα θρησκευτικά διδάγματα της μητέρας του, που ήταν Μάρτυρας του Ιεχωβά. Για αυτό το λόγο άλλωστε έχει κριθεί απαραίτητο δικαιολογητικό η βεβαίωση από την Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά που πιστοποιεί ότι ο ενδιαφερόμενος ασπάζεται το θρησκευτικό αυτό δόγμα. Με βάση την εθνική νομοθεσία, δεν ιδρύεται δικαίωμα απαλλαγής της στράτευσης, ασκούμενο με απλή επίκληση της ιδιότητας του αντιρρησία, αλλά δυνατότητα υφιστάμενη υπό τις προϋποθέσεις του νόμου.⁷³ Μάλιστα το δικαστήριο στο διατακτικό της απόφασης τόνισε ότι, νόμιμη προϋπόθεση για την αναγνώριση του αντιρρησία συνείδησης είναι η τεκμηρίωση των σταθερών και πειστικών λόγων που δικαιολογούν την εξαίρεση από την ένοπλη στράτευση, η οποία δεν μπορεί να συνίσταται σε απλή δήλωση ή να συνάγεται από απλά περιστατικά καθημερινότητας, όπως για παράδειγμα η μη κατοχή όπλων, αλλά απαιτείται η απόδειξη ενεργητικής τήρησης ορισμένης συμπεριφοράς για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για αυτό έχει νομίμως θεσπιστεί πως η επίσημη εγγραφή γνωστοποίησης του θρησκευτικού δόγματος στην

73. ΣτΕ 1243/2013

περίπτωση αυτή, ναι μεν αποτελεί περιορισμό στον αυτοκαθορισμό και την προσωπικότητα του ενδιαφερομένου, αποτελεί όμως το μόνο αδιάσειστο στοιχείο που μπορεί να δικαιολογήσει την απόκλιση από την αρχή της ισότητας ως προς την υποχρέωση στράτευσης.

Επιπλέον, απαιτείται η απόφαση του Υπουργού Εθνικής να είναι επαρκώς αιτιολογημένη. Το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι δεν αρκεί η απόρριψη αιτήσεως με μόνη την αιτιολογία ότι οι επικαλούμενοι λόγοι δεν συνδέουν το εσωτερικό φρόνημα με πράξεις που υπαγορεύονται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και ότι δεν παρουσιάζει εν γένει αντίστοιχη στάση ζωής, αλλά αντίθετα θα πρέπει να εξετάζεται *in concreto* το ιστορικό της εκάστοτε υπόθεσης και να έχει επαρκή και συγκεκριμένη αιτιολογία.⁷⁴ Παράλληλα, η αίτηση υπαγωγής στις διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης δύναται να απορριφθεί άνευ περαιτέρω αιτιολογίας στην περίπτωση που αυτή υποβλήθηκε εκπρόθεσμα. Με υπουργική απόφαση έχει οριστεί ως αποκλειστική προθεσμία υποβολής των απαιτούμενων δικαιολογητικών από την ημερομηνία πρόσκλησης για κατάταξη μέχρι και την ημερομηνία υποχρέωσης κατάταξης. Έχει κριθεί από την νομολογία ότι η θέσπιση με υπουργική απόφαση αποκλειστικής προθεσμίας υποβολής του αιτήματος και των δικαιολογητικών, η μη τήρηση της οποίας συνεπάγεται απόρριψη της αίτησης, βρίσκεται εντός της νομοθετικής εξουσιοδότησης του άρθρου 63 του Ν.3421/2005. Τα δε χρονικά πλαίσια που τέθηκαν δεν είναι τόσο στενά ώστε να αποκλείουν την άσκηση της ευχέρειας επιλογής εναλλακτικής θητείας που παρέχεται από το Σύνταγμα και τον νόμο. Εξάλλου, με το άρθρο 70 του Ν. 3421/2005, οι προθεσμίες αυτές αναστέλλονται για όσο χρόνο διαρκεί το απρόβλεπτο ή εξαιρετικό γεγονός, εφόσον αποδεδειγμένα συντρέχει λόγος ανωτέρας βίας.⁷⁵ Έτσι λοιπόν, η Διοίκηση περιοριστικά δύναται να απορρίψει το αίτημα αναγνώρισης των αντιρρησιών συνείδησης, μόνον όταν επαρκώς αιτιολογημένα δεν αποδεικνύονται ειλικρινείς και σοβαροί οι επικαλούμενοι λόγοι συνειδήσεως και όταν παρέλθει η αποκλειστική προθεσμία. Αυτό εξασφαλίζει την νομιμότητα και την ακεραιότητα της διαδικασίας αναγνώρισης των αντιρρησιών, χωρίς να αφήνει περιθώρια αυθαίρετης κρίσης από πλευράς της Διοικήσεως.

Στα πλαίσια της διατήρησης της ακεραιότητας της διαδικασίας υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης καθίσταται αναγκαία η εξασφάλιση της ουδετερότητας και της ανεξαρτησίας της γνωμοδοτικής ειδικής επιτροπής που εξετάζει τα δικαιολογητικά και τον ενδιαφερόμενο. Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, το Συμβούλιο της Επικρατείας με την υπ' αριθμόν 1289/2014 απόφαση του, έκρινε ότι όλα τα μέλη της επιτροπής μετέχουν ισότιμα και πως η απουσία δύο εκ των πέντε μελών, εφόσον δεν θίγεται η απαρτία, δεν αλλοιώνει την φυσιογνωμία του συλλογικού οργάνου. Ωστόσο, μετά την απόφαση Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, επήλθε μεταστροφή και στην νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων. Πιο συγκεκριμένα, με την υπ' αριθμόν απόφαση 1318/2017, το Συμβούλιο της Επικρατείας καθιέρωσε ότι για να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας εξέτασης των αιτημάτων αναγνώρισης

74. ΣτΕ 1376/2015

75. ΣτΕ 940/2015

της ιδιότητας και να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία του συλλογικού οργάνου, απαιτείται ισότιμη εκπροσώπηση των στρατιωτικών και των μελών της κοινωνίας των πολιτών, με εξειδικευμένες στο θέμα γνώσεις. Στην περίπτωση που δεν τηρηθεί η ισότιμη εκπροσώπηση, τότε η επιτροπή δεν θα έχει νόμιμη σύνθεση, με συνέπεια να μην είναι νόμιμη ούτε η απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, η οποία εκδόθηκε κατόπιν την γνωμοδοτήσεως του συλλογικού οργάνου. Έτσι λοιπόν, στην περίπτωση που η επιτροπή απαρτίζεται από δύο στρατιωτικούς χωρίς να υπάρχουν αντίστοιχα και δύο καθηγητές ανωτάτων σχολών με σχετικό ακαδημαϊκό αντικείμενο, αλλοιώνεται η φύση της επιτροπής, χάνοντας την πλήρη ανεξαρτησία και αμεροληψία της, καθόσον τεκμαίρεται ότι οι στρατιωτικοί διάκεινται a priori δυσμενώς προς τους αιτούμενους να αναγνωρισθούν αντιρρησίες συνείδησης.⁷⁶

ΣΤ.2 Συνταγματικές πτυχές ως προς την διαφορετική μεταχείριση των αντιρρησιών

Ένα ζήτημα συνταγματικού ενδιαφέροντος είναι η διαφορετική μεταχείριση των αντιρρησιών συνείδησης ως προς την μεγαλύτερη χρονική διάρκεια της εναλλακτικής θητείας που οφείλουν να υπηρετήσουν έναντι της ένοπλης στρατιωτικής θητείας. Με βάση το ισχύον νομοθετικό καθεστώς, όσοι αντιρρησίες συνείδησης, οι οποίοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία, θα ήταν υπόχρεοι πλήρους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, αν υπηρετούσαν ενόπλως, απολύονται οριστικά μετά την συμπλήρωση χρόνου υπηρεσίας δεκαπέντε (15) μηνών. Αυτό σημαίνει ότι οι αντιρρησίες συνείδησης καλούνται να εκπληρώσουν μεγαλύτερη χρονικά θητεία κατά τρεις (3) μήνες έναντι όσων εκπληρώνουν ένοπλη θητεία. Το γεγονός αυτό συνιστά προφανή απόκλιση από την αρχή της ισότητας και μάλιστα αυτή τη φορά σε βάρος των αντιρρησιών συνείδησης. Αναφορικά με το ζήτημα αυτό, η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, που συνιστά ένα σωματείο με πολυετή δράση στον χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία επισημαίνει ότι η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής θητείας δεν εναρμονίζεται με τις διεθνείς προδιαγραφές και τις υποδείξεις διεθνών οργάνων για σεβασμό στις θεμελιώδεις αρχές της ισότητας και απαγόρευσης διακρίσεων, αλλά αντίθετα έχει τιμωρητικό χαρακτήρα για όσους ενστερνίζονται ελεύθερα συγκεκριμένες θρησκευτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις.⁷⁷

Έχει κριθεί από την διεθνή και την ελληνική νομολογία ότι η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής θητείας, εφόσον δεν υπερβαίνει τα ακραία λογικά όρια που επιβάλλει η αρχή της αναλογικότητας, δεν είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, διότι αντισταθμίζει τον κατά τεκμήριο λιγότερο επαχθή χαρακτήρα της σε σχέση με την ένοπλη θητεία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο κρίσιμος παράγοντας για τον σεβασμό της αρχής

76. ΣτΕ 1318/2017

77. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/elliniki-enosi-gia-ta-dikaiomata-toy-anthropoy-i-enallaktiki-thiteia-os-timoria>

της ισότητας και την θεμιτής απόκλισης από αυτήν είναι η ικανότητα χειρισμού όπλων από τους στρατευσίμους. Συνεπώς, η απαλλαγή των αντιρρησιών από την διακινδύνευση της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας που συνεπάγεται η μάχιμη στρατιωτική εκπαίδευση και η χρήση όπλων, δικαιολογεί την δυσμενέστερη μεταχείρισή τους, αποκαθιστώντας την αναλογική ισότητα.

Μάλιστα το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι η μεγαλύτερη χρονική διάρκεια της εναλλακτικής θητείας δικαιολογείται από την απουσία του αντίστοιχου κινδύνου θανάτου ή αναπηρίας από την χρήση όπλων της ένοπλης θητείας και τόνισε ότι σε καμία περίπτωση δεν έχει την έννοια της ποινής ή της τιμωρίας για τις θρησκευτικές ή ιδεολογικές τους πεποιθήσεις αλλά θεσπίστηκε αυτή η αυξημένη χρονικά θητεία κατόπιν σταθμίσεως των εν γένει κινδύνων και συνθηκών διαβίωσης των στρατευμένων εν όψει των αμυντικών αναγκών της χώρας μας.⁷⁸ Έτσι λοιπόν, η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής θητείας δεν έρχεται σε αντίθεση με τις συνταγματικές διατάξεις περί προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας και περί απαγορεύσεως αναγκαστικής εργασίας, ούτε με το Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ούτε με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και φυσικά δεν παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας. Βέβαια, το ίδιο το δικαστήριο επεσήμανε ότι η χρονική διάρκεια της θητείας αυτής ελέγχεται από το Δικαστήριο, από πλευράς δυσαναλογίας, τέτοια δυσαναλογία όμως δεν υφίσταται με τις ισχύουσες νομοθετικές ρυθμίσεις. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι αποκλείεται μία μεταγενέστερη μεταστροφή της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας προς υπεράσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των αντιρρησιών συνείδησης.

Ένα τελευταίο συνταγματικό ζήτημα που ανακύπτει σχετικά με το καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης είναι η κατά περιεχόμενο διαφοροποίηση της εναλλακτικής θητείας από την ένοπλη στρατιωτική θητεία. Οι αντιρρησίες συνείδησης δεν αποκτούν καν την στρατιωτική ιδιότητα και ως εκ τούτου είναι αμφίβολο αν μπορούν κατά το Σύνταγμα να υπαχθούν στους γενικούς κανόνες που διέπουν το στρατιωτικό καθεστώς. Για αυτό το λόγο θα ήταν ανεπίτρεπτη με βάση την απαγόρευση του άρθρου 96 παρ. 4 του Συντάγματος να υπαχθούν οι αντιρρησίες συνείδησης στην διαδικασία των στρατοδικείων. Ταυτόχρονα θα δημιουργούσε προβλήματα συνταγματικότητας εάν για τους αντιρρησίες συνείδησης είχε πειθαρχική αρμοδιότητα στρατιωτική αρχή. Από την στιγμή που δεν αποκτούν την στρατιωτική ιδιότητα δεν μπορούν να υφίστανται πειθαρχικές ποινές και να διώκονται για στρατιωτικά πειθαρχικά αδικήματα, εξομοιώνοντας τους πλήρως με τους οπλίτες. Αντίθετα, από πειθαρχικής απόψεως αρμόδιος είναι πάντοτε ο δημόσιος φορέας στον οποίο έχουν ανατεθεί.

Είναι όμως, διαφορετική η περίπτωση που δεν έχει αναγνωριστεί κάποιος ως αντιρρησίας συνείδησης, παρά την επίκληση ιδεολογικών πεποιθήσεων, που στην περίπτωση αυτή, η μη

78. ΣτΕ 260/2004

κατάταξη του για εκπλήρωση ένοπλης θητείας συνεπάγεται περίπτωση ανυποταξίας και υπάγεται στα στρατοδικεία. Αυτό αφορά την σαφέστατη διάκριση μεταξύ των αντιρρησιών συνείδησης και των ολικών αρνητών στράτευσης, διότι όπως, έχει ήδη λεχθεί, θα πρέπει να προσκομιστούν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία που θα πιστοποιούν την ειλικρίνεια και την σοβαρότητα των επικαλούμενων λόγων. Ειδάλλως, στην περίπτωση που δεν προσκομίζονται τα απαραίτητα αποδεικτικά στοιχεία, θα υφίσταντο καταχρηστική επίκληση των συνειδησιακών λόγων προκειμένου να αποφευχθεί η εκπλήρωση της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης.

Όμως, η υποχρεωτική υποβολή όλων των πιστοποιήσεων τηρήσεως ορισμένης συμπεριφοράς, έχει οδηγήσει στο σημείο να αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης αποκλειστικά όσοι επικαλούνται θρησκευτικούς λόγους, όπου είναι δυνατή η απόδειξη αυτών. Αντίθετα δε απορρίπτονται τα αιτήματα όσων επικαλούνται ιδεολογικούς λόγους, λόγω της δυσχέρειας αποδείξεως της ειλικρίνειας των όσων επικαλούνται. Για την αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού, έχει προταθεί από τον Συνήγορο του Πολίτη να θεσπιστεί ένα ιδιαίτερο πειθαρχικό και ποινικό καθεστώς για τους αντιρρησίες συνείδησης όπου τα ανακύπτοντα ζητήματα θα ανατίθενται υπό την διαχείριση πολιτικής και όχι στρατιωτικής αρχής. Ωστόσο κάτι τέτοιο δεν έχει νομοθετικά ρυθμιστεί, με αποτέλεσμα τα εχέγγυα της αποτελεσματικότητας του θεσμού της εναλλακτικής θητείας να εναπόκεινται στην ανεξαρτησία και την ουδετερότητα της γνωμοδοτικής επιτροπής.

Συμπερασματικά λοιπόν, λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω εκτεθέντων, η πρόβλεψη στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4 του Συντάγματος, στο άρθρο 4 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα δεν ιδρύει ατομικό δικαίωμα απαλλαγής από την υποχρέωση στράτευσης των ικανών να φέρουν όπλα, ασκούμενο με απλή επίκληση των αντιρρησιών συνείδησης, αλλά απλή ευχέρεια απαλλαγής τους με βάση τους όρους και προϋποθέσεις που θέτει ο νομοθέτης. Προστατεύεται δηλαδή η αντίρρηση συνείδησης ως μορφή εκδήλωσης συγκεκριμένων πεποιθήσεων, η προστασία όμως αυτή δεν συνεπάγεται αυτομάτως και το δικαίωμα κάποιου να αρνείται την εκπλήρωση της ένοπλης θητείας του για λόγους συνειδήσεως. Τουναντίον θεμελιώνει αξίωση του αντιρρησία προς το κράτος να θεσπίσει κανονιστικό πλαίσιο, βάσει του οποίου ο αντιρρησίας συνείδησης να έχει την εναλλακτική δυνατότητα να προσφέρει κοινωνική υπηρεσία.⁷⁹ Αυτό κατ'επέκταση σημαίνει πως ο νομοθέτης οφείλει να προβλέψει ένα ρυθμιστικό πλαίσιο, το οποίο να εξασφαλίζει τόσο την αρχή της ισότητας ως προς την συνταγματική επιταγή της συμβολής στην άμυνα της χώρας, όσο και τον σεβασμό στο δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, θεσπίζοντας εναλλακτικούς τρόπους εκπλήρωσης της ανωτέρω συνταγματικής υποχρέωσης, χωρίς να οδηγείται κανείς σε συγκρούσεις μεταξύ του νομικού και ηθικού του καθήκοντος.

79. ΣτΕ 940/2015

IV. ΕΝΝΟΜΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΜΗ ΕΚΠΛΗΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

A. Η νομοθετική πρόβλεψη της μη κατάταξης

Με βάση την αρχή της ίσης και καθολικής στράτευσης, όλοι όσοι είναι σωματικά ικανοί να υπηρετήσουν την στρατιωτική τους θητεία και να συμβάλλουν στην άμυνα της χώρας, οφείλουν να καταταγούν στις ένοπλες δυνάμεις την ημερομηνία την οποία θα οριστούν με βάση την ισχύουσα νομοθεσία. Πλην των περιοριστικά αναφερόμενων στην νομοθεσία περιπτώσεων απαλλαγής από την υποχρέωση στράτευσης και κατ' επέκταση νόμιμης παραμονής εκτός των ενόπλων δυνάμεων, η μη εκπλήρωση της συνταγματικής υποχρέωσης στράτευσης επιφέρει μία σειρά από ποινικές, διοικητικές και στρατολογικές κυρώσεις.

Σύμφωνα με το άρθρο 51 του Ν. 3421/2005, όσοι, κατόπιν προσκλήσεως για κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις, δεν κατατάσσονται στις ορισμένες ημερομηνίες ή προθεσμίες στις προβλεπόμενες στρατιωτικές μονάδες, κηρύσσονται ανυπότακτοι. Η ανυποταξία αρχίζει στην πραγματικότητα από την επόμενη της οριζόμενης ημέρας κατάταξης ή, εφόσον ορίζεται προθεσμία κατάταξης, από την επομένη της τελευταίας ημέρας. Με βάση την τρίτη παράγραφο του ίδιου άρθρου η ανυποταξία διακόπτεται αποκλειστικά και περιοριστικά μόνον με τη συμπλήρωση του τεσσαρακοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του ανυπότακτου (οπότε και δεν υπέχει πλέον υποχρέωση στράτευσης λόγω συμπλήρωσης του προς στράτευση ορίου ηλικίας), με την κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις, με την σύλληψη για ανυποταξία, με την παρουσίασή του σε οποιαδήποτε στρατιωτική αρχή για την εκούσια διακοπή της, με την κρίση του ανυπότακτου (από την αρμόδια στρατιωτική υγειονομική επιτροπή) ως ακατάλληλου για στράτευση (Ι/5) ή με την χορήγηση αναβολής για λόγους υγείας και με την έναρξη κράτησης του σε φυλακές ή την ένταξη του σε κέντρα θεραπείας εξαρτημένων ατόμων ή με την κατάταξη του σε τακτικές ένοπλες δυνάμεις ξένου κράτους, εφόσον του χορηγηθεί αντίστοιχη αναβολή για τις εξής περιπτώσεις.

Επιπλέον, η ανυποταξία, ανάλογα με την κατάσταση στην οποία διατελεί η χώρα, διακρίνεται σε ανυποταξία ειρήνης, μερικής ή γενικής επιστράτευσης και πολέμου. Την συγκεκριμένη χρονική περίοδο η Ελλάδα διατελεί σε περίοδο ειρήνης, οπότε κηρύσσονται ανυπότακτοι σε περίοδο ειρήνης. Αυτό είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για τον προσδιορισμό της προβλεπόμενης ποινής στα πλαίσια του στρατιωτικού ποινικού δικαίου. Μία ακόμη διαφοροποίηση των ανυποτάκτων είναι σε εσωτερικού και εξωτερικού ανάλογα με τον τόπο διαμονής τους. Η ουσιαστική διαφορά είναι ότι ενώ για τους ανυποτάκτου εσωτερικού προβλέπεται απαγόρευση εξόδου από την χώρα, για τους ανυποτάκτους εξωτερικού υπάρχει η δυνατότητα έκδοσης ή θεώρησης του διαβατηρίου, επιτρέποντας μάλιστα την είσοδό τους και την παραμονή τους στην Ελλάδα, χωρίς έλεγχο της στρατολογικής τους κατάστασης, για χρονικό διάστημα μέχρι και τριάντα ημερών συνολικά ή τμηματικά κατά έτος. Βέβαια, η μετάπτωση σε ανυποτάκτους εξωτερικού μπορεί να γίνει και σε μεταγενέστερο της κήρυξης τους χρόνο, εφόσον προσκομίσουν στην αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία βεβαίωση διαμονής από την κατά τόπο αρμόδια ελληνική προξενική αρχή.

Η ανυποταξία στην πραγματικότητα αποτελεί την αρνητική επίπτωση της μη εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης στην συμβολή της άμυνας της χώρας. Επειδή σε ένα οργανωμένο κοινωνικά σύνολο υπάρχουν δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις, η πρόβλεψη ορισμένων δυσμενών κυρώσεων είναι αυτονόητη στην περίπτωση που κάποιος αδικαιολόγητα δεν εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του. Για αυτό το λόγο, η κήρυξη της ανυποταξίας συνεπάγεται επιβολή ποινικών κυρώσεων που προβλέπονται από το Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα, διοικητικού χρηματικού προστίμου ύψους έξι χιλιάδων (6.000) ευρώ και μία σειρά στερήσεων και απαγορεύσεων που προβλέπονται στα άρθρα 53 και 54 του Ν. 3421/2005. Αρχικά, μία από τις βασικότερες στερήσεις αφορά την δυνατότητα της αποδημίας και της εξόδου από την χώρα. Σύμφωνα με το άρθρο 54 του στρατολογικού νόμου, απαγορεύεται η αποδημία σε χώρα του εξωτερικού ή η ναυτολόγηση σε πλοία γραμμής του εξωτερικού καθώς και η χορήγηση και θεώρηση των διαβατηρίων. Εξαίρεση σε αυτή την απαγόρευση υφίσταται για τους ανυποτάκτους εξωτερικού, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι οποίοι επίσημα διαμένουν μόνιμα στο εξωτερικό. Βέβαια, η διαδικασία, τα δικαιολογητικά και διάρκεια ισχύος των διαβατηρίων ρυθμίζονται από τις ειδικές περί διαβατηρίων διατάξεις της κείμενης νομοθεσίας.

Επιπλέον, μία σειρά από απαγορεύσεις προβλέπει και το άρθρο 53 του Ν. 3421/2005. Πιο συγκεκριμένα, οι ανυπότακτοι δεν δικαιούνται να λάβουν αναβολή για λόγους σπουδών ή για κοινωνικούς λόγους που απέκτησαν από την έναρξη της ανυποταξίας και μέχρι την ημερομηνία υποχρέωσης κατάταξης και δεν τους χορηγούνται πιστοποιητικά στρατολογικής κατάστασης. Επίσης, όσοι καταδικάζονται αμετάκλητα για ανυποταξία δεν μπορούν να εκλέγονται στις εκλογές για ανάδειξη βουλευτών ή ευρωβουλευτών καθώς και στις περιφερειακές ή δημοτικές εκλογές. Αυτό συνιστά μία βαρύτατη επίπτωση και επιβάρυνση στα πολιτικά δικαιώματα των ανυποτάκτων καθώς περιορίζεται υπέρμετρα το δικαίωμα του «εκλέγεσθαι». Παράλληλα, η αμετάκλητη καταδίκη για ανυποταξία επιφέρει στέρηση του δικαιώματος άσκησης επαγγέλματος, που προϋποθέτει ειδική άδεια της αρχής, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις ενώ οι άδειες που προηγήθηκαν της καταδίκης θεωρούνται άκυρες και ανακαλούνται από την ημερομηνία που η καταδίκη έγινε αμετάκλητη. Τέλος, για τους ανυποτάκτους ισχύουν επίσης οι στερήσεις διορισμού που προβλέπονται κάθε φορά από τις διατάξεις του Υπαλληλικού Κώδικα, οι οποίες εφαρμόζονται για τις προσλήψεις στο δημόσιο τομέα.

Οι ανωτέρω στερήσεις αφορούν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων των ανυποτάκτων όπως είναι το δικαίωμα του εκλέγεσθαι και της επαγγελματικής τους ελευθερίας. Με βάση την αρχή της αναλογικότητας, τίθεται εν αμφιβολία κατά πόσο οι υφιστάμενες κυρώσεις κρίνονται πρόσφορες και αναγκαίες για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου σκοπού, που είναι στην ουσία η συμμετοχή όλων στην άμυνα της χώρας. Το έννομο αγαθό της εδαφικής ακεραιότητας και εθνικής ανεξαρτησίας που διακυβεύεται μπορεί να αποτελέσει δικαιολόγηση των ανωτέρω περιορισμών των δικαιωμάτων, όμως δεν αποδεικνύει ότι δεν υπήρχαν άλλα λιγότερο επαχθή μέτρα που θα οδηγούσαν στην επίτευξη του σκοπού αυτού. Οι κυρώσεις, βέβαια, που επιβάλλονται δεν έχουν τιμωρητικό χαρακτήρα αλλά αποτρεπτικό, προκειμένου να περιοριστούν οι περιπτώσεις αποφυγής της στράτευσης. Άλλωστε, τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μία αύξηση του αριθμού των ανυποτάκτων που δεν εκπληρώνουν την στρατιωτική θητεία. Το γεγονός αυτό μπορεί να προκαλέσει ιδιαίτερα

προβλήματα στην εξασφάλιση της μαχητικής ικανότητας και ετοιμότητας της χώρας μας. Για αυτόν τον λόγο η πολιτική και νομοθετική εξουσία προβλέπει με βάση την εκάστοτε στρατολογική νομοθεσία αντίστοιχες κυρώσεις.

Στο σημείο όμως αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι ο στρατολογικός νομοθέτης στο ίδιο άρθρο στο οποίο προβλέπει τις στερήσεις των ανυποτάκτων διευκρινίζει ότι οι στερήσεις αυτές παύουν να ισχύουν ,ανεξάρτητα από την ημερομηνία της αμετάκλητης καταδίκης, εφόσον εκπληρωθούν όλες οι στρατιωτικές υποχρεώσεις ή απαλλαγούν νόμιμα ή συμπληρωθεί το τεσσαρακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους και εκτιθεί η ποινή που τους επιβλήθηκε. Αυτό σημαίνει ότι, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, ναι μεν η μη εκπλήρωση της στρατολογικής υποχρέωσης συνεπάγεται παραβιάσεις ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων, όμως η παραβίαση αυτή δεν είναι απόλυτη αλλά αντίθετα αίρεται με τις προαναφερθείσες περιπτώσεις. Σε κάθε περίπτωση, δηλαδή διαφυλάσσεται ο απαραβίαστος πυρήνας των δικαιωμάτων καθόσον αυτά δεν χάνουν πλήρως την κανονιστική τους εμβέλεια ενώ δίνεται η δυνατότητα της επαναστατικότητας τους στην απόλαυση της ίδιας συνταγματικής προστασίας με αυτήν που εξασφαλιζόταν πριν από την κήρυξη σε ανυποταξία. Με άλλα λόγια, ο νομοθέτης διασαφηνίζει και καθιστά ξεκάθαρο ότι αποκλειστικός σκοπός των περιορισμών αυτών είναι η προτροπή των ανυποτάκτων να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και όχι να περιορίσει τα δικαιώματά τους. Ο περιορισμός αυτός των δικαιωμάτων θα έλεγε κανείς ότι τελεί υπό την αίρεση της στρατολογικής τους τακτοποίησης.

Στα πλαίσια αποτροπής διαδικασιών αποφυγής της υποχρέωσης στράτευσης, πλην των νομίμων κυρώσεων που προβλέπονται στην περίπτωση της μη νόμιμης κατάταξης, η στρατιωτική ηγεσία δύναται να προβαίνει και σε άλλες ενέργειες προκειμένου να παρακινήσει τους στρατεύσιμους να εκπληρώσουν νομίμως τις υποχρεώσεις τους. Ειδικότερα, χαρακτηριστική περίπτωση ήταν η δημοσιοποίηση ορισμένων ονομάτων που ενώ απαλλάχθηκαν αρχικώς νομίμως από την υποχρέωση στράτευσης, εν συνεχεία επανεξετάστηκε η σωματικής τους ικανότητα και αποδείχθηκε ότι απαλλάχθηκαν παρανόμως από την υποχρέωση στράτευσης για λόγους υγείας. Στην συγκεκριμένη όμως περίπτωση, τέθηκε το ζήτημα της παραβίασης των προσωπικών δεδομένων των ατόμων των οποίων τα στοιχεία δημοσιοποιήθηκαν. Το ΥΠΕΘΑ τότε ισχυρίστηκε ότι σκοπός της επεξεργασίας των δεδομένων ήταν *“να ενδυναμωθεί μεταξύ των Ελλήνων, που είναι υπόχρεοι προς στράτευση, η πεποίθηση ότι η επιταγή του άρθρου 4 παρ. 6 του Σ συνιστά εκδήλωση χρέους εθνικής αλληλεγγύης και να τονισθεί δημόσια ότι κάθε προσπάθεια αποφυγής της στράτευσης θα ελεγχθεί”*.

Στην ανωτέρω περίπτωση, η νομιμότητα ή μη της δημοσιοποίησης των προσωπικών στοιχείων των εν λόγω ατόμων εξετάστηκε από την Αρχή Προστασίας των Προσωπικών Δεδομένων, η οποία εξέδωσε σχετικώς την υπ’ αριθμόν 6/2007 απόφασή της. Πιο συγκεκριμένα, η αρχή έκρινε ότι η δημοσιοποίηση των ονομάτων όσων παρανόμως απηλλάγησαν από την υποχρέωση στράτευσης για λόγους υγείας, δεν προβλέπεται ούτε από τον περί στρατολογίας ν. 3421/2005, ο οποίος ορίζει συγκεκριμένες κυρώσεις για την περίπτωση της παραβίασης των διατάξεών του, στις οποίες δεν περιλαμβάνεται η δημοσιοποίηση των ονομάτων των παραβατών ούτε από άλλη διάταξη του εθνικού δικαίου ως μέτρο που να εξυπηρετεί συγκεκριμένο σκοπό. Υπό την έννοια αυτή η εν λόγω

επεξεργασία δεν είναι νόμιμη, καθώς δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις που τίθενται από τις διατάξεις περί προσωπικών δεδομένων. Μάλιστα, στην απόφαση αυτή επισημάνθηκε ότι η δημοσιοποίηση αυτών των στοιχείων παραβιάζει ευθέως την συνταγματική αρχή της ιδιωτικότητας των προσώπων αλλά και την υπόληψη των προσώπων, αποτελώντας οιονεί ποινή για την εν λόγω ενέργεια τους, η οποία όμως αντίκειται στο άρθρο 7 του Συντάγματος.

Στην πραγματικότητα όμως, με την απόφαση αυτή, τονίστηκε η ανάγκη της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας αλλά και της αρχής της νομιμότητας της διοικητικής δράσης, καθόσον έκρινε ότι η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από την ανάγκη τόνωσης του χρέους εθνικής αλληλεγγύης προς εκπλήρωση της υποχρέωσης στράτευσης αλλά και ούτε χάριν προστασίας του γενικού δημοσίου συμφέροντος. Προκειμένου η εν λόγω επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων να είναι νόμιμη, απαιτείται σε κάθε περίπτωση να προβλέπεται από τον νόμο και να είναι αναγκαία και ανάλογη προς τον σκοπό ο οποίος επιδιώκεται να επιτευχθεί. . Επιπλέον, η επεξεργασία αυτή πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία για την εξασφάλιση του δικαιώματος πληροφόρησης επί θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος και εφόσον δεν παραβιάζεται καθ' οιονδήποτε τρόπο το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του υποκειμένου. Επομένως, η στρατιωτική διοίκηση, κατά τις ενέργειες της για προτροπή των στρατεύσιμων προς κατάταξη, θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική ως προς την νόμιμη και αναλογική προς τον επιδιωκόμενο σκοπό επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων.

B. Η ποινική διάσταση της ανυποταξίας

Μία από τις κυριότερες συνέπειες της ανυποταξίας, λόγω μη εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης, είναι η επιβολή ποινικών κυρώσεων. Ο στρατιωτικός ποινικός νομοθέτης έχει ορίσει την ανυποταξία ως γνήσιο στρατιωτικό έγκλημα που προσβάλλει άμεσα την στρατιωτική υπηρεσία. Η ανυποταξία συνιστά στρατιωτικό έγκλημα διότι είναι μία ανθρώπινη πράξη, της οποίας το βλαπτικό κοινωνικό αποτέλεσμα συνθέτει την ουσία του άδικου χαρακτήρα της, η οποία έχει προβλεφθεί ως αξιόποινη από τον τις διατάξεις του στρατιωτικού ποινικού κώδικα και τιμωρείται σύμφωνα με τις διατάξεις αυτού. Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με το άρθρο 32 του στρατιωτικού ποινικού κώδικα, *«όποιος κηρύσσεται ανυπότακτος, σύμφωνα με τον νόμο για την στρατολογία, τιμωρείται, σε ειρηνική περίοδο, με φυλάκιση μέχρι δύο ετών, σε πολεμική περίοδο, με ισόβια κάθειρξη, πλην όμως της περιπτώσεως που η πράξη του εν όψει των υπηρεσιών που θα μπορούσε να προσφέρει, δεν θα μπορούσε να προκαλέσει αξία λόγου βλάβη στην πολεμική προσπάθεια της χώρας, υπόψη των γενικών συνθηκών της επιστράτευσης, τότε επιβάλλεται κάθειρξη ή φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών και σε περίοδο μερικής ή παρατεταμένης γενικής επιστράτευσης, με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών, και αν συντρέχουν οι προηγούμενες προϋποθέσεις με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών»*.

Υποκείμενο τέλεσης του εγκλήματος της ανυποταξίας είναι ο στρατεύσιμος, ο οποίος έχει υποχρέωση κατάταξης στις ένοπλες δυνάμεις. Για να θεμελιωθεί δηλαδή το στρατιωτικό αυτό αδίκημα θα πρέπει να υφίσταται υποχρέωση στράτευσης είτε στο πλαίσιο εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας, είτε στο πλαίσιο συμμετοχής σε άσκηση εφεδρείας. Ζήτημα

συνταγματικότητας θα μπορούσε να προκύψει ως προς την υπαγωγή των ανυποτάκτων στην στρατιωτική ποινική δικαιοσύνη, δεδομένου ότι στον στρατιωτικό ποινικό κώδικα και στην δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων εμπίπτουν όσοι έχουν αποκτήσει την στρατιωτική ιδιότητα με την κατάταξη τους στις ένοπλες δυνάμεις. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι ανυπότακτοι, εφόσον δεν κατατάσσονται στις ένοπλες δυνάμεις, δεν αποκτούν την στρατιωτική ιδιότητα με αποτέλεσμα να μην υπάγονται στις διατάξεις του στρατιωτικού ποινικού κώδικα. Ωστόσο, ο ίδιος ο στρατιωτικός ποινικός κώδικας με την διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 εδ. γ' και δ' προβλέπει ότι στρατιωτικός είναι και όποιος καλείται νόμιμα να καταταγεί στις ένοπλες δυνάμεις από την λήξη της προθεσμίας προς κατάταξη. Για να μην δημιουργηθεί όμως παρανόηση και ως προς τις περιπτώσεις τυχόν αναβολών, διευκρινίζεται με σαφήνεια ότι η περίπτωση αυτή εφαρμόζεται μόνον όσον αφορά το έγκλημα της ανυποταξίας. Άλλωστε, η μη νόμιμη κατάταξη στις ένοπλες δυνάμεις και η παραβίαση της συνταγματικής αυτής επιταγής συνιστά ξεκάθαρη προσβολή της στρατιωτικής υπηρεσίας. Επομένως, πρόκειται για γνήσιο ιδιαίτερο έγκλημα, αφού η ιδιότητα του στρατιωτικού θεμελιώνει το αξιόποino της ανυποταξίας.⁸⁰

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η διάταξη του στρατιωτικού ποινικού κώδικα για τον προσδιορισμό της αντικειμενικής υπόστασης της αξιόποινης πράξης παραπέμπει στον στρατολογική νομοθεσία. Αυτό σημαίνει ότι ο προσδιορισμός της ανυποταξίας εναπόκειται καθαρά στην βούληση του στρατολογικού νομοθέτη. Θα πρέπει όμως στο σημείο αυτό να διευκρινιστεί ότι οι διατάξεις του άρθρου 32 του στρατιωτικού ποινικού κώδικα, δεν συνιστούν «λευκό» ποινικό νόμο, όπου όπως είναι γνωστό καθορίζεται μόνο η επιβλητέα ποινή, ενώ ο καθορισμός των συστατικών όρων του εγκλήματος παραπέμπεται σε άλλη νομοθετική πηγή. Εδώ, η διάταξη αυτή παραπέμπει στην νομοθεσία περί της Στρατολογίας των Ελλήνων όχι για τον καθορισμό των ειδικών συστατικών όρων αλλά για την συμπλήρωση του. Έτσι λοιπόν, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η διάταξη αυτή είναι «χωλός» ποινικός νόμος. Αυτό σημαίνει ότι ο νόμος αφενός είναι πλήρης ως προς την περιγραφή της αξιόποινης πράξης και των κυρώσεων αφετέρου ο ποινικός νομοθέτης αφήνει ένα συγκεκριμένο σημείο στο περιγραφικό τμήμα του νόμου χωρίς ρύθμιση προκειμένου αυτό να καλυφθεί από άλλο νομοθέτημα, χωρίς να σημαίνει ότι εξαρτάται πλήρως από το άλλο νομοθέτημα για την συμπλήρωση του. Η ανυποταξία έχει αυτοτελή ποινική υπόσταση τυποποιούμενη σε πρωταρχικό ποινικό κυρωτικό κανόνα με απαξία που πηγάζει απευθείας από αυτόν και δεν αποτελεί απλώς παράβαση κάποιων διατάξεων που καθορίζουν τους όρους της στρατεύσεως. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η πράξη και η απαξία της ανυποταξίας είναι επαρκώς ορισμένες και δεν τίθεται ζήτημα εναρμονισμού των ρυθμίσεων του άρθρου 32 με την διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος, το οποίο αξιώνει την περιγραφή της αξιόποινης συμπεριφοράς και τον ορισμό των στοιχείων αυτής στον ποινικό κώδικα, όπως συμβαίνει με τους «λευκούς» ποινικούς νόμους, οι οποίοι παραπέμπουν σε αόριστο πλήθος άλλων νομοθετημάτων που έχουν εκδοθεί.⁸¹

80. Βλ. Μανωλεδάκη, Ποινικό δίκαιο, επιτομή γενικού μέρους, 2005, σελ. 321-323

81. Βλ. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, Εκδ. 7, 2013, σελ. 116-117

Επιπλέον, ένα ακόμα κρίσιμο στοιχείο για την ποινική διαδικασία του ανυποτάκτου είναι να έχει δεχθεί ως στρατεύσιμος την πρόσκληση προς κατάταξη. Η γνωστοποίηση της πρόσκλησής του είναι συνήθως μέσω του σημειώματος κατάταξης το οποίο αποστέλλεται από την στρατολογική υπηρεσία στα κατά τόπο αρμόδια αστυνομικά τμήματα, τα οποία είναι μάλιστα υπεύθυνα για την επίδοσή τους. Ωστόσο, στα πλαίσια της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, έχει πλέον αναπτυχθεί διαδικτυακή πλατφόρμα μέσω της επίσημης ιστοσελίδας του Νομικού Σώματος των Ενόπλων Δυνάμεων, από όπου μπορούν οι στρατεύσιμοι να εκδώσουν μόνοι τους το σημείωμα κατάταξης, αφού βέβαια προηγουμένως έχουν ενημερωθεί σχετικά με την αποστολή μηνύματος στο κινητό τηλέφωνο ή μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Από την στιγμή λοιπόν που οι στρατεύσιμοι ενημερώνονται για την υποχρέωση τους προς κατάταξη και δεν κατατάσσονται στις στρατιωτικές μονάδες όπου έχουν οριστεί, σημαίνει ότι παραλείπουν να τελέσουν την υποχρέωσή τους. Η ανυποταξία, δηλαδή, είναι έγκλημα γνήσιας παράλειψης και το εγκληματικό νόημά της συνίσταται στην αδράνεια του στρατεύσιμου στην κοινωνικά αναμενόμενη προσέλευσή του στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων.

Ιδιαίτερο ζήτημα ανακύπτει όταν κηρύσσεται κανείς ανυπότακτος αναδρομικά. Αυτό στην πράξη συμβαίνει κατά κύριο λόγο όταν ένας πολιτογραφηθείς εγγράφεται στα μητρώα αρρένων του οικείου δήμου ως αδήλωτος.⁸² Όταν εγγράφεται ως αδήλωτος σημαίνει ότι κατά την ημερομηνία της αρχικής πρόσκλησής του όφειλε να είχε εγγραφεί και απλώς για κάποιον λόγο δεν είχε εγγραφεί και κατ' επέκταση είχε κανονικά υποχρέωση προς κατάταξη. Τότε, στην περίπτωση που δεν καταταγεί με την αμέσως επόμενη εκπαιδευτική σειρά της εγγραφής του στα μητρώα αρρένων, κηρύσσεται ανυπότακτος αναδρομικά με βάση την ημερομηνία που όφειλε να καταταγεί με την αρχική πρόσκληση της κλάσης του. Επίσης, αναδρομική κήρυξη μπορεί να λάβει χώρα στην περίπτωση που η στρατολογική υπηρεσία αντιληφθεί την μη ισχύ της αναβολής ενός προσώπου. Ο προβληματισμός που τίθεται είναι κατά πόσο μπορεί να ασκηθεί ποινική δίωξη για ανυποταξία στην περίπτωση που κάποιος κηρύχθηκε ανυπότακτος χωρίς να έχει ενημερωθεί καν για την πρόσκλησή του. Στην περίπτωση αυτή, η στρατολογική υπηρεσία λειτουργεί κατά δεσμία αρμοδιότητα και οφείλει να προβεί στην κήρυξή του καθόσον οφείλει να εκτελέσει την εφαρμογή του νόμου. Με βάση την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου, δεν γίνεται να ισχυριστεί κανείς άγνοια της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης, καθόσον δεν ενημερώθηκε για αυτήν την υποχρέωση επειδή δεν εκπλήρωσε μια άλλη νομοθετική υποχρέωση, αυτήν της εγγραφής του στα μητρώα αρρένων. Άλλωστε και η στρατολογική νομοθεσία αφήνει περιθώρια τακτοποίησης του λάθους με την άμεση κατάταξη του στις τάξεις του στρατού είτε με την αναδρομική χορήγηση αναβολής σπουδών ή μονίμου κατοίκου εξωτερικού. Όμως, είναι άλλο το κομμάτι της παράλειψης εκπλήρωσης μια στρατολογικής υποχρέωσης και άλλο της τέλεσης του εγκλήματος της ανυποταξίας με την καθαρά ποινική του όρου έννοια. Έχει να κάνει στην ουσία με πλασματική ανυποταξία και το στρατιωτικό ποινικό δικαστήριο καλείται

82. Άρθρο 3 του Ν. 2119/1993 «Κώδικας Διατάξεων περί Μητρώου Αρρένων»

να εκτιμήσει ένα πλάσμα δικαίου το οποίο διαμορφώνει μία τέτοια κατάσταση. Στις περιπτώσεις αυτές, παρόλο που υποβάλλεται μήνυση, είναι δυσχερές εγχείρημα η εξακρίβωση του δόλου του στρατευσίμου με αποτέλεσμα να αθώνεται. Αντιθέτως, θα ήταν ίσως καλύτερο, οι αναδρομικές ανυποταξίες να αξιολογούνται στο επίπεδο της διοικητικής και στρατολογικής νομοθεσίας, καθόσον τίθεται εν αμφιβολία το κατά πόσο πραγματώνεται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.

Η ανυποταξία είναι ένα έγκλημα διαρκές. Χαρακτηρίζεται ως τέτοιο επειδή η προσβολή του εννόμου αγαθού παρατείνεται χρονικά όσο εξακολουθεί η δημιουργηθείσα κατάσταση, δηλαδή για όσο χρονικό διάστημα ο ανυπότακτος δεν διακόπτει την ανυποταξία με κάποιον από τους προβλεπόμενους στην στρατολογική νομοθεσία τρόπους. Στα διαρκή εγκλήματα μετά την παράνομη πράξη, που στην περίπτωση αυτή είναι η μη κατάταξη, υπάρχει και μία παράλειψη η οποία συντηρεί την παράνομη πράξη, δηλαδή μέχρι να τακτοποιήσει την ανυποταξία του. Οι στρατολογικές υπηρεσίες καλούν τους ανυποτάκτους προς κατάταξη ανά τακτικά χρονικά διαστήματα, διότι, πλην των προβλεπόμενων κυρώσεων, ο απώτατος σκοπός είναι η εκπλήρωση των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων. Επειδή όμως η ανυποταξία είναι διαρκές έγκλημα, η μη κατάταξη τους στους επόμενους προγραμματισμούς και προσκλήσεις, δεν συνεπάγεται εκ νέου κήρυξη σε ανυποταξία αλλά συνιστά εκδήλωση της παραλείψεως τους να επαναφέρουν τα πράγματα στην προηγούμενη νόμιμη κατάσταση τους και να συνεχίζουν να συντηρούν την παράνομη πράξη. Σε περίπτωση όμως που διακοπεί η ανυποταξία λόγω εμφάνισης σε στρατιωτική αρχή, σύλληψης ή κατάταξης και δεν εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, στην επομένη της διακοπής πρόσκλησής του, θα κηρυχθεί εκ νέου ανυπότακτος διότι τότε θα πληροί εκ νέου τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος με θετική πράξη και δεν θα συνιστά απλά συνέχιση της προηγούμενης παράνομης συμπεριφοράς. Έτσι λοιπόν, μετά την διακοπή της ανυποταξίας, η εκ νέου μη κατάταξη και μη εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων συνεπάγεται εκ νέου κήρυξη σε ανυποταξία, με την εκ νέου επιβολή των αντίστοιχων ποινικών και διοικητικών κυρώσεων.

Κατόπιν των ως άνω αναφερθέντων, ως προς την υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος, η ανυποταξία τιμωρείται μόνον εφόσον τελείται με πρόθεση και όχι από αμέλεια. Ο δόλος του δράστη αφορά την γνώση και θέληση να τελέσει τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης της αξιόποινης πράξης. Αυτό σημαίνει ότι ο ανυπότακτος θα πρέπει να γνωρίζει ότι με βάση την πρόσκληση είχε υποχρέωση για κατάταξη σε συγκεκριμένη μονάδα μια ορισμένη ημερομηνία και να μην θέλει να εμφανιστεί. Η άγνοια ενός στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης συνιστά πραγματική πλάνη που αποκλείει τον δόλο του δράστη. Αυτό σημαίνει ότι, στην περίπτωση που κάποιος δεν κατατάχθηκε επειδή αποδεδειγμένα δεν γνώριζε ότι όφειλε να καταταγεί είτε επειδή δεν ενημερώθηκε ποτέ είτε επειδή δεν γνώριζε ότι έληξε η αναβολή του, θα εκδοθεί αθωωτική απόφαση λόγω πραγματικής πλάνης. Αντίθετα, η εσφαλμένη εντύπωση του δράστη ότι δικαιούνταν να μην καταταχθεί ενώ στην πραγματικότητα δεν δικαιούνταν, συνιστά νομική πλάνη, η οποία αίρει τον καταλογισμό εφόσον κριθεί συγγνωστή. Αυτό σημαίνει ότι, εάν κάποιος δεν κατατάχθηκε επειδή πίστευε

ότι μπορούσε να καταταχθεί και στην επόμενη εκπαιδευτική σειρά επειδή ακόμα σπουδάζει, χωρίς να έχει πρόθεση να προσβάλει το έννομο αγαθό της στρατιωτικής υπηρεσίας, τότε η πράξη δεν του καταλογίζεται. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο έγκλημα της ανυποταξίας δεν νοείται απόπειρα καθόσον, ως έγκλημα γνήσιας παράλειψης, από την επομένη κιόλας μέρα της οφειλόμενης ημερομηνίας υποχρέωσης κατάταξης, με την ολοκλήρωση της παράλειψης πραγματώνεται η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.⁸³

Γ. Η διοικητική διάσταση της ανυποταξίας

Η διοικητική κύρωση της ανυποταξίας που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την θεωρία αλλά και την νομολογία του διοικητικού δικαίου είναι η επιβολή χρηματικού προστίμου. Η ίδια η στρατολογική νομοθεσία, στην παράγραφο 6 του άρθρου 51 του Ν. 3421/2005, έχει αναθέσει στους Υπουργούς Οικονομικών και Εθνικής Άμυνας τον καθορισμό του ύψους του χρηματικού προστίμου που πρέπει να επιβάλλεται στους ανυποτάκτους. Με την Φ.429.1/17/281810/Σ.394/04 Μαρ 2011/ΚΥΑ απόφαση τους (ΦΕΚ 517/5-4-11, τ. Β') το χρηματικό πρόστιμο των ανυποτάκτων καθορίστηκε σε έξι χιλιάδες (6.000) ευρώ. Η ίδια η υπουργική απόφαση καθορίζει ότι η επιβολή του χρηματικού προστίμου επέρχεται την επομένη της ημερομηνίας που υποχρεούνται για κατάταξη και πως το χρηματικό πρόστιμο επιβάλλεται με απόφαση του Διευθυντή της αρμόδιας Στρατολογικής Υπηρεσίας, μαζί με την οποία συντάσσεται και αποστέλλεται στην αρμόδια Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία χρηματικός κατάλογος και τριπλότυπη περιληπτική κατάσταση βεβαίωσης εσόδων προκειμένου να βεβαιωθεί και να εισπραχθεί το πόσο του χρηματικού προστίμου. Διευκρινίζεται ότι τα χρηματικά ποσά του προστίμου της ανυποταξίας αποτελούν έσοδα του Δημοσίου και περιέρχονται στον Κρατικό Προϋπολογισμό. Τέλος, διασαφηνίζεται στην υπουργική απόφαση ότι αρμόδια Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία για την βεβαίωση και είσπραξη του είναι αυτή της φορολογίας του υπόχρεου με βάση την διεύθυνση διαμονής.

Η επιβολή του χρηματικού προστίμου της ανυποταξίας ως διοικητικής κύρωσης της μη εκπλήρωσης της υποχρέωσης στράτευσης θα πρέπει να διέπεται από την αρχή της αναλογικότητας. Το πεδίο των διοικητικών κυρώσεων αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας, διότι οι διοικητικές κυρώσεις αποτελούν σημαντικούς περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων. Κατά την ενάσκηση της νομοθετικής εξουσίας, η σχετική κύρωση που προβλέπεται από τον νομοθέτη θα πρέπει να είναι πρόσφορη, αναγκαία και ανάλογη με τον επιδιωκόμενο σκοπό της κύρωσης αυτής. Σχετικά, όμως, με το εάν οι τυχόν διοικητικές κυρώσεις που προβλέπονται παραβιάζουν την αρχή της αναλογικότητας ή όχι, έχει παρατηρηθεί μία επιφυλακτικότητα από την πλευρά της νομολογίας. Θα έλεγε κανείς ότι αυτοπεριορίζεται καθόσον κατά τον έλεγχο της νομιμότητας, ελέγχει μόνον τα ακραία όρια του προδήλως δυσανάλογου μέτρου διότι δεν θέλει να φτάσει στο σημείο να υποκαταστήσει το νομοθέτη και προτιμά να σεβαστεί την διακριτική ευχέρεια που διαθέτει και την ελεύθερη νομοθετική επιλογή. Η αρχή της αναλογικότητας αφορά όχι μόνο στην φύση της προβλεπόμενης κύρωσης, η οποία θα πρέπει να εναρμονίζεται με τον

83. Βλ. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, Εκδ. 7, 2013, σελ. 119-120

σεβασμό για την αξία του ανθρώπου, όπως απορρέει από το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, από το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το άρθρο 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και με την βαρύτητα της προβλεπόμενης κύρωσης.⁸⁴ Η βαρύτητα των κυρώσεων, μπορεί να αποτελεί πολιτική επιλογή του νομοθέτη αλλά δεν θα πρέπει να είναι ανέλεγκτη δικαστικώς. Η ίδια η αρχή της αναλογικότητας έρχεται να βάλει όρια στην νομοθετική βούληση προκειμένου να εξασφαλιστεί η πλήρης νομιμότητα των νομοθετικών ρυθμίσεων ως προς την επιβολή ορισμένων κυρώσεων.

Όσον αφορά την φύση της διοικητικής κύρωσης της επιβολής του χρηματικού προστίμου της ανυποταξίας θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι αυτή δεν προσβάλλει την αξία του ανθρώπου διότι δεν του στερεί ένα έννομο αγαθό απαραίτητο για την ελεύθερη και άνετη διαβίωσή του. Έχει κριθεί νομολογιακά ότι το χρηματικό πρόστιμο συνιστά μία συνταγματικώς θεμιτή διοικητική κύρωση. Ωστόσο, εγείρονται ζητήματα ως προς τη βαρύτητα της διοικητικής κύρωσης. Έχει υποστηριχθεί ότι το ύψος του επιβαλλόμενου προστίμου σε σχέση με την βαρύτητα της πράξης αντίκειται στην συνταγματική αρχή της αναλογικότητας διότι προξενεί δυσανάλογα μεγάλη βλάβη, δεδομένων των οικονομικών δυσχερειών και των ιδιαίτερα χαμηλών εισοδημάτων, περιορίζοντας υπέρμετρα το δικαίωμα στην περιούσια τους. Ωστόσο, η ελληνική νομολογία έχει καταλήξει ότι ένα μέτρο που προβλέπεται από διάταξη νόμου ως διοικητική κύρωση μόνον τότε παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, όταν από το είδος του ή η φύση του είναι προδήλως ακατάλληλο, ή κατά δεδομένα της κοινής πείρας απρόσφορο, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού ή όταν οι δυσμενείς συνέπειες του μέτρου τελούν σε προφανή δυσαναλογία ή υπερακοντίζουν τον επιδιωκόμενο σκοπό.⁸⁵ Έχει κριθεί από την ελληνική δικαιοσύνη ότι το χρηματικό πρόστιμο των έξι χιλιάδων ευρώ που προβλέπεται ως κύρωση για την περίπτωση της ανυποταξίας, το ύψος του οποίου ευλόγως συναρτάται προς τη σοβαρότητα της παράβασης, ήτοι η άρνηση εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης, δεν αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας, διότι δεν θεσπίζεται μέτρο προδήλως ακατάλληλο ή απρόσφορο που υπερακοντίζει τον νόμο. Άλλωστε, δεν μπορεί να τεθεί καν ζήτημα παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας με βάση τις προσωπικές ιδιαίτερες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες του καθενός, διότι η διοίκηση δεν διαθέτει διακριτική ευχέρεια να προσδιορίσει το ύψος του χρηματικού προστίμου ανάλογα με τις κατά περίπτωση ιδιαίτερες περιστάσεις.⁸⁶

Γ1. Η διοικητική φύση του χρηματικού προστίμου της ανυποταξίας

Αναφορικά με την νομική φύση του προστίμου της ανυποταξίας, από άποψη διοικητικού δικαίου, συνιστά μια διοικητική πράξη. Διοικητική πράξη είναι η δήλωση της βούλησης του διοικητικού οργάνου με την οποία θεσπίζεται μονομερώς μια νομική ρύθμιση κατ' ενάσκηση της δημόσιας εξουσίας με μόνη την βούληση του διοικητικού οργάνου. Στην πραγματικότητα

84. Βλ. Δημητρακόπουλου Ι. Δ., Διοικητικές κυρώσεις και θεμελιώδη δικαιώματα: Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 148-159

85. ΟΛ ΣτΕ 990/2004, 3474/2011, 2151/2017

86. ΜΔΠρΑΘ 6751/2018

αποτελεί ένα νομικό μέσο με το οποίο ασκείται η δημόσια εξουσία για την επιδίωξη δημόσιου σκοπού. Επομένως, για να οριστεί μία πράξη ως διοικητική θα πρέπει να είναι μονομερής νομική ενέργεια και να προέρχεται από διοικητικό όργανο ή διοικητική αρχή. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της διοικητικής πράξης είναι το τεκμήριο της νομιμότητας, το οποίο έχει ως συνέπεια την παραγωγή όλων των εννόμων αποτελεσμάτων της που ορίζονται από την εν λόγω πράξη, ανεξάρτητα από την πιθανή νομική πλημμέλεια που την βαρύνει. Αυτό σημαίνει ότι μία διοικητική πράξη, ακόμα και αν είναι άκυρη, παράγει κανονικά έννομα αποτελέσματα και δεσμεύει εξίσου την Διοίκηση και τον διοικούμενο μέχρι την ακύρωσή της και την εξαφάνισή της από την έννομη τάξη. Το δεύτερο κυριότερο χαρακτηριστικό της διοικητικής πράξης είναι η εκτελεστικότητα της. Επομένως, μία πράξη, για να θεωρηθεί διοικητική, θα πρέπει να επιφέρει άμεση μεταβολή στον νομικό κόσμο και να επιδρά άμεσα στον εξωτερικό κόσμο. Με άλλα λόγια, η ρύθμιση που θεσπίζει είναι υποχρεωτική τόσο για την Διοίκηση όσο και για τον διοικούμενο από την έκδοσή της, χωρίς να χρειάζεται να μεσολαβήσει άλλη διοικητική ή δικαστική διαδικασία.⁸⁷

Πιο συγκεκριμένα, η επιβολή διοικητικού προστίμου για την ανυποταξία συνιστά μία δυσμενή ατομική διοικητική πράξη. Ως ατομική διοικητική πράξη νοείται αυτή που θεσπίζει ατομικούς κανόνες δικαίου, όπου οι αποδέκτες, τα πρόσωπα στα οποία απευθύνεται, ορίζονται ατομικώς κατά τρόπο συγκεκριμένο, με αναφορά των στοιχείων που καθορίζουν την ταυτότητά τους. Έτσι ακριβώς και η απόφαση επιβολής χρηματικού προστίμου του Διευθυντή Στρατολογικής Υπηρεσίας είναι ατομικώς ορισμένη, αναγράφοντας όλα τα στοιχεία της ταυτότητας του ανυποτάκτου. Ταυτόχρονα όμως η διοικητική αυτή πράξη είναι δυσμενής για τον διοικούμενο καθώς θεσπίζεται κανόνας δικαίου που επιβάλλει ορισμένη υποχρέωση για θετική ενέργεια ή παράλειψη παρά την θέληση του διοικουμένου.⁸⁸ Έτσι και το πρόστιμο της ανυποταξίας επιβάλλει στον ανυπότακτο να προβεί στην πληρωμή του αντίστοιχου χρηματικού ποσού, χειροτερεύοντας την νομική του θέση.

Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, τίθεται το ζήτημα κατά πόσο στην περίπτωση της ανυποταξίας υφίσταται το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του διοικουμένου. Με βάση το δικαίωμα αυτό, όταν εκδίδεται μία δυσμενής ατομική διοικητική πράξη, όπως είναι η έκδοση της απόφασης επιβολής χρηματικού προστίμου από τον Διευθυντή της αρμόδιας Στρατολογικής Υπηρεσίας, ο διοικούμενος έχει την δυνατότητα, πριν από την έκδοση της πράξης αυτής, να διατυπώσει τις απόψεις του, ύστερα από σχετική κλήση του από το διοικητικό όργανο. Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης έχει καθιερωθεί ως γενική αρχή του διοικητικού δικαίου και προβλέπεται από το άρθρο 20 παρ. 2 του Συντάγματος. Η προηγούμενη ακρόαση του διοικουμένου είναι αναγκαία στην περίπτωση των ατομικών διοικητικών πράξεων, οι οποίες εκδίδονται αυτεπαγγέλτως και περιέχουν ρύθμιση που συνδέεται με υποκειμενική συμπεριφορά του ενδιαφερομένου και επιφέρει βλάβη στα δικαιώματά του. Μάλιστα η υποχρέωση αυτή της διοίκησης για κλήση του διοικουμένου σε ακρόαση δεν αναιρείται στις περιπτώσεις που κατά της πράξης προβλέπεται η δυνατότητα

87. Πρεβεδούρου Ε., Οι διοικητικές πράξεις (έννοια και διακρίσεις)/ <https://www.prevedourou.gr/>

88. Βλ. Σπηλιωτόπουλου Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 1, 14η έκδοση, 2011, σελ. 121

άσκησης διοικητικής προσφυγής. Έχει υποστηριχθεί δε από πολλούς διοικουμένους που κηρύχθηκαν ανυπότακτοι, ότι οι Στρατολογικές Υπηρεσίες δεν προέβησαν, ως όφειλαν, στην προηγούμενη κλήση τους προκειμένου να προβάλουν συγκεκριμένους ισχυρισμούς ενώπιον του διοικητικού οργάνου προκειμένου να επηρεάσουν την λήψη της απόφασης του. Ωστόσο στην περίπτωση της ανυποταξίας, δεν υφίσταται η δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος της προηγούμενης ακρόασης καθόσον η Διοίκηση ενεργεί κατά δεσμία αρμοδιότητα και η κρίση της στηρίζεται στο αντικειμενικό δεδομένο της μη κατάταξης την οφειλόμενη ημερομηνία υποχρέωσης κατάταξης και όχι απλώς στην υποκειμενική συμπεριφορά του διοικουμένου. Άλλωστε, έχει διαμορφωθεί νομολογιακά ότι η προηγούμενη ακρόαση δεν είναι αναγκαία όταν η κρίση του διοικητικού οργάνου για τη συνδρομή των νόμιμων προϋποθέσεων της έκδοσης της δυσμενούς διοικητικής πράξης στηρίζεται σε αντικειμενικά δεδομένα ή εκδίδεται κατά δεσμία αρμοδιότητα, προς διαπίστωση αυτοδικαίως επερχόμενης έννομης κατάστασης.⁸⁹

Κατά της απόφασης επιβολής χρηματικού προστίμου δύναται να ασκηθεί η διοικητική προσφυγή που προβλέπεται στο άρθρο 66 του Ν. 3421/2005. Με βάση την νομοθετική αυτή διάταξη, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να ασκήσουν διοικητική προσφυγή κατά των πράξεων των Στρατολογικών Υπηρεσιών, μέσα σε αποκλειστική προθεσμία δύο μηνών από την στιγμή που λαμβάνουν αποδεδειγμένα γνώση της σχετικής πράξης. Η προσφυγή αυτή υποβάλλεται στην αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία που τη διαβιβάζει εντός πέντε ημερών, μαζί με τις απόψεις της και τα αντίγραφα των σχετικών εγγράφων στην Διεύθυνση Νομικού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, η οποία εκδίδει και την απόφαση επί της προσφυγής. Όσον αφορά την νομική φύση της προσφυγής αυτής θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι συνιστά ειδική διοικητική προσφυγή και όχι απλή αίτηση θεραπείας ή ενδικοφανή προσφυγή. Η ειδική διοικητική προσφυγή προβλέπεται από ειδικές διατάξεις, οι οποίες καθορίζουν την αρχή στην οποία ασκείται και τις προθεσμίες άσκησής της και επιτρέπει μόνον τον έλεγχο της νομιμότητας της προσβαλλόμενης πράξης, χωρίς να υπεισέρχεται σε ουσιαστικό έλεγχο αυτής. Οι πράξεις που εκδίδονται επί της ειδικής διοικητικής προσφυγής, έχουν εκτελεστό χαρακτήρα όταν δέχονται την προσφυγή και ακυρώνουν την πράξη. Έτσι και στην περίπτωση της ανυποταξίας, η προσφυγή προβλέπεται στην ειδική νομοθεσία περί στρατολογίας, ελέγχει μόνον τις νομικές πλημμέλειες της πράξης, και εάν γίνει δεκτή η προσφυγή τότε ακυρώνεται και το χρηματικό πρόστιμο. Επομένως, η προσφυγή αυτή είναι ειδική διοικητική προσφυγή διότι ελέγχεται η πράξη μόνον από άποψη νομιμότητας και δεν συνεπάγεται επανεξέταση της υπόθεσης και κατ' ουσία, και όχι ενδικοφανής προσφυγή, η οποία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την υποβολή προσφυγής ενώπιον της διοικητικής δικαιοσύνης. Αυτό είναι πολύ σημαντικό να διευκρινιστεί καθώς η άσκηση της προσφυγής του άρθρου 66 του Ν. 3421/2005 δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση του ένδικου βοηθήματος της αίτησης ακυρώσεως στα διοικητικά δικαστήρια.⁹⁰ Μάλιστα, η άσκηση της ειδικής διοικητικής προσφυγής, πλην του ότι δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση δικαστικής προσφυγής, διακόπτει την προθεσμία για την άσκηση αίτησης του ένδικου βοηθήματος της αίτησης ακύρωσης.

89. Βλ. Σπηλιωτόπουλου Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 1, 14η έκδοση, 2011, σελ. 167

90. ΣτΕ 804/2011, ΣτΕ 428/2008

Μια εξίσου σημαντική παράμετρος του ζητήματος είναι οι περιπτώσεις στις οποίες το χρηματικό πρόστιμο μπορεί να ακυρωθεί. Αρχικά πρέπει να σημειωθεί ότι χρηματικό πρόστιμο ακυρώνεται με απόφαση του Διευθυντή της αρμόδιας Στρατολογικής Υπηρεσίας όταν τακτοποιείται στρατολογικά το ζήτημα της ανυποταξίας. Αφετηρία της εξετάσεως του ζητήματος της ακύρωσης του προστίμου αποτελεί η ρύθμιση της παραγράφου 6 του άρθρου 2 της Φ.429.1/17/281810/Σ.394/04 Μαρ 2011/ΚΥΑ απόφασης των Υπουργών Εθνικής Άμυνας και Οικονομικών σχετικά με τον καθορισμό του χρηματικού προστίμου. Σύμφωνα με την διάταξη αυτή για τους ανυπότακτους, που δεν έχουν καταβάλει το χρηματικό πρόστιμο, τακτοποιούνται όμως για την ανυποταξία τους με οποιοδήποτε τρόπο, εκδίδεται ακυρωτική απόφαση για την μη καταβολή του χρηματικού προστίμου. Η διάταξη αυτή εγείρει προβληματισμούς κυρίως ως προς το ποιες είναι οι περιπτώσεις τακτοποίησης της ανυποταξίας και ως προς τι ισχύει νομοθετικά για όσους έχουν πληρώσει το χρηματικό πρόστιμο. Αρχικά πρέπει να διασαφηνιστεί ότι, για την στρατολογική τακτοποίηση που συνεπάγεται ακύρωση του επιβληθέντος χρηματικού προστίμου απαιτείται η εξαίρεση από την πρόσκληση για κατάταξη με την οποία δεν κατατάχθηκε ο ανυπότακτος και ενδιαφέρει, οι προϋποθέσεις τακτοποίησης, να υπήρχαν κατά την ημερομηνία υποχρέωσης για κατάταξη αλλά δεν είχαν κατατεθεί τα απαραίτητα δικαιολογητικά. Μία τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση είναι η αναδρομική χορήγηση αναβολής για λόγους σπουδών. Πιο αναλυτικά, όταν ο στρατεύσιμος δεν κατατάχθηκε την οφειλόμενη ημερομηνία υποχρέωσης κατάταξης επειδή σπούδαζε ή φοιτούσε ακόμα στο σχολείο αλλά δεν είχε υποβάλει ποτέ αίτηση για αναβολή σπουδών, κηρύσσεται ανυπότακτος. Ωστόσο, εάν μετά την ανυποταξία προσκομίσει πιστοποιητικό σπουδών από το οποίο προκύπτει ότι κατά την ημερομηνία υποχρέωσης κατάταξης συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις χορήγησης αναβολής για λόγους σπουδών, τότε χορηγείται αναδρομικά η αναβολή και ακυρώνεται η ανυποταξία και το χρηματικό πρόστιμο.

Επιπλέον, με την πρόσφατη τροποποίηση που επήλθε με τον Ν. 4609/2019, ένας ακόμα τρόπος ακύρωσης του χρηματικού προστίμου είναι η απαλλαγή από την υποχρέωση στράτευσης. Μάλιστα την παράγραφο 9 του Ν. 3421/2005 αναφέρεται πλέον ρητώς ότι *«όσοι διετέλεσαν οποτεδήποτε ή διατελούν σε ανυποταξία, με την απαλλαγή τους από τη στράτευση, εξαιρούνται από την πρόσκληση ή τις προσκλήσεις για τις οποίες κηρύχθηκαν ανυπότακτοι. Το αξιόποινο της ανυποταξίας τους εξαλείφεται και αίρονται όλες οι έννομες συνέπειες. Οι δικογραφίες για τις ανυποταξίες τίθενται στο αρχείο με πράξη του εισαγγελέα του αρμόδιου στρατιωτικού δικαστηρίου»*. Στην συγκεκριμένη λοιπόν περίπτωση δεν υφίσταται απλώς δυνατότητα ακύρωσης του χρηματικού προστίμου αλλά τακτοποιεί την ανυποταξία και ως προς το ποινικό της σκέλος. Στην πραγματικότητα αφορά εξαίρεση από την πρόσκληση με την οποία κηρύχθηκε ανυπότακτος. Αυτό σημαίνει ότι εφόσον απαλλάχθηκε, την ημερομηνία οφειλόμενης κατάταξης θεωρείται πλασματικά ότι δεν είχε υποχρέωση προς κατάταξη και άρα το πρόστιμο επιβλήθηκε παρανόμως. Συνέπεια αυτού είναι να ακυρωθεί το χρηματικό πρόστιμο στο σύνολο του, ανεξάρτητα με το εάν έχει καταβληθεί ή όχι. Μια ακόμη περίπτωση στην οποία εξαιρούνται οι ανυπότακτοι από την πρόσκληση για κατάταξη, είναι αυτή της χορήγησης της αναβολής μονίμου κατοίκου εξωτερικού. Στους μονίμους κατοίκου εξωτερικού το πρόστιμο ακυρώνεται ακόμα και εάν απέκτησαν την ιδιότητα του μονίμου κατοίκου σε μεταγενέστερο της ανυποταξίας χρόνο.

Στην παράγραφο 3 του άρθρου 25 του Ν. 3421/2005 ορίζεται ρητά ότι οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού εξαιρούνται από την πρόσκληση με την οποία κηρύχθηκαν ανυπότακτοι, εξαλείφεται το αξιόποινο της πράξης και αίρονται όλες οι ποινικές συνέπειες. Στην ουσία, για τους μόνιμους κατοίκους εξωτερικού ισχύει η ίδια νομοθετική ρύθμιση που ισχύει και για τους απαλλαγέντες, με συνέπεια να ακυρώνεται και για αυτούς το πρόστιμο στο σύνολο του ανεξάρτητα με το εάν αυτό έχει καταβληθεί ή όχι. Στις ανωτέρω περιπτώσεις, η ακύρωση του χρηματικού προστίμου και η τακτοποίηση της ανυποταξίας λαμβάνει χώρα αυτεπαγγέλτως από τις Στρατολογικές Υπηρεσίες, οι οποίες ενεργούν κατά δεσμία αρμοδιότητα, χωρίς να απαιτείται η υποβολή σχετικού αιτήματος από την πλευρά του διοικουμένου.

Επίσης, στα πλαίσια της πολιτικής διευθέτησης του ζητήματος της ραγδαίας αύξησης των ανυποτάκτων, η κρατική εξουσία ανά τακτά χρονικά διαστήματα εκδίδει «τακτοποιητικούς» νόμους, δηλαδή ορισμένες νομοθετικές ρυθμίσεις με την οποία προβλέπει συγκεκριμένες περιπτώσεις, πλην των αναφερομένων στην στρατολογική νομοθεσία, με τις οποίες τακτοποιούνται οι ανυπότακτοι και ακυρώνονται τα χρηματικά τους πρόστιμα. Δύο σημαντικά νομοθετήματα, με τα οποία ρυθμίστηκαν οι στρατιωτικές υποχρεώσεις των ανυποτάκτων, που απασχόλησαν την θεωρία και την νομολογία είναι οι νόμοι Ν. 4361/2016 και ο πρόσφατος Ν. 4609/2019. Τα δύο αυτά νομοθετήματα περιέχουν ταυτόσημο ρυθμιστικό πλαίσιο, με ορισμένες μόνον διαφοροποιήσεις. Το άρθρο 19 του Ν.4609/2019 προβλέπει ότι, όσοι είναι ανυπότακτοι κατά την έναρξη ισχύος του νόμου εξαιρούνται από την πρόσκληση για κατάταξη με την οποία κηρύχθηκαν ανυπότακτοι, όσοι έχουν ήδη καταταγεί στις ένοπλες δυνάμεις και εκπλήρωσαν πλήρως ή μερικώς τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, όσοι καταταγούν μέχρι 31 Δεκεμβρίου 2020, όσοι έχουν ήδη απαλλαγεί ή απαλλάγουν από την στράτευση μέχρι 31 Δεκεμβρίου 2020, όσοι τελούν σε αναβολή για λόγους υγείας ή λάβουν αναβολή για λόγους υγείας μέχρι το ανωτέρω χρονικό όριο και όσοι έχουν εκπληρώσει ως αντιρρησίες συνείδησης. Στη ίδια διάταξη ορίζεται ότι το αξιόποινο της ανυποταξίας εξαλείφεται, οι ποινικές συνέπειες αίρονται και οι διοικητικές συνέπειες και τα διοικητικά πρόστιμα ακυρώνονται. Διευκρινίζεται μάλιστα ότι αν μέρος των διοικητικών προστίμων έχει αποπληρωθεί, διαγράφεται το υπολειπόμενο ποσό. Ακριβώς ίδιες διατάξεις περιλάμβανε και το άρθρο 12 του Ν. 4361/2016, όπου ως απώτατο χρονικό όριο τακτοποίησης ήταν η 31^η Δεκεμβρίου 2017 και οριζόταν επίσης ότι τα διοικητικά πρόστιμα διαγράφονται στο σύνολο τους και πως σε περίπτωση που μέρος αυτών έχει αποπληρωθεί διαγράφεται το υπολειπόμενο ποσό.

Λαμβανομένου υπόψη τα ως άνω αναφερθέντα, διαπιστώνεται ότι, με τα νομοθετήματα με οποία τακτοποιούνται οι ανυποταξίες, τα χρηματικά πρόστιμα ακυρώνονται για όσους δεν έχουν αποπληρώσει το οφειλόμενο χρηματικό πρόστιμο στην εφορία και εφόσον έχουν αποπληρώσει μέρος αυτού, ακυρώνεται μόνον το υπολειπόμενο οφειλόμενο ποσό του χρηματικού προστίμου. Αυτό σημαίνει πως για όσους ανυποτάκτους έχουν αποπληρώσει όλο το χρηματικό πρόστιμο, αυτό δεν ακυρώνεται και δεν υφίσταται δυνατότητα επιστροφής του ως αχρεωστήτως καταβληθέντος. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Ν. 4609/2019 οι ρυθμίσεις τακτοποίησης των στρατιωτικών υποχρεώσεων των ανυποτάκτων, έχουν ως σκοπό την μείωση του μεγάλου αριθμού των ανυποτάκτων της χώρας μας, παρέχοντας ένα κίνητρο για συμμόρφωση με την συνταγματική υποχρέωση προς στράτευση τόσο στο πλαίσιο του σεβασμού στην αρχή της στρατολογικής ισότητας όσο και της δυσχερούς δημοσιονομικής και

ανθρωπιστικής κρίσης που πλήττει τους νέους. Οι ανυπότακτοι, προκειμένου να απαλλαχθούν οριστικώς από τις ποινικές και διοικητικές κυρώσεις που τους έχουν επιβληθεί, ωθούνται να εκπληρώσουν, εντός ορισμένου χρονικού διαστήματος, την θητεία τους. Βέβαια, η τακτοποίηση των ανυποτάκτων δεν εξυπηρετεί μόνον τα συμφέροντα των άμεσα ενδιαφερομένων αλλά εξυπηρετεί κατά πολύ και τα Στρατιωτικά Δικαστήρια, τα οποία θα ρυθμίσουν τις εκκρεμείς δικογραφίες, και τις Δημόσιες Οικονομικές Υπηρεσίες, οι οποίες θα προβούν στην ρύθμιση χρόνιων ανείσπρακτων και αβεβαίωντων οφειλών, αποσυμφορίζοντας έτσι και την στρατιωτική ποινική δικαιοσύνη και την λειτουργία των δημόσιων οικονομικών υπηρεσιών.⁹¹

Διαπιστώνεται ότι, η εξαίρεση από τις προσκλήσεις για κατάταξη των ανυποτάκτων ευνοεί μία μόνο κατηγορία των ανυποτάκτων, αυτών που δεν πλήρωσαν ποτέ το χρηματικό πρόστιμο που τους επιβλήθηκε, δεδομένου ότι όσοι το αποπλήρωσαν δεν δικαιούνται την επιστροφή του ποσού ως αχρεωστήτως καταβληθέντος. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, η ρύθμιση αυτή παραβιάζει την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου του άρθρου 4 παρ. 1 του Συντάγματος, καθόσον το πραγματικό γεγονός της καταβολής από τον συνεπή φορολογούμενο ή τον έχοντα την οικονομική δυνατότητα, δεν μπορεί να διαφοροποιεί την θέση του απέναντι στον νόμο από τον ασυνεπή. Άλλωστε, αυτά τα κριτήρια δεν λαμβάνονται υπόψη από την Διοίκηση για την διαφοροποίηση του ύψους του προστίμου κατά την επιβολή του χρηματικού προστίμου. Παρατηρείται επιλεκτική απαλλαγή από το επαχθές χρηματικό πρόστιμο, παρά την τακτοποίηση όλων των ανυποτάκτων ως προς τις ποινικές και διοικητικές κυρώσεις. Έτσι λοιπόν, σε περίπτωση που το δικαστήριο κρίνει αντισυνταγματική την διάταξη αυτή, τότε θα μπορεί να διεκδικήσει δικαστικά κανείς το χρηματικό ποσό του προστίμου το οποίο εν τέλει το είχε αποπληρώσει ολόκληρο. Σε κάθε περίπτωση όμως η διεκδίκηση του χρηματικού ποσού μπορεί να λάβει χώρα μόνον δικαστικά και όχι διοικητικά, διότι δεν προβλέπεται διοικητική διαδικασία επιστροφής του ποσού. Στον αντίποδα όμως, όσον αφορά την συγκεκριμένη ρύθμιση, η αιτιολογική έκθεση του νόμου αναφέρει ότι διαγράφεται μόνο το υπολειπόμενο ποσό και όχι το ήδη καταβληθέν σε προγενέστερο χρόνο, προς διευκρίνιση τυχόν ερμηνευτικών εκδοχών, οι οποίες θα αποβαίνουν εις βάρος των τακτοποιούμενων ανυποτάκτων, για λόγους γενικότερου δημοσίου συμφέροντος.

Ο νομοθέτης όμως, δεσμεύεται από την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου, με αποτέλεσμα όταν εισάγει εξαιρέσεις και διαφορετικές ρυθμίσεις αυτές δεν θα πρέπει να είναι αυθαίρετες αλλά να επιβάλλονται για λόγους γενικού δημοσίου συμφέροντος, η συνδρομή του οποίου υπόκειται στην κρίση των δικαστηρίων. Το γενικό συμφέρον λειτουργεί άλλοτε ως κριτήριο για τον έλεγχο της ύπαρξης διαφορετικών πραγματικών καταστάσεων και άλλοτε ως κριτήριο για τον έλεγχο της τυχόν διαφοροποίησης μεταξύ νομικών καταστάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις ο δικαστής ελέγχει την συνταγματικότητα κάποιας διάταξης, εφόσον υπάρχουν ενδείξεις για παραβίαση της αρχής της νομοθετικής ισότητας. Λόγος γενικού συμφέροντος συντρέχει όταν υφίσταται μεταξύ πραγματικών καταστάσεων διαφορά επαρκής για να θεμελιώσει μια αποκλίνουσα νομοθετική ρύθμιση ή

91. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ρυθμίσεις Μέριμνας Προσωπικού Ενόπλων Δυνάμεων, Στρατολογίας, Στρατιωτικής Δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις»

όταν τίθενται νομικές διαφοροποιήσεις συνταγματικά επιβεβλημένες. Δεν θα πρέπει δηλαδή να ρυθμίζονται διαφορετικά όμοιες καταστάσεις στο όνομα του γενικού δημοσίου συμφέροντος, του οποίου η επίκληση δεν θα πρέπει να είναι γενική και αόριστη καθόσον, εν τέλει, αυτό το οποίο ελέγχει ο δικαστής, δεν είναι η ύπαρξη κάποιων αόριστων λόγων γενικού δημοσίου συμφέροντος, αλλά αυτές καθαυτές οι πραγματικές και νομικές καταστάσεις ως προς την ομοιότητα ή διαφοροποίηση τους, η οποία θα δικαιολογεί και την διαφορετική μεταχείριση.⁹² Επομένως, κάθε νομοθετική διάταξη, έτσι και αυτή που αφορά την ακύρωση του χρηματικού προστίμου των ανυποτάκτων σε περίπτωση αποπληρωμής του ποσού, υφίσταται η δυνατότητα να ελεγχθεί από το δικαστήριο κατά πόσο εν τέλει η διαφορετική μεταχείριση των ανυποτάκτων δικαιολογείται από λόγους δημοσίου συμφέροντος και κατά πόσο παραβιάζει την αρχή της ισότητας. Σε κάθε περίπτωση εναπόκειται στην διακριτική ευχέρεια του δικαστή που θα επιληφθεί επί τέτοιας υποθέσεως κατά τον διάχυτο και παρεμπίπτων έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων.

Δ. Η «ποινική φύση» του χρηματικού προστίμου και εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*

Η υπαγωγή στο καθεστώς της ανυποταξίας, λόγω μη εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης, συνεπάγεται την επιβολή και ποινικών και διοικητικών κυρώσεων. Οι δύο κατηγορίες κυρώσεων είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους καθόσον η μία δεν επηρεάζει την έκβαση της άλλης. Πιο συγκεκριμένα, η ποινική διαδικασία δεν έχει σχέση με την επιβολή του χρηματικού προστίμου, γεγονός που σημαίνει ότι σε περίπτωση που ο ανυπότακτος αθωωθεί από το στρατιωτικό ποινικό δικαστήριο θα συνεχίζει να οφείλει κανονικά το χρηματικό πρόστιμο. Η ποινική αθώωση δεν επηρεάζει την επιβολή της διοικητικής κύρωσης, καθόσον το χρηματικό πρόστιμο συνεχίζει να οφείλεται. Στο προηγούμενο στρατολογικό νομοθετικό καθεστώς που ίσχυε πριν το 2010, αντί του χρηματικού προστίμου, προβλεπόταν ως διοικητική κύρωση εξάμηνη πρόσθετη στρατιωτική υποχρέωση, η οποία μάλιστα ακυρωνόταν σε περίπτωση αθωωτικής απόφασης ή εξάλειψης του αξιοποίνου. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι, ενώ στο προγενέστερο νομοθετικό καθεστώς η μια διαδικασία επηρέαζε και την άλλη, στον ισχύον νομοθετικό καθεστώς ο ανυπότακτος οφείλει και να ακολουθήσει μία μακροχρόνια ποινική διαδικασία στα πλαίσια της στρατιωτικής ποινικής δικαιοσύνης και να πληρώσει ένα διοικητικό πρόστιμο μεγάλου ύψους, το οποίο για ορισμένους είναι δυσβάσταχτο. Εξετάζεται λοιπόν, κατά πόσο στην περίπτωση της ανυποταξίας μπορεί να εφαρμοστεί η αρχή *ne bis in idem*, η οποία μπορεί να έχει καθιερωθεί στα πλαίσια του ποινικού δικαίου, όμως, κατ' επιρροή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και του ενωσιακού δικαίου, έχει κριθεί νομολογιακά ότι μπορεί να εφαρμοστεί και στην περίπτωση σώρευσης ποινικών και διοικητικών κυρώσεων.

92. Βλ Βενιζέλου Ε., Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, 1990, σελ. 154-158

Η αρχή *ne bis in idem* έχει τις ρίζες τις στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, όπου με βάση την αρχή αυτή κανείς δεν μπορεί να τιμωρείται δύο φορές για το ίδιο έγκλημα. Πιο συγκεκριμένα είναι τυποποιημένη στο άρθρο 57 παρ. 1 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας όπου αναφέρεται με τρόπο σαφή και αδιαμφισβήτητο ότι *«αν κάποιος έχει καταδικαστεί αμετάκλητα ή αθωωθεί ή έχει παύσει η ποινική δίωξη εναντίον του, δεν μπορεί να ασκηθεί και πάλι εις βάρος του δίωξη για την ίδια πράξη, ακόμα και αν δοθεί σε αυτήν διαφορετικός χαρακτηρισμός»*. Στην πραγματικότητα, η αρχή αυτή αποτυπώνει την αρνητική λειτουργία του ουσιαστικού δεδικασμένου. Δικαιολογητική βάση της αρχής αυτής, δεν είναι μόνον η εξασφάλιση της ασφάλειας δικαίου και της κοινωνικής ειρήνης, αλλά και η διασφάλιση του κύρους των δικαστηρίων και της δικαστικής εν γένει λειτουργίας. Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί από ένα μέρος της θεωρίας ότι ένας από τους λόγους που θα πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή αυτή είναι το γεγονός ότι επωφελείται ουσιαστικά ο κατηγορούμενος, καθώς προλαμβάνει την ταλαιπώρηση του μέσα από μια μακροχρόνια ποινική διαδικασία, δεδομένου ότι η νέα δίωξη για τα ίδια ακριβώς πραγματικά περιστατικά είναι άδικη, εφόσον έχει ήδη αντιμετωπιστεί και κριθεί από τον δικονομικό μηχανισμό. Στην πραγματικότητα η αρχή αυτή διαφυλάσσει το εύλογο δικαίωμα κάθε πολίτη να τελειώσει κάποτε η ταλαιπωρία της ποινικής δίωξης για την ίδια πράξη προστατεύονται έτσι το συνταγματικό ατομικό δικαίωμα για δραστική δικαστική προστασία, που θεμελιώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος.⁹³

Αναφορικά με τις προϋποθέσεις της αρχής *ne bis in idem* απαιτείται ταυτότητα του διωκόμενου προσώπου, ταυτότητα της πράξης και αμετάκλητη καταδικαστική απόφαση. Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, ενδιαφέρει η φυσική ταυτότητα του κατηγορουμένου, ενώ είναι αδιάφορο εάν μηνύθηκε με λανθασμένο όνομα ή χαρακτηριστικά ή αν μεταβλήθηκαν μεταγενέστερα οι στοιχεία αυτά. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι και η πιο σημαντική διότι η πράξη αυτή καθαυτή είναι που προσδιορίζει το αντικείμενο της ποινικής δίκης. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο νομικός χαρακτηρισμός της ήδη διωχθείσας και της εκ νέου διωκόμενης πράξης δεν είναι κρίσιμο στοιχείο για να διαπιστωθεί η ταυτότητα της πράξης. Ενδιαφέρει μόνον το πραγματολογικό στοιχείο της πράξης, δηλαδή πρέπει να είναι ακριβώς το ίδιο ιστορικό γεγονός, τα ίδια πραγματικά περιστατικά, για να πληρωθεί η προϋπόθεση της ταυτότητας της πράξης. Τέλος, ως τρίτη προϋπόθεση, απαιτείται αμετάκλητη ποινική απόφαση του δικαστηρίου ή αμετάκλητο βούλευμα του δικαστικού συμβουλίου. Αμετάκλητη είναι η απόφαση όταν δεν χωρεί άσκηση οποιουδήποτε ένδικου μέσου και όπου το δικαστήριο αποφαινεται οριστικά για την κατηγορία, περιβάλλοντας έτσι την απόφαση με ισχύ δεδικασμένου. Η αρχή αυτή επιτάσσει όχι μόνο την απαγόρευση επιβολής νέας ποινής αλλά και παρεμποδίζει και την άσκηση εκ νέου ποινικής δίωξης κατά του ίδιου προσώπου για την ίδια πράξη. Συνέπεια της αρχής είναι να κηρυχθεί η νέα ποινική δίωξη ως απαράδεκτη λόγω δεδικασμένου, εάν εν τέλει ασκηθεί παρά την σχετική απαγόρευση. Σε περίπτωση που το δικαστήριο παραλείψει να κηρύξει απαράδεκτη την ποινική δίωξη, τότε ιδρύεται λόγος αναίρεσης. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι η ανωτέρω αρχή δεν θεμελιώνεται ρητά στο ελληνικό Σύνταγμα, συνάγεται όμως από τις αρχές του κράτους δικαίου και της ασφάλειας δικαίου. Η αρχή όμως καθιερώνεται ρητά σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

93. Βλ. Μουστάκα Μ., Η αρχή *ne bis in idem* και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Εκδόσεις «Σάκκουλα», 2018, σελ. 16-20

Η αρχή *ne bis in idem* έχει καθιερωθεί στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου στο άρθρο 14 παρ. 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και στο πεδίο του Ευρωπαϊκού Δικαίου η αρχή εντοπίζεται στην διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ενώ έχει αναχθεί σε γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με την ενωσιακή της διάσταση, η αρχή έχει ως σκοπό την αποτροπή επανάληψης της ποινικής δίωξης και της ποινικής καταδίκης προσώπου που έχει καταδικαστεί ή αθωωθεί για τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Με βάση το άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ για την εφαρμογή της αρχής, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η «ποινική» δίωξη του προσώπου. Θα πρέπει δηλαδή να αφορά καθαρά «ποινική» υπόθεση. Αυτό βέβαια, με βάση το ενωσιακό δίκαιο, δεν σημαίνει ότι η αρχή αυτή εφαρμόζεται μόνον στα πλαίσια του ποινικού δικαίου. Χάρη στην ιδιάζουσα ερμηνεία που προσδίδει το ευρωπαϊκό δίκαιο στην έννοια της «ποινικής» υπόθεσης, ανοίγει ο δρόμος για εφαρμογή της αρχής, όχι μόνο στα πλαίσια του ποινικού δικαίου, αλλά και σε επίπεδο διοικητικού δικαίου κατά επιβολής διοικητικών κυρώσεων. Η έννοια της «ποινικής» υπόθεσης στο ρυθμιστικό πλαίσιο της ΕΣΔΑ έχει ενιαίο και αυτόνομο χαρακτήρα. Αυτό σημαίνει πως το περιεχόμενο και η εμβέλειά της είναι ανεξάρτητο των νομικών χαρακτηρισμών των εθνικών εννόμων τάξεων.⁹⁴ Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε πως εάν σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης ένα αδίκημα θεωρηθεί διοικητικό και όχι ποινικό, δεν σημαίνει πως αυτή η εθνική κατηγοριοποίηση είναι καθοριστική για την εφαρμογή του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ.

Έχει διαμορφωθεί πάγια νομολογία, με αφετηρία την απόφαση Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας, με την οποία προσδιορίζονται τα κριτήρια, με βάση τα οποία μία περίπτωση διοικητικής φύσεως, όπως είναι οι πειθαρχικές κυρώσεις και τα διοικητικά πρόστιμα, μπορεί να υπαχθεί στην έννοια της «ποινικής» υπόθεσης, σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Έτσι λοιπόν, τα τρία κριτήρια Engel, όπως έχει καθιερωθεί να αποκαλούνται, με βάση τα οποία μια υπόθεση διοικητικής φύσης κατά το εθνικό δίκαιο μπορεί να θεωρηθεί ποινική σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, είναι ο νομικός χαρακτηρισμός του αδικήματος κατά το Εθνικό Δίκαιο, η φύση της παράβασης και η βαρύτητα της επαπειλούμενης κύρωσης. Το πρώτο κριτήριο δεν είναι το πιο αποφασιστικό και δεν μπορεί να αποτελεί από μόνο του κριτήριο για την εφαρμογή της αρχής, διότι δεν θα οδηγούσε ποτέ μία διοικητική κατά το εθνικό δίκαιο υπόθεση να θεωρηθεί ποινική και η εφαρμογή της αρχής θα εναπόκειτο στην διακριτική ευχέρεια του κάθε συμβαλλόμενου κράτους, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε αποτελέσματα ασύμβατα με τον σκοπό της Σύμβασης. Το δεύτερο κριτήριο, το οποίο αναφέρεται στην φύση της παράβασης, ερευνά κατά πόσο ο κανόνας αφορά σε αόριστο αριθμό προσώπων και στην ολότητα του πληθυσμού ή σε ορισμένη μόνο ομάδα ατόμων που τελεί σε ειδικό νομικό καθεστώς. Εφόσον αναφέρεται σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, έχει γενικό χαρακτήρα και τιμωρητικό και αποτρεπτικό σκοπό που εξυπηρετεί το γενικό συμφέρον, τότε όλα συνηγορούν ότι πρόκειται για ποινική υπόθεση. Τέλος, το τρίτο κριτήριο αναφέρεται στην βαρύτητα της κύρωσης, καθόσον όσο πιο αυστηρή είναι η ποινή τόσο πιο εύκολα μπορεί να χαρακτηριστεί η υπόθεση ποινική. Δεν ενδιαφέρει μόνο η ποινή που επιβλήθηκε τελικά αλλά

94. Βλ. Πρεβεδούρου Ε., Η επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαίου στην δίκη ενώπιον του ΣτΕ, Εκδόσεις «Νομική Βιβλιοθήκη», 2012, σελ. 104-105

κυρίως ενδιαφέρει η αυστηρότητα της προβλεπόμενης ποινής. Έχει καθιερωθεί πως όταν οι κυρώσεις μπορούν να οδηγήσουν σε στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, τότε η υπόθεση μπορεί να χαρακτηριστεί ποινική.⁹⁵ Τα ως άνω αναφερθέντα κριτήρια είναι εναλλακτικά και όχι απαραίτητα σωρευτικά, χωρίς να σημαίνει όμως ότι αποκλείεται μία σωρευτική προσέγγιση σε περίπτωση που η ξεχωριστή ανάλυση καθενός κριτηρίου δεν μπορεί να οδηγήσει με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι η συγκεκριμένη υπόθεση, που στο εσωτερικό δίκαιο είναι διοικητική, να χαρακτηριστεί ως ποινική και να εφαρμοστεί η αρχή *ne bis in idem*.⁹⁶

Λαμβανομένων υπόψη τα ως άνω αναφερθέντα, τίθεται το εύλογο ζήτημα της εφαρμογής της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση της ανυποταξίας, δεδομένου ότι στην περίπτωση αυτή υφίσταται σώρευση ποινικών και διοικητικών κυρώσεων. Το ζήτημα αυτό αφορά τις περιπτώσεις που έχει εκδοθεί αμετάκλητη καταδικαστική ή αθωωτική ποινική απόφαση από την στρατιωτική ποινική δικαιοσύνη και το χρηματικό πρόστιμο ως, αυτοτελής διοικητική κύρωση, συνεχίζει να οφείλεται. Ουσιαστικά, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το ζήτημα της αυτοτέλει των διαφορετικών κυρώσεων, καθόσον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η τύχη του χρηματικού προστίμου δεν εξαρτάται από την έκβαση της ποινικής δίκης. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το πρόστιμο, το οποίο στα πλαίσια της εσωτερικής έννομης τάξης θεωρείται διοικητική κύρωση, συνιστά ποινική κύρωση κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και ως εκ τούτου θα έπρεπε να τηρούνται οι προβλεπόμενες εγγυήσεις. Το μόνο κριτήριο που μπορεί σε αυτή τη περίπτωση να θεμελιώσει περίπτωση ποινικής υπόθεσης είναι το δεύτερο κριτήριο Engel, αυτό της φύσης της παράβασης.

Αρχικά, η διάταξη της στρατολογικής νομοθεσίας που προβλέπει την κήρυξη της ανυποταξίας και την επιβολή των διοικητικών και ποινικών κυρώσεων λόγω της μη εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης της στράτευσης, χαρακτηρίζεται από γενικότητα, καθόσον απευθύνεται σε αόριστο αριθμό πολιτών, σε όλους δηλαδή τους άρρενες πολίτες που οφείλουν να στρατευθούν, και όχι σε μία μόνο συγκεκριμένη ομάδα που τελεί σε ειδικό νομικό καθεστώς, όπως για παράδειγμα αν απευθυνόταν μόνο στους στρατιωτικούς ή στους οπλίτες. Επίσης, η διάταξη αυτή έχει ως σκοπό τόσο την αποτροπή της παράβασης όσο και τον κολασμό του παραβάτη. Άλλωστε, η μεγάλη σοβαρότητα του αδικήματος, δεδομένου ότι συνίσταται στην παραβίαση μιας συνταγματικής υποχρέωσης, η οποία βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την άμυνα και την εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, μπορεί να αποτελέσει ένδειξη της ποινικής φύσης. Επομένως, ο γενικός χαρακτήρας και ο τιμωρητικός και αποτρεπτικός σκοπός μπορούν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται περί ποινικής υπόθεσης. Έτσι λοιπόν, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, αν ληφθεί υπόψη η φύση της ανυποταξίας ως ποινικού αδικήματος, προκύπτει ότι το χρηματικό πρόστιμο δεν είναι διοικητική αλλά ποινική κύρωση και μπορεί να ακυρωθεί ως αντίθετη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, διότι δεν εξασφαλίζεται η δυνατότητα επιμέτρησης του ύψους του, δεν γίνεται σεβαστό το τεκμήριο αθωότητας και τίθεται σε κίνδυνο η ασφάλεια δικαίου και η εξασφάλιση του κύρους των δικαστηριακών αποφάσεων.

95. Βλ. Σαρμά Ι., Κοντιάδη Ξ, Ανθόπουλο Χ., ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2021, Εκ. Σάκκουλα, σελ. 1168-1180

96. Βλ. Μουστάκα Μ., Η αρχή *ne bis in idem* και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, 2018, σελ. 134-139

Ωστόσο, έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η ελληνική νομολογία, θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη η υιοθέτηση της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση της ανυποταξίας. Η ελληνική δικαιοσύνη είναι ιδιαίτερα επιφυλακτική ως προς το να θεωρήσει ως ποινική υπόθεση μία διοικητική κύρωση και να εφαρμόσει την ανωτέρω αρχή. Το ζήτημα μάλιστα έχει κριθεί νομολογιακά στην χαρακτηριστική υπ' αριθμόν 6751/2018 απόφαση του Μονομελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών. Το δικαστήριο έκρινε ότι η διοικητική κύρωση του χρηματικού προστίμου δεν μπορεί να λογισθεί ως ποινική κύρωση, κατά την έννοια του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, διότι με την ένδικη διοικητική κύρωση δεν τιμωρείται ουσιαστικά εγκληματική πράξη με σκοπό την διασφάλιση της νομικής και κοινωνικής αποδοκιμασίας της συμπεριφοράς του ανυπότακτου, αλλά εξυπηρετείται το δημόσιο συμφέρον που συνίσταται στην εκπλήρωση της κατ' αρ. 4 παρ. 6 του Συντάγματος υποχρέωσης προς στράτευση κάθε Έλληνα που μπορεί να φέρει όπλα. Επίσης, στο διατακτικό της απόφασης αναφέρθηκε ότι το πρόστιμο ύψους 6.000 ευρώ δεν πλήττει τον διοικούμενη με τόσο μεγάλη σφοδρότητα, ώστε να προσλάβει ποινικό χαρακτήρα, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψιν του ότι, με βάση τις ισχύουσες στρατολογικές νομοθετικές ρυθμίσεις, υφίσταται σε ορισμένες περιπτώσεις διαγραφή του διοικητικού προστίμου, γεγονός που συνηγορεί υπέρ του μη τιμωρητικού χαρακτήρα του προστίμου. Η ελληνική νομολογία τάσσεται υπέρ της άποψης ότι το χρηματικό πρόστιμο συνιστά παρεπόμενη ποινή και δεν την αναγνωρίζει ως παράνομη. Άλλωστε, η πρόσφατη μεταστροφή της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην Απόφαση Α και Β κατά Νορβηγίας έχει προσδώσει στην αρχή έναν περισσότερο δικονομικό χαρακτήρα και όχι ουσιαστικό, κρίνοντας ότι η αρχή εφαρμόζεται όταν υπάρχει μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ της ποινικής και διοικητικής δίκης, ενώ συνηγορεί υπέρ της μη εφαρμογής όταν οι δύο διαδικασίες τρέχουν παράλληλα. Επομένως, μέχρι στιγμής, η ελληνική δικαιοσύνη δεν δέχεται την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem* στην περίπτωση της ανυποταξίας καθώς δεν προσδίδει στην διοικητική κύρωση του χρηματικού προστίμου ποινικό χαρακτήρα.

V. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ρύθμιση του ζητήματος της στράτευσης από το εκάστοτε οργανωμένο πολιτειακό και κοινωνικό σύνολο, εναπόκειται στην διακριτική ευχέρεια της εκτελεστικής και κατά κύριο λόγο της νομοθετικής εξουσίας. Εξαρτάται από την ελεύθερη βούληση της πολιτειακής εξουσίας η υποχρεωτικότητα ή μη της στρατεύσεως και η πρόβλεψη των επιμέρους ζητημάτων. Ωστόσο, παρά την οποιαδήποτε νομοθετική πρόβλεψη, το ρυθμιστικό πλαίσιο που θα καθορίζει τα ζητήματα της στράτευσης θα πρέπει να απολαμβάνει τις εγγυήσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στην πραγματικότητα, το ζήτημα της ρύθμισης της στράτευσης, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την πλέον σύγχρονη οργάνωση των κρατών με βάση την δημοκρατική αρχή και το κράτος δικαίου. Θα μπορούσε να γίνει λόγος για επέκταση του πεδίου ισχύος του κράτους δικαίου. Στην περίπτωση αυτή δεν εννοείται φυσικά απλώς η διάκριση των εξουσιών και η ιεραρχία των πηγών του δικαίου, απόρροια της οποίας είναι η

δέσμευση όλων των κρατικών οργάνων από κανόνες δικαίου ιεραρχικά ανώτερους και, εν τέλει, από το σύνταγμα. Αυτή η κατάκτηση του σύγχρονου συνταγματικού πολιτισμού θεωρείται πλέον δεδομένη σε όλα τα δημοκρατικά κράτη. Αντιθέτως, νοείται η επέκταση της ισχύος της αρχής της νομιμότητας της διοικητικής δράσης, η οποία συνιστά ειδικότερη έκφραση της αρχής του κράτους δικαίου και αφορά την εξασφάλισή του σε όλο το εύρος της κρατικής δραστηριότητας.⁹⁷ Η αρχή του κράτους δικαίου εισβάλλει πλέον σήμερα σε όλες εκείνες τις κρατικές δραστηριότητες οι οποίες κατά παράδοση την παραγκώνιζαν είτε μέσω την χρήσης ανέλεγκτων κυβερνητικών πράξεων είτε με τον αυθαίρετο τρόπο παραβίασης των θεμελιωδών δικαιωμάτων για λόγους γενικούς και αφηρημένους που ανάγονται στο δημόσιο συμφέρον. Στα σύγχρονα δημοκρατικά συστήματα, το κράτος δικαίου επιβάλλει τον έλεγχο της διοίκησης ακόμα και στα πλαίσια της στρατιωτικής οργάνωσης, η οποία διέπεται από ιδιαίτερο πειθαρχικό και ιεραρχικό καθεστώς, και επιτάσσει όλοι οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων να προβλέπονται και να στηρίζονται στον νόμο και τις συνταγματικές επιταγές προκειμένου να είναι θεμιτοί.

Η αρχή του κράτους δικαίου, υπό την έννοια της τήρησης της αρχής της νομιμότητας και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, διέπει τόσο την οργάνωση της στρατιωτικής θητείας, με τον υποχρεωτικό και καθολικό χαρακτήρα της, όπου απαιτείται αυτοπρόσωπη εκπλήρωση της υποχρέωσης, όσο και των υποκατάστατων της, με την πρόβλεψη ορισμένων περιπτώσεων απαλλαγής, μειωμένης θητείας και εκπλήρωση εναλλακτικής θητείας, κατόπιν σταθμίσεως ορισμένων εννόμων αγαθών προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία τους. Οι παρεκκλίσεις από την αρχή της ισότητας, το ζήτημα της στράτευσης των γυναικών και της εναλλακτικής θητείας όσων αρνούνται να στρατευτούν για συνειδησιακούς ή θρησκευτικούς λόγους, αλλά και η συνταγματικότητα των προβλεπόμενων κυρώσεων σε περίπτωση μη εκπλήρωσης της υποχρέωσης στράτευσης, εξετάσθηκαν υπό το πρίσμα των συγκεκριμένων κάθε φορά δεσμεύσεων που θέτει το σύνταγμα στην νομοθετική, δικαστική και εκτελεστική εξουσία του κράτους. Το σύστημα διάρθρωσης του στρατού, όσο αυστηρό και αν απαιτείται να είναι, σε καμία περίπτωση δεν εκφεύγει της αρχής του κράτους δικαίου και δημοκρατικής αρχής, καθόσον και ο στρατός αποτελεί ένα τμήμα του σύγχρονου δημοκρατικά διαμορφωμένου κράτους όπου απαιτείται η διαφύλαξη όλων των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.

Βασικό εργαλείο για την εξασφάλιση της αρχής του κράτους δικαίου στη ρύθμιση των στρατολογικών θεμάτων είναι η αρχή της αναλογικότητας. Η συνταγματική αυτή αρχή, παραδοσιακά έχει αμυντική λειτουργία καθόσον χρησιμοποιείται ως αμυντικός μηχανισμός προστασίας των δικαιωμάτων από νομοθετικούς περιορισμούς. Στόχος της είναι να αποκαλύψει εάν οι νομοθετικοί περιορισμοί που επιβάλλονται στα ατομικά δικαιώματα είναι συνταγματικά ανεκτοί, αποτελώντας αναγκαίο εργαλείο για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων που θεσπίζουν περιορισμούς θεμελιωδών δικαιωμάτων. Όμως, η αρχή αυτή δεν απευθύνεται μόνο στον δικαστή, ο οποίος οφείλει την εφαρμόζει κατά την διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης, αλλά απευθύνεται και στον νομοθέτη, ο οποίος έχει υποχρέωση να την σεβαστεί κατά την ρύθμιση νομοθετημάτων. Παράλληλα, η αρχή της

98. Βλ Αλιβιζάτου, Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, 1992, σελ.284

αναλογικότητας, πλην του παραδοσιακού αμυντικού χαρακτήρα, έχει και δημιουργική λειτουργία. Στην πραγματικότητα διαμορφώνει το ίδιο το περιεχόμενο των δικαιωμάτων, όταν αυτό τελεί υπό διαρκή κοινωνική και πολιτική διαπραγμάτευση και εξαρτάται από την πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας. Αυτή η διπλή λειτουργία της αναλογικότητας διαπιστώνεται κυρίως κατά τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, όπου αναπτύσσεται ένας ιδιαίτερος διάλογος μεταξύ δικαστή και νομοθέτη, καθόσον ο δικαστής, όταν διαπιστώνει την αντισυνταγματικότητα μίας νομοθετικής διάταξης, δεν περιορίζεται απλώς στην μη εφαρμογή της, αλλά στην ουσία υποδεικνύει εμμέσως στον νομοθέτη την συνταγματικώς ανεκτή νομοθετική πολιτική που οφείλει να ακολουθήσει, χωρίς βέβαια να τίθεται ζήτημα παραβίασης της αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Έτσι λοιπόν, ο νομοθέτης πρέπει να σέβεται την αρχή της αναλογικότητας και να αιτιολογεί τις αποφάσεις του.⁹⁸

Επειδή το ζήτημα της νομοθετικής ρύθμισης των στρατολογικών ζητημάτων της ελληνικής έννομης τάξης έχει ιδιαίτερες κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις, η αρχή της αναλογικότητας διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο, τόσο στην διαμόρφωση του συστήματος στράτευσης όσο και στην καθιέρωση εξαιρέσεων προκειμένου να διασφαλιστεί όχι μόνον η άμυνα της χώρας και η εδαφική ακεραιότητα, αλλά και η προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών των στρατευσίμων. Ο στρατολογικός νομοθέτης, με βάση την αρχή της αναλογικότητας, προέβη σε στάθμιση αντιτιθέμενων δικαιωμάτων και προέβλεψε νόμιμες περιπτώσεις απαλλαγής από την υποχρεωτική και καθολική στράτευση προκειμένου να εξασφαλίσει την προστασία του δικαιώματος στην υγεία και στην οικογένεια. Επιπροσθέτως, με τις σύγχρονες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, προσπάθησε να προσαρμοστεί με τα ευρωπαϊκά δεδομένα ως προς το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης, προβλέποντας την δυνατότητα της εναλλακτικής θητείας, προκειμένου να εξασφαλίσει την προστασία του απαραβίαστου πυρήνα των δικαιωμάτων στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην θρησκευτική ελευθερία. Αυτό διότι, σύμφωνα με τα ως άνω αναλυθέντα, η στράτευση των αντιρρησιών συνείδησης συνιστά υπέρμετρο περιορισμό στην ανάπτυξη της προσωπικότητας τους ή στο δικαίωμα της θρησκευτικής τους ελευθερίας όταν επικαλούνται θρησκευτικούς λόγους. Ωστόσο, για να μην οδηγηθεί σε ασυδοσία και καταστρατήγηση των νομοθετικών αυτών ρυθμίσεων, έθεσε μία σειρά από ορισμένες προϋποθέσεις που συνεπάγονται την απόδειξη την σοβαρότητας και της ειλικρίνειας των ισχυρισμών των αντιρρησιών συνείδησης. Τέλος, η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας έλαβε χώρα από τον νομοθέτη και κατά τον καθορισμό των ποινικών και διοικητικών κυρώσεων σε περίπτωση μη εκπλήρωσης της συνταγματικής υποχρέωσης στράτευσης, καθόσον φρόντισε οι κυρώσεις αυτές να μην έρχονται σε ευθεία αντίθεση με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και με το δικαίωμα στην περιουσία, προβλέποντας ένα αντικειμενικά υπέρογκο και αβάστακτο χρηματικό πρόστιμο. Άλλωστε, οι κυρώσεις της ανυποταξίας δεν έχουν μόνον τιμωρητικό χαρακτήρα, αλλά κυρίως αποτρεπτικό χαρακτήρα προκειμένου να περιοριστούν τα υψηλά ποσοστά των ανυποτάκτων που παρατηρούνται στις μέρες μας.

Κλείνοντας, αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει μόνον

99. Κοντιάδης Ξ./Φωτιάδου Α., Κοινωνικά δικαιώματα, αναλογικότητα και δημοσιονομική κρίση, ΔΤΑ Ν^ο 53/2012, σελ. 31-42

την υποχρέωση συμβολής όλων των Ελλήνων στην άμυνα της χώρας, χωρίς να προβλέπει ευθέως την υποχρεωτική στράτευση. Ο υποχρεωτικός και καθολικός χαρακτήρας της στράτευσης αποτελεί μια καθαρά νομοθετική επιλογή για την εξασφάλιση της άμυνας της χώρας, της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής κυριαρχίας. Το Σύνταγμα αφήνει περιθώρια για διαφορετικές εναλλακτικές λύσεις στο ζήτημα της στράτευσης. Όμως, η ιδιαίτερη γεωστρατηγική θέση της χώρας μας, σε συνδυασμό με τις αυξημένες εξαγγελίες αμφισβήτησης της εδαφικής ακεραιότητας στα νησιά του Αιγαίου και τις συνεχείς παραβιάσεις του εθνικού μας χώρου, δεν ευνοεί για κάποια διαφορετική διαχείριση του ζητήματος της άμυνας της χώρας, πέραν της διατήρησης του θεσμού της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας όλων των Ελλήνων. Παρόλο αυτά, ο θεσμός της υποχρεωτικής στράτευσης, ο οποίος αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την άμυνα της πατρίδας μας, εξασφαλίζει όλα τα συνταγματικά εχέγγυα της σύγχρονης δημοκρατικής πολιτείας με την πλήρη προστασία όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το ίδιο το Σύνταγμα, με την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4 του Συντάγματος που προστέθηκε με την πρόσφατη αναθεώρηση του 2001, καθιέρωσε με αυξημένη τυπική ισχύ το θεσμό της εναλλακτικής θητείας, μετατρέποντας έτσι την αντίρρηση συνείδησης από πειθαρχικό αδίκημα σε συνταγματικό θεσμό. Επίσης, περιλαμβάνει όλα τα απαιτούμενα εργαλεία για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα πλαίσια της στρατιωτικής θητείας και για την διαμόρφωση ενός δημοκρατικά διαμορφωμένου συστήματος στράτευσης. Με βάση τις σύγχρονες γεωστρατηγικές και πολιτικές εξελίξεις, το Σύνταγμα αφήνει περιθώρια για ευέλικτες λύσεις και ανοίγει τον δρόμο για νέους θεσμούς που μπορούν να εξασφαλίσουν την μαχητική ικανότητα της χώρας μας είτε με την καθιέρωση της στράτευσης των γυναικών, είτε με την ενίσχυση του επαγγελματικού στρατού είτε με την υποχρεωτική στράτευση στα δεκαοχτώ έτη χωρίς δυνατότητα αναβολής σπουδών. Σε κάθε περίπτωση, πριν από οποιαδήποτε νομοθετική ρύθμιση, ο νομοθέτης οφείλει να σταθμίσει τις ιδιαίτερες υφιστάμενες ανάγκες και τα αντικρουόμενα έννομα αγαθά με βάση την αρχή της αναλογικότητας.

VI. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

1. Ανθόπουλος Χ., Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης, 1992
2. Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων II, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992
3. Αλιβιζάτος Ν., Αντιρρησίες συνείδησης και στρατιωτική θητεία, ΝοΒ, Τόμος 36/1988
4. Βενιζέλος Ε., Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 199
5. Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, 4η εκδ., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012
6. Δημητρακόπουλος Ι. Δ., Διοικητικές κυρώσεις και θεμελιώδη δικαιώματα: Σύνταγμα – ΕΣΔΑ – Δίκαιο ΕΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014
7. Κοντιάδης Ξ./Φωτιάδου Α., Κοινωνικά δικαιώματα, αναλογικότητα και δημοσιονομική κρίση, ΔτΑ Νο 53/2012
8. Λυκοβάρδη Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στην στρατιωτική θητεία, Εκδ. Καστανιώτη, 2004
9. Μάνεσης Αρ., Συνταγματικά Δικαιώματα-Α'. Ατομικές Ελευθερίες, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1982
10. Μανιτάκης Α., Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος, Το Σ, 1978
11. Μανωλεδάκης Ι., Ποινικό δίκαιο, Επιτομή γενικού μέρους, Ζ' έκδοση, 2005
12. Μουστάκας Μ., Η αρχή ne bis in idem και το ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018
13. Παπαδαμάκης Α., Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 7η εκδ., 2013
14. Παπαδαμάκης Α., Αντιρρησίες συνείδησης και ποινική καταστολή – Κριτική επισκόπηση Νομολογίας, Υπεράσπιση 1992
15. Παπασιώπη- Πασιά Ζ., Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Δίκαιο ιθαγένειας, Έ έκδοση, 2012
16. Πρεβεδούρου Ε., Η επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαίου στην δίκη ενώπιον του ΣτΕ, Εκδόσεις «Νομική Βιβλιοθήκη», 2012
17. Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021
18. Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Τόμος 1, 14η έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
19. Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2006

B. ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1. <https://www.mixanitouxronou.gr/i-istoria-tis-strateysis-poia-chora-stratologei-to-synolo-ton-politon-gia-10-chronia/>
2. <https://san.army.gr/el/istoriki-anadromi>
3. <https://www.syntagmawatch.gr/ask-a-question/giati-i-yPOCHREOSI-stratefsis-ischi-mono-gia-andres/>
4. <https://el.wikipedia.org/>

5. <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%81%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%AF%CE%B5%CF%82%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>
6. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/katadiki-tis-elladas-apo-eyropaiko-dikastirio-gia-themata-antirrision-syneidisis>
7. <http://www.humanrightscaselaw.gr/>
8. <https://nchr.gr/2020-02-26-05-51-20/34-antirrisies-syneidisis.html>
9. <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/elliniki-enosi-gia-ta-dikaiomata-toy-anthropoy-i-enallaktiki-thiteia-os-timoria>
10. Πρεβεδούρου Ε., Οι διοικητικές πράξεις (έννοια και διακρίσεις)/ <https://www.prevedourou.gr/>